

BÁRDI NÁNDOR

A Keleti Akció II.

Az erdélyi magyar intézmények támogatása*

1919-ben a magyar kormányzati támogatásokból származó erdélyi segélyeket elsősorban a Magyarországra menekültek ellátására és a kelet-magyarországi tisztviselői fizetések folyósítására fordították. A békeszerződés aláírása után a magyar iskolahálózatot egyházi keretek között próbálták, budapesti támogatással tovább működtetni. A századfordulón anyagi okokból állami használatba adták az erdélyi egyházi iskolák jelentős részét, illetve a magyar egyházak épp ezért nem kényszerültek elemi iskolák fenntartására. A közhatalomváltás után az addigi magyar állami iskolákat románosították, és az egyházak nem tudták visszaszerezni az eredetileg csak használatba adott iskolákat, ezért egy új oktatási intézményrendszert kellett létrehozniuk. 1920-tól Erdélyben ezeknek az iskoláknak a működtetésére költötték az anyaországi támogatás nagyobbik részét. Az első költségvetési tervezeteket 1920/1921-ben dolgozták ki a kolozsvári központban. Ekkor azonban még nem ennek alapján folyt a segélyezés, hanem a kintről legfontosabbnak megítélt célokra adtak támogatást. A dokumentumokból a „legfontosabb” célok meghatározása esetlegesnek tűnik. Az általunk ismert első egész éves költségvetést 1921-1922-re dolgozták ki, de ez is csak 1922 januárjától működhetett, mert a NIT és a Kolozsvári központ megbízottai csak 1921 decemberében véleményezték a tervezetet.

Az éves erdélyi támogatások összegét összehasonlítva - svájci frankba átszámítva a húszas években értékét vesztő koronát, valamint a pengőt és a lejt - nagyon kiegyensúlyozatlan adatsort kapunk, hiszen az éves költségvetés rovatai nem állandóak. A változások összhangban vannak a TESzK költség-előirányzatok arányváltozásaival. (Az éves összegély-keretek és a keleti részek arányát tekintve egyaránt.) 1920-1921-ben még jelentős részben a NIT keretein kívül folyt az erdélyi támogatás, az Országos Menekültügyi Hivatal, különböző revíziós szervezetek részvételével, maradványok, árualapok, az új pénznemek bevezetéséből adódó üzleti lehetőségek felhasználásával. A következő évben 1921/1922-ben már teljes költségvetés készült 1 milliós kerettel.¹ A későbbiekben a TESzK költségvetését követik az erdélyi éves támogatások kereteinek változásai. (1925-1929 között, illetve 1930-1931 vonatkozásában ebből az összegből kimaradtak a NIT központi irodája és a kollégiumok kiadásai, így a svájci frankban megadott összeg körülbelül 10 százalékkal kisebb a valóságosnál.) 1927/1928-ban és a következő pénzügyi évben a politikai jellegű támogatásokat a társadalmi intézményekével együtt számolták el. Ezen túl az összeg megnövekedésének az az oka, hogy Bethlen utasítására egy rendkívüli számlát is megnyitottak, és az egyházak segélyezésére, illetve gazdasági akciókra nagyobb összegeket fordítanak.

A különböző címeken folyósított támogatásokat felhasználásuk szerint területileg magyarországiakra és romániaiakra különíthetjük el. Az egész költségvetésen belül 1921/1922-ben 3,5 százalék, a következő évben 4,6 százalék volt az anyaországban felhasznált összeg aránya. Miután a propagandakiadványok készítését a Magyar Nemzeti Szövetség vette át, 1923/1924-re ez az arány 1,75 százalékra csökkent. A következő évben ugyanez a mutató 6 százalékra nő, de ez csalóka, mert az egész romániai támogatás összege jelentősen csökkent, ellenben a kollégiumok és a központi iroda személyzetének ellátását szinten kellett tartani.

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1995. 6. évf. 4.sz.

A Keleti Szervezetek² költség-előirányzata 1921-1931 között.³ (Ezer koronában, 1925-től pengőben, illetve lejben.)

Költségvetési rovatok ^a	1920-	1921-	1922-1923		1923-1924		1924-1925		1925-	1927-	1928-	1929-1930		1930-1931	
	1921	1922	E	K	E	K	E	K	1926	1928	1929	E	K	E	K
1. Szervezeti kiadás															
Személyi	1104	600	900 ^b		9250		109872					33,8			
Dologi	720	800	690		13270		191184					33,3			
2. Főiskolai internátusok		500	360		17300		98224					80,2			
3. Szász iroda		180	180		180		180								
4. Informatív szolgálat		120													
5. Sajtókiadványok	1481	1200													
6. Székely-Magyar egyesület															
7. Fordítás		450													
8. Népies Irodalmi Társaság		600													
9. Kolozsvári központ	2174,9	360	360		500		500		500	500	300	500		500	
10. Egyházi iskolák	6827	13300	10800	320	9600	2080	9000		10600	13800	11460	9000	2100	9000	
11. Egyházak segélye	4074,3	7160			2100			2080			27401				
12. Színházak		1100	600	150	200	65	200		200	400	400	200		200	
13. Sajtó	78,9	1200	800	150	400	75	400	30	400	700	300	400		400	
14. Kisebb társadalmi célok	79,3	100	100	20	200		200	150	200	200	150	200		200	
15. Jótékony egyesületek	45,3		100	20	50		50			250		50			
16. Tisztviselői segélyek		2400	800	200	150	40	150			150		150		150	
17. Kisebb gazdasági célok		1200	200	50	400	140	400			400	300	400		400	
18. Gazdasági egyesületek			1000	350											
19. Iskolák egyházi építkezések			2000	180	1000	600	1000		1000			1000		1000	
20. Főiskolák							1000	200				1000		1000	
21. Tanítóképzők							600					600		600	
22. Országos Magyar Párt										600	2899				

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1995. 6. évf. 4.sz.

Költségvetési rovatok ^a	1920-	1921-	1922-1923		1923-1924		1924-1925		1925-	1927-	1928-	1929-1930		1930-1931	
	1921	1922	E	K	E	K	E	K	1926	1928	1929	E	K	E	K
23. Moldva										400	400				
24. Kultúr hivatal										400	300				
25. Gyergyói építkezés										500					
26. Sport - cserkészet										200	177				
27. Kolozsvári internátus											448,9				
28. Gyermektáboroztatás											200				
29. Jutalomkönyv											100				
30. Ferencesek					500		500		500	500	500	500		500	
31. Romániában lakó magyarok segélyezése													100		
32. Romániai sajtó beszerzése										120			120		120
33. Bukaresti megbízott évi fizetése										36			36	36	
34. Erdélyi sajtó beszerzése										80			80		80
35. A budapesti könyvtár beszerzései										60			60		60
36 Magyar Székely Egyesület										120			120		120
37. Magyar Kisebbség										100			100		100
38. Apróbb tanulmányi segélyek										40			40		40
39. Bukaresti magyar egyetemisták segélye										40			40		40
40 Megbízásos munkadíj										70			70		70
41. Egyházi irodalmi segély										50			50		50
Összesen svájci frankban ezer	529	957	819		1824		431,4			636,9	1759,7	651,7		500,2	
Összesen	16584,9	126031	146180		2280000		6637242		375,2	701,9	1560,5	772,8		554,7	

E= Erdélyi felhasználásra; K= Királyhágón inneni részek

A romániai helyzet elemzéséhez szükséges kiadványok beszerzési költségeit a Királyhágón inneni rész támogatásában számolták el. A romániai magyar intézményeknek szánt támogatást erdélyi (történeti Erdély 15 megyéje) és Királyhágón inneni (Nagybánya, Szatmárnémeti, Nagyvárad és Arad körzete) részekre különítették el. Az utóbbi területen élt a romániai magyar népesség 30,3 százaléka, a segélyeknek csak 10-18 százaléka jutott ide, bár az is kétségtelen, hogy a magyar intézmények többsége a történelmi Erdélyben működött. A részletes kifizetési jegyzékeket áttekintve, egyértelműnek látjuk, hogy a legtöbb támogatást a kolozsvári szervezetek kapták. Az Ókirályságban élő magyarok támogatását a NIT-től függetlenül az egyházak végezték.⁴ A költségvetést rendszerint budapesti (táblázatunkban az 1-8; 34-36; 38. tételek) és erdélyi kiadások rovatokra osztották fel. Az utóbbi rovat tételeit tovább lehet csoportosítani. Az egyik körbe a kolozsvári központ, illetve (1927/1928-ban, és 1928/1929-ben) az Országos Magyar Párt támogatása tartozott (9.; 22. t.). Az egész támogatás átlagosan évi 80 százalékát a magyar nyelvű egyházi iskolarendszer fenntartására fordították (10.; 21. t.); A harmadik nagyobb csoportot a kulturális intézmények alkották (12-13; részben 15; 24-27. t.). A gazdasági segélyek (17.; 18. t.) és az egyházi támogatások (11.; részben a 21.; 30. t.) töredéke került az éves költségvetésbe, mert az előbbit a bankokon, az utóbbit pedig az egyházi kapcsolatokon keresztül is intézték.

A budapesti kiadások döntő többségét a szervezet alkalmazottainak bérköltségei és a központ dologi kiadásai tették ki. 1920-1923 között ebben a csoportosításban a másik nagy tételt a propagandakiadványok költségei adták. 1923-tól ezt a munkát a már tárgyalt revíziós propaganda-egységesítés részeként a Magyar Nemzeti Szövetség és a Magyar Külügyi Társaság vette át. *A Székely-Magyar Egyesület* 1922-1923. évi támogatása a nemzetközi kapcsolatok kiépítésére fordított (utazási költségek). A következő évben ugyanezt az adminisztratív tagozat dologi kiadásai között számolták el. Ekkor az „erdélyi vonatkozású társadalmi egyesületek” (Magyar-Székely Egyesület, Erdélyi Otthon, Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete stb.) összesen 1,5 millió koronányi támogatást kapott. 1927-1928-ban, illetve 1929-1930-ban és az azt követő költségvetési évben már az előbbi egyesület lejben és a Királyhágón inneni rész keretében jutott támogatáshoz. Az 1929-1930. évben ezek az egyesületek csak 600 pengőt kaptak a költségvetésből (svájci frankba átszámolva ez a felét tette ki az 1923-1924-es támogatásnak).⁵ A NIT-nak 1925-ben 18, 1930-ban 13 munkatársa volt, a munka bizalmi jellegéből adódóan magas fizetéssel. Például 1929-1930-ban a két tagozat vezetőjének (az elnöknek, illetve alelnöknek) egyaránt 500-500 pengő, a leggyengébben fizetett altisztnek 100 pengő, a gépíróknak 120 pengő volt a havi keresete. (Az elnök vagy az alelnök éves járandósága 1925-ben azonos volt egyetlen erdélyi magyar középiskolára jutó támogatással.) 1929-1930-ban az alkalmazottak egész évi összes fizetése majdnem annyi volt, mint az erdélyi kulturális célú támogatások összértéke.

A politikai tagozat *dologi kiadásai* között számolták el a NIT kiadványainak nyomdaköltségeit és a Népszövetségi akciókkal (panasziratok, beadványok készítése) kapcsolatos kiadásokat, a könyvtári beszerzéseket, valamint a bizalmas jelentések tiszteletdíját.

A kolozsvári központnak folyósított évi 360 000, illetve 500 000 lej felhasználását az éves költségvetési indoklásokban nem részletezték. Egy 1929-ben készített részletes beszámolóból ismerjük a központ és az Országos Magyar Párt anyaországi támogatásokból fedezett kiadásait. A kezdetekben Grandpierre Emil, majd az OMP vezetésének felügyelete alatt működő kolozsvári központ fő feladata a segélyek romániai közvetítése és könyvelése volt. 1926-tól a támogatásokat intéző személy

havi 16 000 lejt kapott fizetesként, de ebből az útiköltségeit, levelezését is fedeznie kellett. 1928/1929-ben a fennmaradó összeget az egyházak segélyezéssel megbízott illetékeseinek utazásaira, a Népligák Uniója romániai magyar tagozatának irodabérletére és az egyetemisták kollégiumi szemináriumaihoz szükséges taneszközök beszerzésére fordították.⁶

Az OMP részére a Bethlen István utasítására indított külön számlán 1928/1929-ben 2,898 millió lej érkezett. Ezt az összeget a következőkre használták fel:

Párt központi adminisztrációjának	943 000 lej
Titkárságoknak	800 000 lej
Bukaresti iroda részére	540 000 lej
Kultúr Hivatalnak (Sulyok István)	400 000 lej
Dalos Szövetségnek	180 000 lej
Juventus fordítóirodának	36 000 lej

A központi adminisztráció támogatásának kétharmada 9 alkalmazott fizetésére fordított. A többit házbérre és rezsiköltségekre költötték. A három kerületi titkárság vezetője havonta 25-25 000 lejt kapott, és ebből gazdálkodhattak a területi titkárságok. A bukaresti iroda vezetéséért havi 20 ezer lejt fizettek, a klub és az iroda bérlete évi 300 ezer lejbe került, az itt dolgozó személyzet bérkölsége 144 ezer lej volt. A támogatás összegét meghaladó költségtöbbletet az OMP saját forrásból fizette ki. A Sulyok István vezetésével - a hasonló jellegű szász intézmény példáját követve - működő *Kultúr Hivatal* költségeinek jelentős részét vezetőjének fizetése, további részét pedig a lakbér tette ki. Ez az iroda a romániai magyar kisebbség helyzetére vonatkozó adatgyűjtést, információs központként végezte néhány évig. A NIT budapesti elemző csoportjához hasonló munkát kívánt végezni, de státusok (anyagiak) hiányában e téren lemaradt a NIT adatgyűjtésénél mögött. A *Dalos Szövetség* segélyének 30 százalékát a főtitkár fizetése tette ki. (Inczédy-Joksman Ödön egyben az OMP alelnöke, Bethlen György legbizalmasabb munkatársa volt. Az ő érdeme a párt tagozatainak és a diáksegélyző akciónak a megszervezése.) A többit versenyek szervezésére, kották beszerzésére és utazásokra fordították. Ez a társadalmi szervezet azért volt fontos az OMP számára, mert a Nőszövetségek mellett ennek volt a legtöbb helyi szervezete, és ezeket politikai célokra is lehetett mozgósítani. A *Juventus* irodát magyar egyetemisták hozták létre hivatalos román-magyar és magyar-román fordítói munkák elvégzésére. Az üzleti alapon működő vállalkozásnak feltehetően az irodabérletet biztosította az OMP. Ezenkívül saját forrásból még havi 3000 lejt adtak *csecsemővédelmi* célokra. A következő, 1929-1930-as évre a támogatást 282 ezer lejjel kérték megemlíni. A központi adminisztráció, a bukaresti iroda, a Dalos Szövetség segélyének növelését tervezték, illetve a csecsemővédelmi akciót is ebből a megemelt támogatásból szerették volna finanszírozni. Ezeknek a terveknek a sorsáról nem tudunk semmit, mert a következő évi NIT költségvetésben az OMP támogatása nem szerepel.

Az *egyházak oktatási intézményeinek* támogatása normatív alapon folyt. Az 1920-1921-es előzetes tervezetek során az 1914-1915. évi állami költségvetés egyes tételeinek Erdélyre jutó arányát részletesen kiszámolták, feltehetően azzal a céllal, hogy a Jancsó Benedek által hangoztatott kulturális integritás értelmében ezeket tovább folyósítsák. Az ország gazdasági lehetőségei azonban ezt már nem engedték meg. (Az anyaországi oktatási költségek néhány ezreléke volt az erdélyi magyar iskoláknak adott magyarországi segély.) „Írányelv, hogy elsősorban a székely-magyar nép művelődésügyét érintő elemi (felekezeti) oktatás intézményeit, a felekezeti

népiskolák, gazdasági- és ismétlő iskolák támogatandók. Külön figyelmet kell fordítani a magyar szigetek és szórványok iskoláinak minden áron való fenntartására.”⁷ Az alapfokú oktatás erősítésével szemben az erdélyi illetékesek inkább a gimnáziumok védelmét és támogatását tartották fontosnak. Ebben a kérdésben vitákra is sor került a NIT-központtal. Az egyházi iskolák cím alatt a négy magyar egyház minden oktatási segélye értendő. A havonta érkező összegből a Felekezetközi Tanács rendelkezései alapján kellett fedezni az összes magyar tannyelvű egyházi elemi és középiskola segélyét. 1923-ig ide tartoztak a ferences iskolák is, majd ezt követően külön kapott a rend évi 500 ezer lejnyi támogatást. Ugyanígy a főiskolák (teológiák) és a tanítóképzők 1 millió, illetve 600 ezer lejnyi támogatását három éven át külön folyósították, máskor pedig az iskolai segélyekkel együtt. Az éves iskolai szükségletek megállapításakor az volt az alapelv, hogy csak az egyházak által ténylegesen működtetett intézményeket finanszírozzák. (Ezért volt oly fontos Barabás Endre részletes iskolaügyi statisztikája a NIT budapesti központja számára.) Egy régi, már 1918 előtt működő felekezeti iskola részére 7 363 lejt; az új, 1918 után alapított iskoláknak 14 726 lejt; a középfokú, állami támogatásban nem részesülő (nem elemi) iskola után

Római katolikus egyház	248 elemi iskola	715 tanító	39,27 százalék
Református egyház	580 elemi iskola	894 tanító	49,10 százalék
Unitárius egyház	91 elemi iskola	133 tanító	7,30 százalék
Evangelikus egyház	24 elemi iskola	79 tanító	4,33 százalék

Az oktatási támogatás összege a vizsgált időszakban lényegesen nem változott: Erdély és a Királyhágón inneni terület évente általában 11 millió lejt kapott a költségvetés legnagyobb tételeként.

A kulturális támogatásokat két csoportra bonthatjuk. A színház- és a sajtótámogatás minden évben szerepelt, míg a 25-29. tétel egyes akciókra vonatkozott, és ezekről csak 1928-1929-re vonatkozólag rendelkezünk adatokkal. Gyergyószentmiklóson római katolikus leánynevelő intézet épült. Az építkezést az anyaországi segélyen túl az egyház és a helyi lakosság is támogatta. Az intézetnek a Székelyföldről Bukarestbe irányuló cselédlány-vándorlás miatt tulajdonítottak fontos szerepet. A cserkészlet céljaira elkülönített összeget a már megalakult katolikus csapat felszerelésére, valamint a református és az unitárius cserkészmozgalom beindítására fordították. Sportcélokra a két kolozsvári magyar egyesületnek (Kolozsvári Atlétikai Club, Kolozsvári Torna Egylet) 10-10 ezer lejt fizettek ki tenisz- és vívó körversenyek díjazására. A kolozsvári internátusok támogatására és tanulmányi ellenőrzésükre felvett összeget a már tárgyalt egyetemi szemináriumok működtetésére és segélyezésre költötték. A jutalomkönyveket az egyházi iskolák osztották szét a diákoknak. 100 ezer lejből körülbelül 250 ezer lej értékű könyvet tudtak ajándékozni. A gyermeknyaraltatás céljaira küldött összeget tartalékolták egy megfelelő állandó nyári tábor létrehozására.

A magyar kisebbség belső társadalmi élete szempontjából központinak minősülő intézmények, színházak, sajtótámogatásának felügyeletére 1922-ben külön bizottságot állítottak fel. A színházügyek ellenőrzését Grandpierre Emil vezetésével Kovács Kálmán és Petres Kálmán unitárius, illetve katolikus gimnáziumi tanárok végezték. A sajtóügyeket szintén Grandpierre irányításával Bethlen György és Haller Gusztáv felügyelte. (Haller Kolozsvár utolsó magyar polgármestere volt 1918-ban, 1922-ben pedig a Magyar Szövetség ügyvezető alelnöke.) Az akkor meghatározott prioritások

az egész évtizedben érvényesek voltak. A színházak közül a Kolozsvári Nemzeti Színház élvezett rendszeres támogatást, más intézményeket a „lehetőségekhez képest” segítettek. A Királyhágón inneni részeken az aradi színház élvezett elsőbbséget. A folyóiratok közül a *Magyar Nép* és a *Pásztortűz* részesült rendszeres támogatásban. A segélyezett napilapok: *Ellenzék*, *Brassói Lapok*, *Székelyföld*, *Gyergyói Lapok*, *Csiki Lapok*, *Székely Nép*, *Székely Közélet*, *Aradi Hírlap*. Az első két lap papír- és eszköztámogatásban részesült, a többiek rendszeresen kisebb pénzsegélyt kaptak. Az OMP anyaországi pénzügyi támogatással vásárolta meg az addig a pártot is bíráló nagy példányszámú *Keleti Újságot*, majd az abból kivált újságírócsoport (Paál Árpád, Zágoni István, Sulyok István, Nyíró József, Kacsó Sándor és mások) lapját, az *Újságot* 1927-ben.⁸

Amint már említettük, a gazdasági támogatásnak csak töredéke került az éves költségvetésbe. Ezeket az összegeket elsősorban a gazdasági intézményrendszer működtetésére használták fel. Már az 1921-1922. évi költségvetési tervezet kolozsvári véleményezője, Költő Gábor javasolta e terület támogatásának jelentős mértékű növelését. 1 millió korona értékű átcsoportosítást javasolt a tisztviselői segélyek terhére. Az 1922-1923. évi indoklásban a legfontosabb gazdaságszervezési célnak a földműves-szövetségek teljes kiépítését tekintik községenként. Ezzel együtt javasolják a gazdasági népoktatás segítését, gazdanapok rendezését, népkönyvtárak, ifjúsági egyletek, dalegyletek és sportegyletek létesítését. Kiemelt feladat az *Erdélyi Barázda* című gazdasági néplap megjelenítése és az Erdélyi Gazdasági Egyletnek és lapjának, az *Erdélyi Gazdának* a támogatása. Két évvel később a gazdasági segélyeket gazdanapok, kiállítások rendezésére, jutalmazásra, gépek beszerzéséhez nyújtandó kölcsönökre és a gazdasági egyletek, földműves szövetségek erősítésére használják fel. Az évtized második felében megakadt szövetkezetszervezés, gazdasági továbbképzés helyett már elsősorban az Erdélyi Gazdasági Egylet patronálására fordították a kapott segélyt. Ebben nagy szerepe lehetett Bethlen Györgynek, aki az OMP vezetése mellett az EGE-t is irányította. Az 1918 után induló alulról szerveződő szövetkezeti mozgalom megfelelő hitelélet és rendszeres anyaországi támogatás hiányában elsorvadt. Majd a harmincas években indult újra és ért el komoly eredményeket, Szász Pál vezetésével.

A „jótékony egyesületek” és a „kisebbségi társadalmi célok” támogatása címén az egészségügyi és a szociális intézményeket segélyezték. 1922/ 1923-ban a területen belüli prioritásokat meghatározva, a Székely Nemzeti Múzeum és az Erdélyi Múzeum Egyesület támogatását emelték ki. A szociális munka területén legfontosabbnak a különböző felekezetek jótékony női egyesületeinek szubvencionálását jelölték meg. Ezek fő feladatának az óvodák, napközi otthonok és a csecsemővédelem patronálását tekintették. Célként jelölték meg, hogy minden faluban ilyen egyesületet kell létrehozni. 1924/1925-ben a jótékony egyesületek támogatása a magyar árvaházak, aggmenházak, női missziós társulatok segélyezésére korlátozódott. 1928/1929-ről részletes kimutatással rendelkezünk erről:

Központi Nőszövetség 15 000 L; Mária Valéria árvaház, 4000 L; Szent Antal árvaház 1000 L; Missziós Nővérek 30 000 L; Csecsemővédő Egyesület 5000 L; Zenekonzervatórium 3800 L; Székely Nemzeti Múzeum 20 000 L; Román szabadegyetem látogatására 7500 L.

A *tisztviselők segélye* címen az 1918 előtti tisztviselői kar állását veszített vagy nyugdíj nélkül elbocsátott tagjait segélyezték. Számukat nagyon nehezen lehet kiszámítani. Már 1922-től több jelentés beszámolt arról, hogy a tisztviselők találtak, illetve találhattak maguknak munkát. Az évek során ezekből a segélyekből egy szűk réteg, a kolozsvári központ által kiválasztottak részesülhettek.

A táblázatban közölt adatok háttérének vázlatos ismeretében megállapíthatjuk, hogy a támogatások döntő része a kisebbségi intézményrendszer apparátusának fenntartására szolgált. Romániai hatásuk részletesebb elemzése további kutatásokat igényel.

Pénzüntézeteki támogatások

Az anyaországi kormányzati támogatások másik részét a romániai magyar érdekeltségű pénzüntézeteken keresztül biztosították a kisebbségi intézményeknek és a földreform miatt anyagilag jelentősen meggyengült magyar birtokosrétegnek. Az utóbbiak helyzetét hosszabb távon nem lehetett pusztán segélyekkel stabilizálni. Ezért a magyarság gazdasági önszerveződését katalizáló pénzüntézeteket erősítették Magyarországról.

A húszas években az erdélyi hitelélet két vezető magyar érdekeltségű intézete a Katolikus Státushoz közel álló Transsilvania Bank és az inkább református érdekeltségű Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank Rt. volt. A NIT ez utóbbival állt kapcsolatban. A pénzüntézetet 1894-ben alapították. A háború előtt Gyulafehérvárott, Désen, Dicsőszentmártonban, Nagyváradon, Marosvásárhelyen, majd 1929-ben Temesvárott létesítettek fiókot. A bank szoros kapcsolatban volt több nagyváradai vállalattal és 10 vidéki kisebb bankkal.⁹ A Kolozsvári Takarékpénztár 1921-ben 5 millió lejről 15 millió lejre emelte az alaptőkéjét, 100 ezer, egyenként 100 lej értékű részvény kibocsátásával oldották meg. A bank nagyrészvényesének, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnek (továbbiakban PMETH) elővásárlási jogát kihasználva, egy Bethlen István által képviselt csoport 75 ezer részvényt vásárolt 10 millió lej értékben.¹⁰ Ezzel a „csoport” a bank igazgatótanácsában döntő súlyra tett szert. A két fő részvényes, a PMETH és a Bethlen által képviselt csoport között megállapodás született arról, hogy az üzletvitellel kapcsolatos fontosabb kérdésekben megegyeznek, a közgyűlés elé csak az így kialakított döntéseket viszik. Az igazgatótanácsban 4-4 taggal, a felügyelő-bizottságban 2-2 taggal képviseltetik magukat. Továbbá a következőkben állapodtak meg:

„a. Céljuknak tekintik az intézetet egy nagy erdélyi vezető pénzüntézeteki fejleszteni és általa a reális hitelezés határain belül az erdélyi magyar bankok, takarékpénztárak és szövetkezeteknek nyújtandó hitelezés, velük való szorosabb viszonyba lépés, affiliálása vagy egyéb támogatás által az erdélyi magyarság gazdasági érdekeit a jövőben intenzíven szolgálni.

b. Oda fognak hatni, hogy az intézetnél és a befolyása alá tartozó intézményeknél a megüresedő és kreálendő állásokra megbízható, általuk is elfogadott, szakképzett egyének alkalmaztassanak, lehetőleg magyar nemzeti szempontból alkalmazott kiválasztás szerint.

c. Szükségesnek tartják, hogy az intézet egy általuk kijelölendő meglévő erdélyi magyar biztosító intézetet üzletileg és erkölcsileg támogasson, üzletkörébe bevonjon, vagy egy új erdélyi magyar biztosító társaság létesítésénél részt vegyen s ezt támogassa.

d. Kívánják, hogy az intézet kijelölésük szerint magyar kulturális és jótékony célokat - mely célok kitűzésénél a gróf Bethlen István csoportja kívánsága fog érvényesülni - évenként össznyeresége emelkedésének megfelelően nagyobb összegekkel támogasson.

e. Ki fogják eszközölni, hogy az intézet a magyar érdekeltség részére átutalásokat, áru- és egyéb ügyletek lebonyolítását önköltségen fogja elvállalni, illetve elvégezni.

f. Az intézet fontos feladatának tekinti, hogy az erdélyi magyar földbirtokokra jelzálogkölcönöket nyújtson, és hogy hitelnyújtás szempontjából az erdélyi magyar birtokosok birtok-kisajátítási kötvényeit is mint fedezetet tekintetbe vegye.

g. Kieszközzli, hogy az intézet a magyar érdekeltség egyik vagy másik tagja részére Erdélyben végzendő elszámolási vagy ellenőrzési teendők ellátására az illető által honorálandó szakképzett egyéneket jelöl ki, illetve bocsát rendelkezésre.

h. Szükségesnek tartják, hogy amennyiben erdélyi pénzügyi központ létesítenék, úgy annak létesítésében és vezetésében az intézet lehetőleg vezérszerepet vigyen, amennyiben ilyen már léteznék, annak irányítását a gróf Bethlen István csoportja által jelzett elvek figyelembevételével szabják meg a reális lehetőségek körén belül.”¹¹

1923 júniusában Bethlen a zárt részvények rendelkezési jogát a NIT-nak adta át. Sebess pedig a Bethlen György, Jelen Gyula és Reitter József alkotta erdélyi bizottságra ruházta át ezt a nagyrészvényesi jogkört. Mindez azzal a kikötéssel történt, hogy a képviselők a bank ügyeiben és az osztalékok felhasználásában a Bocskay Szövetség (NIT) mindenkor elnökének utasításait követik.¹² Bánffy Miklós volt magyarországi külügyminiszter 1926-os hazatérése után a bank igazgatótanácsának elnöke lesz és ezt követően egy sor új kulturális kezdeményezés talál benne támogatót. (Erdélyi Szépműves Céh, marosvécsi írótalálkozó, Erdélyi Helikon, a színházi élet megújulása stb.)

Azonban Bethlenék a román nemzeti mozgalom történetéből ismert gazdaság szervezési modellt (Albina Bank) Romániában nem tudták megvalósítani. A Nemzeti Liberális Párthoz kötődő bukaresti román pénzügyi körök érdekeivel ellentétes volt egy különálló pénzügyi központ létrehozása. A magyar érdekeltségű pénzügyekkel szemben a Román Nemzeti Bank diszkriminációs pénzügyi politikáját és különböző politikai lépéseket használtak fel. A Kolozsvári Takarékpénztár eredményei ellenére (1929-re 75 millió lej volt az alaptőkéjük) 1931-ben a konverziós törvény és a különböző politikai támadások miatt kénytelen volt ügyfeleitől kényszeregyezséget kérni.¹³

A pénzügyi akciótól függetlenül 1928-ban Bethlen István kezdeményezésére földhitelakciót indítottak erdélyi birtokosok részére budapesti kormányzati garanciavállalással. Négy bankon keresztül 5 millió pengő 25 százalékára vállalt a kincstár garanciát. A bankok folyószámlahitelt vagy váltót adtak, és erre lehetett jelzálogot kérni. Az aránylag alacsony kamatok (12 százalék), ellenére alig két tucatnyi jelentkező akadt. Az akció legfontosabb eredménye a Gazdasági Hitelszövetkezetek Szövetségének 2,7 millió lejnyi és az Erdélyi Hangya Hitelszövetkezet 10 millió lejes tartozásának rendezése volt.¹⁴

Az utóbb említett intézményt a budapesti kormányzat 1924-ben azzal is támogatta, hogy a 3 milliárd koronányi forgókehiányát, a magyarországi Hangya 27 milliárdos kincstári tartozásának két 1,5 milliárdos részletét átengedte az erdélyi Hangyának, azzal, hogy ezt csak akkor kell a kincstárnak befizetni, ha az erdélyiek is visszaadták.¹⁵

A támogatási rendszer és a kisebbségi társadalom önszerveződése

Az erdélyi támogatás mértékéről és felhasználásáról Budapesten döntöttek. A Papp Antal és a NIT vezetői (Jancsó Benedek, Sebess Dénes) által készített éves költségtervezeteket a kolozsvári központ véleményezte. Ennek keretében 1921 /1922-ben Költő Gábor a tényleges erdélyi helyzet ismeretében a tisztviselői segélyek csökkentését, az összeg egy részének gazdasági célokra való átcsoportosítását kérte.

Ugyancsak ő hívta fel a figyelmet arra, hogy az iskolánkénti támogatások folyósításakor minden évben meg kell vizsgálni, hogy az egyházak által bejelentett iskolák ténylegesen működnek-e. Az így megmaradó összeget pedig szintén gazdaságszervezési célokra kellene fordítani.¹⁶

A kolozsvári központ többször próbálkozott nagyobb szerephez jutni az adatgyűjtésben, de ezt a budapesti NIT-vezetés nem támogatta. Ebben az esetben épp úgy, mint az 1928/1929-es kolozsvári elszámolásban megfogalmazott OMP-i segélyösszeg megemelésének kérése mögött függetlenített státusok megteremtése körül folyt a vita. Budapest-ellenesség azonban nem alakult ki ezekben a vitákban, hiszen Papp Antal a kolozsvári központtól került Teleki irodájába, illetve áttelepülése után Grandpierre Emil is a NIT alkalmazásában állt. Az erdélyi vezetők maguk közül valónak tekintették, és elfogadták a budapesti „illetékes tényezőket”. Konfliktusok inkább Romániában, a támogatási prioritások meghatározása körül voltak.

Mivel a harmincas évek támogatási rendszerét ez ideig nem sikerült feltárni, nem tudjuk, hogy a romániai magyar politikai elit új nemzedéke, amelynek politikai szocializációja már a kisebbségi korszakban történt, román egyetemeket végzett, a harmincas években mennyiben szólhatott bele az OMP és az egyházak vezetőinek irányítása alatt működő segélyezésbe. (A kapcsolat valószínű: egyrészt az ösztöndíjak miatt, másrészt a Hitel két alapító szerkesztője Kéri Béla és Venczel József egy ideig a NIT kolozsvári megbízottjának, György Lajosnak volt a beosztottja a Katolikus Lyceum könyvtárában.) Ezt azért volna érdekes tudni, mert ez az a nemzedék, amely már nem fogadja el kritikátlanul Bethlen Györgyék értékmegőrzésre törekvő, a többségi társadalom mozgalmaitól elzárkózó, egy nagyhatalmi átrendeződés következményeiben bízó stratégiáját. Ez a generáció megpróbált kapcsolatot teremteni a román modernizációs törekvéssel, és a belső gazdasági, társadalmi szervezkedésre helyezte a hangsúlyt.¹⁷

A romániai magyarság politikai érdekképviselőit, a húszas években olyanok vezették, akik az 1918 előtti magyarországi közéletben is részt vettek.” A Magyar Pártnak ez az összetétele kétségtelenül támadási felületet nyújtott mind kifelé, mind befelé. Az illetékes magyar tényezők azonban jobban megbíztak a régi vezetők politikai tapasztalataiban és kipróbált hazafiságában, mint azokban, akik a háború és a forradalmak éveiben tűntek fel, és az új alapokon való politikai szervezkedés hívei voltak. A „régii vezetők” között egyesek különben is pályájuk kezdetén vagy derekán állottak, és évek folyamán tökéletesen beleélték magukat a kisebbségi magyarság politikai küzdelmeibe. A magyar falusi néptömegek s a városi iparos és kereskedő társadalom pedig annyira át voltak hatva a nemzeti érzéstől, hogy kevés kivétellel követték azokat, akik magyar nemzeti jelszavakkal küzdöttek a román politikai porondon.”¹⁸ Míg az OMP képviselői a bukaresti parlamentben és választási fellépéseik során elsősorban a magyarság sérelmeivel foglalkoztak, addig a magyar kisebbségi társadalom belső problémáit politikailag periferikus, gyakran az OMP-tal konfliktusban lévő személyiségek fogalmazták meg. (A legtöbb társadalmi kritikának a *Keleti Újság* adott helyet 1924-ig, majd 1927-ig az *Újság* című lapban folytatta ezt a munkát Paál Árpád, Zágonyi István, Sulyok István, Kacsó Sándor és mások. Mindkét lapot az OMP saját hivatalos lapjává tette. A párton belül, annak demokratizmusát hiányolva jelentkezett a húszas évek közepén az úgynevezett reformcsoport, Krenner Miklós vezetésével. Kós Károly az OMP egyik alapítója volt, majd Bethlenék kiváráson és nem a belső önépítkezésen alapuló, az erdélyi románsággal való összefogást elutasító stratégiája miatt kilépett a pártból és újraindította a rövid ideig működő Magyar Néppártot.)

Az OMP vezetéséhez közel álló és a NIT által kiemelten támogatott *Magyar Nép és a Pásztorúz* című folyóiratok szerkesztőinek heti találkozóiról beszámoló Gyallay Domokos szerint: „A panasz azonban általános, hogy a Magyar Párt vezetőségében kevés érzék mutatkozik abban az irányban, hogy az erdélyi magyarság társadalmi, gazdasági és művelődési szervezkedését irányítsa és vezesse.”¹⁹ A párt azonban, mivel eleve egy parlamenti-politikai erőterben működött, és fő feladatának a jogsérelmek kimondását és enyhítését, valamint „a kijáró” ügyintézését tekintette, nem is lehetett képes a magyar kisebbségi társadalom problémáinak kezelésére.²⁰ Mindezt nem pótolták a rendszeres nagygyűlések és szakosztályi rendezvények. A politikai vezetők abból indultak ki, hogy a magyar társadalom gondjai a kisebbségi sérelmekből adódnak. S ha ezek nem léteznének, az erdélyi magyarság megőrizhetné pozícióit, biztosítva volna fejlődése. A többségi nemzet részéről érkező állandó támadások miatt felértékelődő „politikai egység” ürügyén az OMP nem kezdeményezte a párt mellett egy külön, a magyarság megszervezésével foglalkozó intézmény létrehozását.

Budapesten Sebess Dénes azt javasolta, hogy a társadalomszervezési feladatokat a szászokhoz hasonlóan az egyházak keretében oldják meg.²¹ Az egyházak azonban ennek csak részben tudtak eleget tenni. A kisebbségi oktatást a budapesti illetékesek javaslatára és anyagi támogatásával vállalták fel, s ezen belül a népoktatás fejlesztését tartották a legfontosabbnak. Komoly eredményeket itt sem érhettek el, mert Papp Antal még 1928-ban is ennek elhanyagolását és a gazdasági képzést hiányolta a gimnáziumok fenntartásával szemben, ahová egyébként egyre kevesebben jelentkeztek. Ugyanígy hibának tartotta, hogy a katolikus egyház újabb és újabb iskolák megnyitását tervezi, miközben nem tudja az államhoz hasonló mértékben megfizetni tanárait. Sőt olyan tehetetlenek voltak az egyházak tisztviselői, hogy még azt sem tudják, hogyan számolják el a titkos segélyeket.²²

1920 március-júliusában az Udvarhely megyei felekezeti iskolák tanítóinak mozgalma egy új oktatási modellt javasolt. Ezek a tanítók 1918 előtt magyar állami iskolákban tanítottak, és az impériumváltás után hűségesküt nem téve, az egyházak keretében újonnan alakult magyar iskolákhoz kerültek felekezeti tanítóként. Ebben a helyzetben azonban már nem a tanfelügyelő, hanem a helybeli lelkész lett tevékenységük irányítója. Korabeli jelentés szerint Udvarhely megyében a lelkészek körülbelül fele alkalmatlan volt az iskolák vezetésére. A konfliktus legtöbbször nem szakmai kérdések körül alakult ki, hanem a tanítói fizetés elmaradása miatt. Míg egy romániai állami népiskolai tanító fizetése 1920/1921-ben 1200-1500 lej volt, addig a magyar felekezeti iskolák tanítóinak javadalmazása a falu adakozásától függött, illetve minden ötödik hónapban a püspökségektől kaptak 500-1000 lejnyi fizetési részletet. Ilyen körülmények között a párizsi kisebbségi szerződés 11., a székely közületnek vallási és tanügyi autonómiát biztosító rendelkezésével összhangban, autonóm nemzeti iskolák felállítását javasolta a tanítói közgyűlés. A Gyerkes Mihály által kidolgozott tervezet szerint a felekezeti oktatás széttagozottsága helyett vegyes vallású helyeken, felekezetközi alapon, magyar elemi népiskolákként működtetnék az egyházi iskolákat. 9 évfolyamos mindennapi oktatással és két évfolyam közvetett képzéssel 18 éves korig kívánták az iskolakötelezettség korhatárát kitolni. Az oktatás középpontjába a gazdasági képzés kerülne, és ennek érdekében Székelyudvarhelyen gazdasági szakiskolát állítanának fel. Az elemi iskolák felügyeletét egy felekezetközi bizottság látná el, világi tanfelügyelők segítségével. A helyi iskolai hatóság (gondnokság, iskolaszék, felügyelőbizottság) elnökét saját maguk választanák meg. A tanítói érdekek védelmében minden tanfelügyelői kerületben önálló magyar tanítóegyesületet kívántak szervezni. Az iskolafenntartást a székelyföldi gazdálkodók

külön iskolaadójából biztosították volna. Ezt úgy szabályozták, hogy a tanítói fizetés mindenkor megfeleljen az állami iskolákban dolgozó tanítók fizetésének. Mindezt az 1920. július 6-i tanítói értekezleten határozatként is elfogadták.²³ A tervekből azonban semmi sem valósult meg, mert egyrészt a székely közület vallási és tanügyi autonómiájáról a romániai kormányzat hallani sem akart, másrészt a magyar egyházak vezetői saját intézményeiket féltették a felekezeti közisétől, a tanítók nagyobb befolyásától és a várható bukaresti kormányzati ellenlépésektől. A legtöbb Udvarhely megyei községben a pap és a tanító konfliktusát az okozta, hogy mindketten a falutól várták eltartásukat. Mivel a lelkész számított a tanító munkáltatójának, ezért önmaga járandóságának megszerzésére törekedett, háttérbe szorítva a tanítót, aki ezzel súlyos anyagi helyzetbe jutott. Az új hatalom a legtöbb helyen nem ellenőrizte az egyházadó befizetését, s így gyakran a lakosság egyik járandóságát sem fizette be. Mivel az iskolarendszer modernizálásához szükséges anyagiakkal csak az egyházak, illetve a Felekezeti Tanács rendelkezhetett, a helyi kezdeményezést nem sikerült megvalósítani. Még 1920 őszén a román tanfelügyelő nyolc napos határidőt adott a magyar állami tanítóknak román hűségük letételére. Mindezt azzal, hogy aki ezt a megadott határidőn belül nem teljesíti, és nem megy vissza elhagyott (az impériumváltás után román) állami iskolájába, az elbocsátottnak tekintendő. A megadott határidőre 80 tanító tette le a hűségüköt a román tanfelügyelő előtt (a megyében összesen körülbelül 120 tanító dolgozott). Az eskütelletel elvesztették átszervezett hitfelekezeti iskoláikat; s azok csak ott maradhattak fenn, ahol a pap és a tanító felvilágosító munkája révén a lakosság vállalta az iskolafenntartást. Az állami iskolák magyar nemzeti jellegét teljesen eltörölték. A tanítók ellenálltak, és Gyerkes vezetésével a következő években is többször próbálkoztak ezeken a kereteken belül külön magyar iskolarendszer létrehozásával, a román érdekek kizárólagos érvényesítésére törekvő állami iskolapolitikával szemben azonban esélytelenek voltak.²⁴ Ebben az esetben elmondhatjuk, hogy a békekötés utáni, még kialakulatlan helyzetben meglelt volna a lehetőség a magyar társadalmon belül arra, hogy egy korszerűbb, autonóm oktatási rendszer jöjjön létre - akár mint ellenalternatíva a román törekvésekkel szemben - de az anyagiak (a tanítók fizetését képező pénz) hiányában és a védekezést, a helyzet megőrzését az önépítkezéssel szemben előtérbe helyező kisebbségpolitikai stratégia miatt ez nem valósulhatott meg.

Szintén Székelyudvarhelyről indult 1920-1921-ben a Földműves Szövetség szervezése. 1920 júniusában a marosvásárhelyi *Barázda* című lapban megjelent, társadalmi kérdéseket feszegető cikkek hatására 10 Udvarhely megyei község megbízottainak felkérésére Gál Imre méhészeti felügyelő kezdte meg a székely gazdák szervezését. Augusztusban Székelyudvarhelyen körülbelül 1500 résztvevővel nagygyűlést tartottak, és kimondták a Földműves Szövetség megalakulását. Ezt követően az egyes településeken Községi Gazdaköröket alakítottak, amelyek 15 tagonként 1-1 képviselőt delegálhattak a megyei szervezetbe. 1921. január 18-án Székelyudvarhelyen alakuló közgyűlésre hívták össze a megszervezett 115 községi gazdakör képviselőjét, mintegy 5000 főt. Udvarhely megye után Maros-Torda, Csík és Háromszék megyében is létrejöttek a szövetség megyei szervezetei. Országos, a megyei alakulatok fölötti vezető testületet nem hoztak létre. A legaktívabb, az Udvarhely megyei szövetség tevékenységét röviden a következőkben foglalhatjuk össze: 1. Élelmiszergabona, tavaszi vetőmag, mezőgazdasági eszközök, tenyészállatok beszerzésének szervezése. 2. A Gazdák Biztosító Szövetkezetével a gazdakörök tűz- és jégbiztosítást kötöttek, a díjak 12 százalékos jutaléka fejében. 3. Mezőgazdasági Árucarnokot szerveztek, 50 lejnyi részjegyek alapján. Ez azonban forgótőke hiányában nem tudott megerősödni. 4. A buni unitárius egyház 1700 holdas (Berde

Mózsa-féle) birtokát sikerült megvédeni a kisajátítás alól egy székely földműves iskola céljára. 5. Hat hónap alatt 12 gazdanapot szerveztek. Egy-egy ilyen rendezvényen 4-8 község gazdái gyűltek össze. Községenkénti kiállítások, gazdasági előadások, különböző munkaversenyek, közebédek, népünnepek szerepeltek a programban. 6. Gál vezetésével működött a Népvédő Iroda. Itt szerkesztették a kormányhoz intézett emlékiratokat, a földbirtokreformmal kapcsolatos beadványokat, a közigazgatási visszaélések megszüntetése érdekében készített panasziratokat, valamint ingyenes jogi- és gazdasági tanácsadást tartottak fenn. 7. Több küldöttséget szerveztek Bukarestbe és Kolozsvárra, amelyek az agrársérelmek orvoslása érdekében jártak el. 8. Gál Imre segítségével szervezték meg a Csík és Háromszék megyei szervezetet. Ugyancsak ő tartott gazdaságszervezési kérdésekről Mártonfalván, csángó gazdáknak előadást.²⁵

A Földműves Szövetség Magyarországról csak kisebb segélyekben részesült. A tagonként 12 lejnyi tagdíjból 9 jutott a székelyudvarhelyi központnak, de ezt a helyi szervezetek hiányosan, rendszertelenül fizették. Az egész szervezkedés irányítójának, Gál Imrének havi 1000 lej fizetést szavaztak meg. Ebből kellett utazásait, az adminisztrációt is lebonyolítania. (Ekkoriban egy hízott sertés ára 2000 lej, egy gimnáziumi tanuló évi tandíja 800 lej volt.) A szervezet fenntartásához nem volt elegendő a tagdíj, rendszeres támogatási forrással pedig nem rendelkeztek. A román földreformtörvénnyel szembeni tiltakozása és a székely autonómiáért való kiállása miatt a romániai hatóságok addig folytatták Gál zaklatását, míg áttelepült Magyarországra. Visszaemlékezésében a szervezkedés tanulságait a következőkben foglalta össze: „A Székelyföld megszervezése gazdaságilag továbbá egy 10000 lej (a szerző megjegyzése) utóbb az egész székely népből álló gazdasági szervezet üzemben tartása úgy, amiként az fenntartatott - nem azt az összegeket igényelte, hanem százazreket. Jött volna csak a helyzethez méltó segély, ma másképpen állna a Székelyföld gazdasági szervezete, ma megvolna a székely gazdasági egyetem, ma összevolna forrva a négy székely vármegye egy erős gazdasági falanszkba, de anyagi eszközök hiányában Isten csodája, hogy így is van, amint én azt elhagyni kényszerültem. A helyzetnek tiszta felismerése adja ajkamra a tiszteletteljes figyelmeztetést mindenek számára, akiket illet, hogy az erdélyi magyar társadalom megszervezése csakis gazdaságilag indokolt. Az eddig is meglévő gazdaságkultúrai fölényt szükséges megtartani az oláhsággal szemben, mert hiába építjük a kultúrát bármely téren és bármely irányban, ha a gazdasági alapokat, melyeket amúgy is az oláh nemzetesítés kikezdett - meg nem erősítjük. Az erdélyi százság évszázadokon át tanúsított eljárása a legékesebb bizonyítékot adja, hogy mit és milyen arányban tegyen az erdélyi magyarság. A gazdasági szervezkedésnek egyházi hurokkal való összekötése és e védelem alatt a fajiságnak és gazdasági erősségének megóvása mindennél elsőb feladat, még az erdélyi magyar szövetségnél is. Lelkemet gyakran megrázta ama könnyelmű mozgalom, mely tisztára politikai célzattal, politikai sikerekért dolgozik, és rettenetes pénzüsszegeket emészt fel. Ha azon összegeket, melyeket az erdélyi magyarság politikai megszervezése akár külső, akár belső segélyekből és társadalmi gyűjtésekből fordítottak - a gazdasági szervezkedésre adták volna át - a gazdasági szervezkedés betetőzésével önként született volna meg a politikai védelem falansza is, mert hiszen a józan ész csak egy politikai aktivitást ismerhet el az erdélyi sajátlagos állapotok között és ez a gazdasági. Vak aki, nem látja, hogy a gazdasági harcok ma dúlnak a legerősebben és a nemzetek gazdasági tönkretétele a politikai programja minden kontinensnek. Nem voltam nagy barátja a Magyar Szövetség létrehozásának, és az idők nekem adtak igazat.”²⁶

Mindkét akciót Székelyudvarhelyről a Székelyföld egyik központjából indították, olyan emberek, akik társadalmilag és kapcsolatrendszerüket tekintve messze álltak a kolozsvári politikai csoportoktól. Ezekben az esetleírásokban nem is az a fontos, hogy különböző okok miatt nem kaptak az anyaországtól, illetve a kolozsvári központtól megfelelő támogatást (hiszen ez utóbbi csak 1921/1922-től rendelkezett rendes évi költségvetéssel), hanem az, hogy ezek, a mai szóval élve modernizációs szigetek mennyire nem tudtak integrálódni a kisebbség politikai életébe. Gyerkesék oktatási akcióját a *Keleti Újság* és a köré tömörülő „aktivista” kör támogatta. Gál célkitűzéseivel az előbb említett kör egyik kulcsfigurája, Paál Árpád mindenben egyetértett, de Gál a Magyar Szövetséget az autonómia körüli, a magyarságot megosztó politikai vitái miatt Grandpierre-rel együtt elutasította, mondván, hogy egyikőjük sem ismerte fel, hogy a vitatott autonómia alapja csak a gazdasági élet hatékony megszervezése lehet.

Gyárfás Elemér, volt Kis-Küküllő megyei főispán, a Katolikus Status egyik vezetője nem tekinthető a romániai magyar politikai élet periferikus szereplőjének. Az önálló erdélyi gazdasági élet megteremtésére tett kísérlete azonban a nemzetállami törekvések és a nagyvállalati érdekek miatt szintén kudarccal járt.

A két világháború között többször felmerült egy erdélyi magyar bank létrehozásának igénye. Nemzeti alapon azonban nem lehetett bankot szervezni, hiszen az állami bankszabályozás az ország minden pénzintézetére vonatkozott. Inkább magyar érdekeltségű bankokról beszélhetünk. Ilyenek pedig szép számmal voltak Erdélyben, nem csupán a magyarság gazdasági súlya miatt, hanem a nagy budapesti bankok fiókjaként is. Gyárfás koncepciója, amely az Erdélyi Bankszindikátus működésén alapult, Erdély Bukaresttel szembeni sajátos gazdasági érdekeire épült. 1918-ban valamennyi jelentősebb erdélyi pénzintézet valamelyik budapesti nagybank érdekkörébe tartozott. Gyárfás szerint a közhatalomváltás után ennek következtében „az irányító szellem, az önálló cselekvés gyakorlottsága mind a központban maradt s onnan érkezett, itt önállótlanyságot, a helyi szempontokat meg sem látó vagy következetesen elhanyagoló gyakorlatot fejlesztve. A nagytóke szoros kontaktust tartott ugyan a mindenkori államhatalommal, de egyszerűen nem is mert s annál kevésbé csinálhatott tudatos erdélyi gazdasági politikát. Ezen az úton százezrek existenciája s elsősorban a tanult középosztály élete lassanként az állam emlőjére tapadt, amikor ez az emlő kiszáradt, erőtlenül és tehetetlenül hullott a megsemmisülésbe. Erdély gazdasági élete aránytalan volt, itt ugrásszerű fejlődés, ott indokolatlan és káros tespedő megállás(t) mutat, aszerint, hogy melyik részét érte a tőke Golf árama, amelynek irányítói Erdély különös és egyéni belső szervezetét nem ismerő, nagybankoknak Erdély érdekeivel szemben közönyös szervezetei voltak.”²⁷

1918 után a sajátos erdélyi pénzügyi érdekek - hadikölcsön érdekeltségek, a külföldre vált területekkel szemben fennálló követelések, az ott maradt értéketek, a pénzbecserélés problémái - miatt több próbálkozás volt az országész pénzintézeteinek tömörülésére a bukaresti pénzvilággal szemben. A magyar és a román kezdeményezések egyaránt azon buktak meg, hogy a pénzintézetek attól tartottak: elveszítik sajátos nemzeti érdekkörüket. Így járt az 1922 decemberében Nagyváradon alakult Erdélyi Bankszindikátus is. A Soliaritatea és a Revisionsverband (a román és a szász pénzintézetek még 1918 előtt alapított erdélyi összefogó szervezete) a szindikátust mint magyar pénzintézeti csoportosulást fogadták el, és azzal csak régi szervezeteik útján mint szervezett egészszel voltak hajlandók érintkezni. A kormányzat is elküldte a szindikátusba képviselőjét, de a megalakulás és a vezetőség megválasztása után Brătianu Vintilă pénzügyminiszter visszavonta megbízatását. Ennek oka csak látszólag volt magyarellenesség, inkább az jelentett

problémát, hogy a bukaresti liberális tökével harcban álló Castiglione-csoport embere (Popper Ákos, a nagyváradi Egyesült Bank és Takarékpénztár vezérigazgatója) került a szindikátus élére. A szindikátus ellen meginduló jogi és politikai támadások következtében lemondó elnök helyét Gyárfás Elemér vette át.

Az új elnök a román illetékesekkel folytatott tárgyalásokon nem fecsérelte az időt annak bizonygatására, hogy nem egy irredenta szervezetről van szó, hanem arra a szerepre hívta fel a figyelmet, amelyet a szindikátus a gazdaság konszolidálásában játszhat. Felismerte, hogy a „magyar jellegű pénzüintézetek által képviselt erő oly ponderábilis, oly természetes, hogy annak minden körülmények között meg kell találnia érvényesülését, ha csak olyan szellem irányítja a szervezkedést, amely meg tudja tartani a bölcs középutat egyfelől a teljes elnyelést jelentő asszimilációs felkínálkozás, másfelől az ok- és céltalan, erőtlen s tehetetlen harciaskodás között. A lényeg tehát a belső szervezkedés mikéntjében rejlett, s ehhez képest az igazi nehézségek itt is mutatkoztak. A közelmúlt idők emléke, amikor az erdélyi intézetek a budapesti nagybankok előretolt harcos őrszemei voltak, még egyre kísért: az új, annyira más helyzetben a tehetetlenségi erő meg egyre egymás ellen vitte és viszi a közös sorsra jutott intézeteket. Budapesti nagybankok affiliációi még ma is minden önállóság híján az anyaintézettől várnak utasítást ezekben a kérdésekben, amelyekben éppen innen kellene a helyzet konzekvenciáinak levonását szorgalmazniuk és elősegíteniük, ha azt maguk felismerték volna már. Egyes, önálló nagy magyar intézetek viszont az óvatosság túlzásába esve, minden megmozdulástól már megszerzett jogosítványukat féltve, ebből az okból mutattak túlzott tartózkodást az olyan szükséges szerveződéssel, számbavétellel és jövőt építéssel szemben.”²⁸

A szindikátus 1924 áprilisától tartott rendszeres igazgatósági üléseket. A Romániai Bankszövetségben a Solidaritate és a Revizionsverband vezetői mellett az Erdélyi Bankszindikátus elnökeként Gyárfás Elemér is helyet foglalhatott. Időközben a szervezetet törvényesen is bejegyezték. 1924-re 95 intézmény volt a szindikátus tagja 134137125 lej alaptőkével. Ebben az évben még 133 olyan független magyar jellegű pénzüintézet működött Erdélyben, amelyeknek a belépésére számítottak. A teendők között Gyárfás elsőként a magyar államhatalom által megteremtett mesterséges pénzügyi kapcsolatok megszüntetését és a természetes kapcsolatok újjáépítését jelölte meg, mint legfontosabbat. Mindezt azért, hogy az erdélyi gazdasági élet összekötő láncszem lehessen a román és a magyar gazdasági élet között. Bukaresttel mielőbb és minél „észrevétlenebbül” kell kiépíteni a kapcsolatokat. Ez segíthet a másik fő feladat megoldásában az országrész gyarmatként kezelésének megakadályozásában. „A régi állami hivatalok helyett, nem számtalan pénzüintézeti hivatalnokra van szükség, hanem a kis helyi piacok helyi gazdasági politikusa, akik a helyi körülményekhez simulva, a helyi lehetőségeket kihasználva vigyék intézetük ügyét, amely az ő saját ügyük legyen. Márpedig, ha az erdélyi nagybankok újra kezdik a központosítást, újra fiókokat állítanak fel, s e fiókok élére saját hivatalnokaikat teszik, kik minden helyi viszonylatot csakis központjuk felfogásával és szemeivel tudják nézni, akkor ezzel az autonóm iskolázódás folyamatának utjába kerül új akadály s a helyi életek felvirágoztatása révén Erdély gazdasági életének felvirulása köttetik alá. Ezen a téren már eddig is sok hiba történt: egyes nagybankok fiókokat állítottak fel egyenesen a felvirágzó kis életeknek az elfojtására. Erdély fénykorának megmaradt emlékei, a sok kicsiny, de magyar város ma is jól mutatja azt az utat, amelyen haladnunk kell: társadalmi kis municipiumaink újratermelése felé, a centralizáció helyett a decentralizáció felé, hogy minden kis gócpontba juthasson anyagilag független és vezetni tudó existencia.”²⁹

Ez a decentralizációt hangsúlyozó stratégiai elképzelés egyben a Kolozsvári Takarékpénztár és a budapesti támogatási rendszer kritikája. A gazdasági intézmények között a Hangya Szövetkezetek tőkéjének megerősítését és az Erdély egyetlen magyar jellegű biztosítójával, a Gazdák Biztosító Intézetével való szindikátusi kapcsolat kiépítését tartotta kiemelten fontosnak. A magyar gazdasági intézmények között olyan átszervezéseket javasol, amelyeknek végső célja az önálló erdélyi gazdasági élet megteremtése, „amelyet a külpolitikai hullámok nem tudnak megrendíteni.” A terveihez szükséges magyarországi támogatást 1924. áprilisi látogatásakor nem sikerült megszereznie a bankok óvatossága és érdektelensége következtében. A kormányzati támogatáshoz pedig az anyaországi költségvetés nehézségei miatt és azért nem juthatott, mert az előző évben részvényvásárlásukkal már Bethlenék elkötelezték magukat a Kolozsvári Takarékpénztár mellett. (Amely kizárólag magyar érdekeket képviselt, míg Gyárfás koncepciójának épp az erdélyi különböző nemzeti érdekeltségű pénzüzetek összefogása volt a legfontosabb eleme.) A szindikátus tagintézetei a húszas évek eredményes működése után, a román kormány diszkriminatív konverziós törvénye következtében a harmincas években jelentős mértékben meggyengültek.³⁰ A Gyárfás által megfogalmazott stratégia: az önálló erdélyi gazdaság megteremtése a húszas években sem Bukarestnek, sem Budapestnek nem volt érdeke. Az erdélyi pénzüzetek vezetői - a nemzetiségi megosztottságuk miatt bizalmatlanok voltak egymással szemben. Ezért nem valósulhatott meg ez a stratégia.

Az erdélyi támogatáspolitikai fő alapelve Budapesten az értékek, pozíciók megőrzése volt egy remélhetően bekövetkező újabb területi újrendezés érdekében. A meglévő gazdasági, társadalmi, politikai pozíciók védelme azonban nem azt jelentette, hogy az 1918 előtti helyzetet kell konzerválni. Jancsó Benedek és munkatársai a román nemzeti mozgalom történetéből okulva felismerték a külföldi propaganda mellett a kisebbségi társadalom megszervezésének szükségességét. Fontos fordulópontot jelentett a támogatáspolitikában, amikor 1928-tól már nem az anyaországban akarták az új kisebbségi értelmiséget kinevelni, hanem erre Kolozsvárt teremtették meg a feltételeket. Az adatgyűjtő munkában pedig a sérelmek helyett egyre inkább a magyar kisebbség intézményesültségével, belső problémáival foglalkoztak. Az értékőrzéssel járó elzárkózást a román politikától az előbb említett hangsúlyeltolódással együtt felváltotta a romániai közéletre tágabb, nem csak kisebbségi szempontú odafigyelés. Jancsó Benedek utódja, intellektuális értelemben, Mester Miklós volt, aki már kortársaival, az Erdélyi Fiatalok és a Hitel nemzedékével tartott kapcsolatot. Az anyagi támogatások rendje az általunk vizsgált időszakban elsősorban a magyar intézmények védelmét szolgálta. Egyes modernizációs törekvések, a kisebbségi társadalom demokratizmusát fejlesztő kísérletek a húszas években többek között az anyaországi támogatottság hiányában elszigeteltek maradtak. A magyarság hatékony önszervező-képességéről a királydiktatúra bevezetése után és a második bécsi döntést követő években, éppen a húszas években nemigen támogatott személyek tettek tanúbizonyságot.³¹ E paradox helyzet mögött azonban ott voltak azok az oktatási intézmények, folyóiratok, függetlenített státusok, amelyek az anyaországi támogatások révén működhettek, segítették a romániai magyarság közéletét abban, hogy a külső kihívásokra megfelelő választ adhasson.

Jegyzetek

* A tanulmány első része megjelent a *Regio* 1995. 3. számában.

- ¹ Mivel a költségvetést csak 1922 decemberében fogadták el, a decemberi árfolyamot vettem alapul. Máshol mindig a májusi árfolyam volt az irányadó.
- ² A korabeli dokumentumokban a NIT-ot a romániai magyar intézményekkel együtt Keleti Szervezetnek nevezték, ezzel is kifejezve, hogy a nemzeti integritást nem tekintik elveszettnek.
- ³ A táblázatban közölt adatok forrásai a TESz iratanyagában, jórészt az Amerikai Segélyalap dokumentumai között találhatóak. MOL K 437-10-1920-1931.: 1. Bocskay Szövetség költségvetési előirányzata 1920/21. évre f. 231-238.; 2. A Bocskay Szövetség kiadásai az 1921/22. költségvetési évben, f. 11-17.; 3. A Keleti Szervezetek költség-előirányzata 1922/23 évre, f. 138-141.; 4. A Keleti Szervezetek 1923-24. költségvetési évre szerkesztett költség-előirányzatának indoklása, f. 420-422.; 5. A Népies Irodalmi Társaság 1924/25. (évi) lej előirányzata, f. 506-511.; 6. Erdélyi szükségletek 1925-26. évi költség-előirányzatának indoklása, f. 728.; 7. Erdélyi szükségletek, felosztási terv 1927/28. gazdasági évre. MOL K 437-(1922-30)-10-2-(27-28) f. 18-27.; 8. Az 1928-29. évi számadások, (Kolozsvárott készített jelentés) 1929. október 8. MOL K 437-1929-9-vegyes f. 402-407.; 9. Keleti Szervezetek 1929-30. költségvetési évre szerkesztett költség-előirányzatának indoklása, Erdélyi és a Királyhágón inneni részek szükségletei. MOL K 437-1929-9-vegyes f. 363-373.; 10. Erdélyi szükségletek költség-előirányzata 1930-31. évre az erdélyi központ rendelkezésére. MOL K 437-1930-9-vegyes f. 555-557.; 11. Királyhágón inneni rész költség-előirányzata az 1930-31. évre. MOL K 437-1930-9-vegyes f. 558-560. Az 1926-1927-re vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk. , Magyarázat a táblázathoz:
- a A költségvetési összeg pénzneme az 1-8 rovatban Korona, kivéve az 1929-30-as évet. A többi években - az 1920-21-es évet kivéve ahol koronával számolnak minden rovatban - lejbén adjuk meg a támogatás összegét.
- b Az osztott oszlopok első adatsora a történeti Erdély 15 megyéjére, a második sor a Királyhágón inneni részekre: Nagybánya, Szatmárnémeti, Nagyvárad és Arad körzetére vonatkozik. Temesvár körzete, a Bánát Romániához tartozó része a Szent Gellért Társaság hatáskörébe tartozott. Ez alól egyedül a Lugoson kiadott *Magyar Kisebbség* című folyóirat képezett kivételt az egész romániai magyarságot érintő jelentősége miatt.
- ⁴ A regáti magyarok támogatását 1921-től az erdélyi egyházak vették át. Sebess csak a bukaresti magyar egyetemi hallgatókat támogatta az Ókirályságban. MOL K 437-1926-5 -1. f. 39.
- ⁵ A Keleti Szervezetek 1923-1924. költségvetési évre szerkesztett költség-előirányzatának indoklása. MOL K 437-10 f. 420-422.
- ⁶ Lásd a 3. jegyzet 8. tételét.
- ⁷ A Keleti Szervezetek költség-előirányzata az 1922/1923. évre. MOL K 437-10. f. 562.
- ⁸ Az 1928. évi erdélyi elszámolás melléklete. MOL K 437-10. f. 709-713.
- ⁹ A Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank és a NIT kapcsolatáról: Magyar hitelélet Erdélyben. MOL KA P 1077. II. 425-442.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ Erdélyi Alap garanciális okmányai. MOL KA P 1077-II. 429-430.
- ¹² A gazdasági válság során a bankoknak le kellett mondaniuk kölcsöneik egy részéről, ezért a magyar érdekeltségű pénzintézetek kivételével kárpótlást kaptak. Bővebben: Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, ETI 1944. 149-169. (Új kiadás: Székelyudvarhely, HRKE 1994.)

- ¹³ A kényszeregyezésbe jutott hitelintézet helyzetéről jelentés, 1932. november 20. MOL KA P 1077-II. 465-633.
- ¹⁴ Külön hitelakció a keleti részek birtokos osztálya részére. MOL KA P 1077-II. 634-645.
- ¹⁵ Papp Antal emlékirata az erdélyi Hangya Szövetkezeti Szövetség ügyében, 1924. december 5. MOL K 437-4-1924-1-592.
- ¹⁶ Költő Gábor véleményezése a kolozsvári központ részéről az 1921/1922. évi erdélyi támogatások költségtervezetéhez. MOL K 437-1921-1-398.
- ¹⁷ Az új nemzedék kiemelkedő képviselői: Mikó Imre, Venczel József, Márton Áron, Szász Pál, Vita Sándor. Ebben az időszakban erősödött meg Bánffy Miklós befolyása a magyar közéletben Bethlen Györggyel szemben. Így alakul ki az a paradox helyzet, hogy a Magyar Népközösség megalakulásával (1939. február 11.) Bánffy a diktatórikus állapotok között a korabeli erdélyi magyar progressziót emelte be a „hatalomba”. A közművelődési szakosztályt Jósika János, az Erdélyi Múzeum Egyesület elnöke vezette, Kemény János, Inczedy-Joksman Ödön, Tamási Áron, Jelen Gyula, Máriaffai Lajos segítségével. A gazdasági szakosztályt Szász Pál, a társadalmi pedig Kós Károly irányította. Ugyanekkor Puskás Lajos vezetésével Kolozsvárott megindították a tízes szervezetek mint szomszédsági kapcsolatrendszer kiépítését, amely annyira életképesnek bizonyult a szociális és közéleti problémák kezelésében, hogy a második bécsi döntés után is fenntartották mint önszerveződési formát.
- ¹⁸ Mikó Imre: *Huszonkét év*. Budapest, Stúdium, 1941. 43.
- ¹⁹ Gyallay Domokos jelentése (1926). MOL K 437-5-1926-1 . f. 48-57.
- ²⁰ Csapody Miklós: Egy nemzedék iskolája: az Erdélyi Fiatalok. *Tiszatáj* 1984. 7. 42-57.
- ²¹ Sebess Dénes levele Papp Antalhoz, 1923. március 7. MOL K 437-1923-8-257.
- ²² Papp Antal levele Balázs András javaslatairól Pataky Tibornak, 1928. augusztus 5. MOL K 437-7-1928-10. f. 109-110.
- ²³ Az értekezlet jegyzőkönyve. MOL K 437-1921-1- 398. f. 8-9.
- ²⁴ Gyerkesék állami népiskolai rendszeren belüli próbálkozásairól Gál Imre számolt be az Udvarhely Megye politikai helyzetét tárgyaló jelentésében. MOL K 437-11. f. 369-384.
- ²⁵ Az Udvarhely megyei Földműves Szövetség szervezése. MOL K 437-10. 385-386. 26 Gál Imre jelentése. MOL K 437-11. f. 376-377.
- ²⁷ Gyárfás Elemér: Az Erdélyi Bankszindikátus megalakulása, helyzete és törekvései. MOL K 437-1924-1-342. f. 2-3.
- ²⁸ Uo. f.7. 29 Uo. f.12.
- ³⁰ Lásd a 12. jegyzetet.
- ³¹ Lásd a 17. jegyzetet.

NÁNDOR BÁRDI

THE EASTERN ACTION II.

FINANCIAL SUPPORT OF THE HUNGARIAN INSTITUTIONS OF TRANSYLVANIA

The second part of the essay contains detailed returns of the financial support given to the Hungarian institutions of Transylvania by the mother country between 1921-1931. 36% of the support was usually spent in Hungary for data collection, dormitories and propaganda. The educational aid (usually 80% of the whole support) was paid through churches. Of the cultural institutions, the theatre of Kolozsvár (Cluj)

and the press backing up the policy of the National Hungarian Party (Országos Magyar Párt) got the largest financial aid. Only a part of the economical expenses was included in the budget of the support system. In this respect the function of the Credit and Savings Bank Share Company of Kolozsvár (Kolozsvári Hitelbank és Takarékpénztár Rt.) was important. These institutions virtually worked in the interests of the Hungarians.

The essay ends with the introduction of three unsuccessful attempts of self-organisation: the forming of the Bank Syndicate of Transylvania (Erdélyi Bankszindikátus), the movement of the teachers of Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) for the autonomous secular school and the organisation of the Farmers' Association in Seklerland.

TÉR ÉS ETNIKUM KOC SIS KÁROLY

Közigazgatási változások Szlovákiában*

A közigazgatási szempontú területbeosztás elsősorban államhatalmi kérdés, és nagymértékben függ a mindenkori államhatalmi viszonyoktól. Természetesen az adott terület természeti (például domborzati, vízrajzi), gazdasági, közlekedési, településhálózati adottságai, az ott élő népesség száma, sűrűsége, vallása és - írásunk szempontjából különös jelentőséggel bíró - etnikai összetétele hasonlóan nagy hatást gyakorol az egyes közigazgatási egységek kiterjedésére, határainak megvonására (Hajdú Z. 1987). Jóllehet a vegyes etnikumú népesség lakta, fiatal szlovák állam területe a fent nevezett tényezők és a közigazgatási területbeosztás kapcsolatának elemzése szempontjából önmagában is kedvező kutatási terepnek számít, a téma különös aktualitását azonban a Szlovák Köztársaság új közigazgatási és területi beosztása kapcsán az elmúlt években kibontakozott heves viták adják. Részben ennek köszönhetően a közigazgatási és területi beosztás és ehhez kapcsolódóan az etnikai viszonyok változásának történeti-földrajzi áttekintését követően kitérünk különböző (például kormányzati és ellenzéki támogatást élvező) közigazgatási tervezetek ismertetésére, kritikájára is.

Történeti áttekintés

Az elmúlt évezred során a mai Szlovákia, illetve a történeti Felső-Magyarország területén is *a megyék* képezték a magyar államszervezet alapelemeit, melyek az adott területen a politikai, katonai és gazdasági hatalom térbeli egységeiként működtek. A megyerendszernek - a tradicionális magyar történetírás szerint Szent Istvánnak köszönhető - kialakulása már a 10. század végén megindult. Ennek eredményeként a 11. század végére számos megye alakult ki (illetve nyúlt át) a mai szlovák államterületen. Ezeknek a legősibb felső-magyarországi megyéknek a következő várak voltak a székhelyei: *Pozsony, Komárom, Esztergom, Nyitra, Sasvár, Trencsén, Hont, Nógrád, Gömör, (Aba)Újvár, Zemplén és Ungvár*. E században Pozsony, Komárom és Esztergom megyék területe túlnyomóan magyar, Sasvár, Trencsén és Ung megyéké többnyire szláv (nyugaton morva-szláv), a többieké pedig meglehetősen kevert (magyar-szláv) lakosságú volt.

A mai Szlovákia északi felét - eltekintve a gyér szláv népesség lakta nagyobb folyóvölgyi medencéktől - ekkor még hatalmas, lakatlan királyi erdőség borította. Később, a 12. században jórészt ezen a területen jött létre a mai garamvölgyi Újbányától a magyar-lengyel határfolyóig, a Dunajecig - a nagy kiterjedésű *Zólyom megye*, melyről a 13-14. század során vált le *Túróc, Liptó, illetve Árva* megye. E században önállósult *Újvártól (a későbbi Abaújtól) Sáros* megye és jött létre a nagyméretű, 13. századi német (szász) betelepítésnek köszönhetően *Szepes megye* is.

A középkor ez időszakában, mikor a megyerendszer kialakult, a megyék határainak kijelölésénél - a szepesi autonóm szász kerülettől eltekintve - az etnikai szempont még nem játszott szerepet. Annál nagyobb jelentőségük volt a természeti határoknak (hegyláncok, folyók) és a síkvidéki területeken bizonyos közlekedési, elérhetőségi szempontoknak. Természetesen politikai-hatalmi tényezők is szerepet játszottak, melynek következtében egyes megyék területe - természeti-gazdasági okokkal nem magyarázható módon - „eltávolodott” természetes központjától. Így lépett ki *Nyitra* megye a Nyitra völgyéből, és csatolta magához a hajdani Sasvár

megye északi részét (Szokolca-Halics vidékét), így vágta ketté *Nógrád* megye - az Ipoly átlépésével - *Hont* megyét és hozta létre a 13. századra a Kishont nevű, Rimaszombat székhelyű enklávét, mely a 15. század elejére önálló megyévé vált.

A 13. század végétől 1922-ig - a mai Szlovákia területén - a vármegyék határa néhány kisebb korrekciótól eltekintve stabilnak volt mondható. Az említett közel hét évszázad alatt csupán kétszer kísérelték meg a megyéken alapuló magyar közigazgatási rendszert átalakítani. Első alkalommal (1785-1790) II. József szervezte át hazánk közigazgatását. A közigazgatásban is érvényesülő központosító törekvéseinek megfelelően a mai Szlovákia területét hozzávetőleg *három kerületre* osztotta fel: *Nyitrai* kerület (Pozsony, Nyitra, Trencsén, Bars megye), *Besztercebányai* kerület (Hont, Zólyom, Kishont, Gömör, Liptó, Túróc, Árva megye), *Kassai* kerület (Abaúj, Torna, Zemplén, Sáros, Szepes megye). Komárom és Esztergom a Győri, Nógrád a Pesti, Ung megye pedig a Munkácsi kerülethez került. Ennél a kérész életű, öt évig tartó kísérletnél valamivel tovább volt érvényben a magyar szabadságharc leverését követő úgynevezett *Bach-korszak* (1850-1860) közigazgatási reformja. Ekkor II. József korával ellentétben a megyéket már nemcsak összevonták (*Pozsonyi és Kassai kerület*), hanem határaikat is sok esetben megváltoztatták. A furcsa kiterjedésű Nyitra megyét kettéosztották, és a történelem során először - Nagyszombat székhellyel - létrehozták *Felső-Nyitra megyét*. Árvát Túróchoz, Tornát Abaújhoz, Esztergomot pedig Komáromhoz csatolták. Itt kell megemlítenünk, hogy a Pelsőc székhelyű Gömör és a Rimaszombat központú Kishont megye nem ez időszakban, hanem már 1802-ben került összevonásra.

Az osztrák-magyar kiegyezést (1867) követő gazdasági fellendülés idején egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a korábbi zűrzavaros feudális közigazgatás nem felel meg a kor követelményeinek. Ennek eredményeként került sor 1871 és 1886 között Felső-Magyarországon is a feudális jogrendszer intézményeinek fokozatos felszámolására. *1871-ben* a korábbi mezővárosok (186) egy részét (40) átalakították rendezett tanácsú (tulajdonképpen járási jogú) várossá, az *1876-os nagy közigazgatási rendezés* során a mai Szlovákia területén lévő 24 (!) szabad királyi város közül 19-et megfosztottak e rangjától, míg Pozsony, Komárom, Kassa, Selmecebánya és Bélabánya megkapta az új, *törvényhatósági* (tulajdonképp *megyei*) *jogú város* címet. Ez utóbbi két (egyébként szomszédos) várost 1886-ban ismét összevonták. 1876-ban került sor a 16 szepesi város (például Poprád, Késmárk, Igló, Szepesbéla, Szepesolaszi, Szepesváralja) kiváltságos helyzetének megszüntetésére is. A megyehatárokat lényegesen nem módosították, csupán az életképtelennek bizonyult *Torna* vármegye területének nagy részét csatolták az 1881.évi LXIV. tc. alapján Abaújhoz, míg hét községe Gömörhöz került.

Az 1867-1918 közötti időszakra vonatkozólag elmondhatjuk, hogy a történelmileg kialakult közigazgatási (megye, járás stb.) határoknak a nem magyar lakosság rovására történő megváltoztatására nem volt példa. Ugyanakkor az is tény, hogy a szlovák értelmiség egy része által követelt úgynevezett Szlovák Vidék (Slovenské Okolie) létrehozásához és a megyehatároknak az úgynevezett szlovák-magyar „nyelvhatárhoz” való igazításához sem járultak hozzá.

A Magyar Királyság területének felosztását szentesítő trianoni békeszerződés szerint a magyar-csehszlovák határ Komárom, Esztergom, Nógrád, Abaúj-Torna és Zemplén megyéket kettészelte, Pozsony, Hont és Gömör megyékből egy kisebb darabot Magyarországon hagyott, Győr megyéből egy kis részt a Csehszlovák Köztársasághoz csatolt.

Már az 1918/1919-es hatalmváltást követően sor került bizonyos közigazgatási átszervezésre. Az Esztergom megyétől elszakadt Párkányi járást *Komárom* megyéhez,

a szlovák-ruszin tartományi határ által kettéosztott Ung megye szobranci és nagykaposi járásait *Zemplén* szlovákiai részéhez csatolták (1. ábra). Árva és Szepes megyék egy része viszont Lengyelországhoz került. A korábbi felvidéki magyar vármegyék közül területileg sértetlenül csupán Nyitra, Trencsén, Bars, Túróc, Liptó, Zólyom és Sáros került Csehszlovákiához. A korábbi megyeszékhelyétől, Balassagyarmattól elválasztott, szlovákiai Nógrádban *Losoncot*, a Sátoraljaújhelytől elszakadt szlovákiai Zemplénben pedig *Nagy Mihályt* emelték megyeszékhelyi rangra.

Az összevonások révén létrejött *16 megyéből* az 1910-es magyar népszámlálás szerint 12 szlovák, 4 magyar, az 1921-es csehszlovák népszámlálás alapján már 15 „csehszlovák” és csupán egy volt magyar többségű (Komárom) (1. és 3. táblázat). Csehszlovákia létrehozóinak területszerző mohósága következtében a mai Szlovákia területén élt népességen belül rendkívül magas arányt képeztek a nem „csehszlovákok” (1910 = 42,1 százalék, 1921 = 34,9 százalék), mely a nemzetállam építőinek felfogása szerint nagy problémát jelentett a közigazgatási területfelosztásban is. Az észak-magyar nyelvterülettel is megnövelt Szlovákiában, a statisztika területén lefolytatott, állami szintű, első nagyobb interetnikus erőpróba, a Dél-Szlovákiában alig leplezett visszaélések miatt hírhedtté vált 1921-es népszámlálás (Popély Gy.1991) hivatalos eredményei szerint is még mindig meglehetősen sok (17) járásban alkottak többséget a magyarok (1. táblázat).

A magyar múlt részeként értékelt, közel ezer éven át működött magyar *vármegyarendszert* az 1920/126. Tt. sz. törvény értelmében 1923. január 1-jétől hatállyal megszüntették, és létrehozták a kinevezett állami hivatalnokok által irányított úgynevezett *nagymegyéket* (*Pozsony, Nyitra, Zólyom, Vág, Tátraalja, Kassa*). Az új megyehatárok vajmi kevésbé igazodtak az életképességüket hosszú évszázadokon keresztül bizonyított, végül is csak 1923-ban megsemmisített vármegyék határaihoz. Számos olyan régiót olvasztott egybe, melyek együvé tartozására soha nem volt példa, és kapcsolattartásuk is nehézkesnek bizonyult. Így került egy megyébe (Tátraalja) a vágmelléki Rózsahegy és a sajóparti Tornalja, Zólyomban Zseliz és Breznóbánya, Nyitrában Párkány és Privigye. Az új megyebeosztás természetesen nacionalista célokat szolgált azáltal, hogy a megyék területét úgy jelölték ki, hogy népességükön belül a magyarok mindenütt kisebbségben maradjanak, és arányuk a hivatali kisebbségi nyelvhasználathoz szükséges minimális 20 százalékot (1920/112 Tt. sz. törvény) minél kevesebb megyében érje el (4. táblázat). Ezt úgy érték el, hogy az állam létére veszélyesnek tartott magyarlakta határvidékből - Vág megye kivételével - minden (kizárólag túlnyomóan szlovák többségű) megye kapott egy szakaszt. Ennek eredményeként a magyar többségű területeket távoli, szlovák tájak központjaiból irányították: például a párkányiakat Nyitráról (90 km), a komáromiakat Pozsonyból (100 km), rimaszécsieket Zólyomból (105 km), tornaljaiakat Liptószentmiklósról (165 km).

A nem „csehszlovákok” rovására történő közigazgatási manipulációra a járások szintjén is volt példa. Ezek közül a legfeltűnőbb a magyar Ipolysági járásnak a szlovák korponai járásba történő beolvasztása, illetve a ruszin többségű Felsővízközi járásnak a szlovák többségű sztropkóival való összevonása volt.

Később, az 1927. évi 125. sz. törvény értelmében, 1928. július 1-jétől a nagymegyéket is megszüntették, és létrehozták a *tartományi rendszert* (Duray M. - Kvarda J. - Oriskó N. 1994). Csehszlovákiát négy tartományra (Csehország, Morvaország, Szlovákia és Kárpátalja) osztották fel, melyeken belül cseh mintára *kétszintűvé* (járás, község) vált a közigazgatás. A járások határai az 1923-28 közötti állapothoz képest szinte változatlanok maradtak. A visszaélésekben az 1921-es népszámlálást is túlszárnyaló *1931-es* népszámlálás alapján a magyar többségű

járások száma 13-ra csökkent a Rozsnyói járás - statisztikákban nyilvántartott - hirtelen szlovák többségűvé válása miatt (1., 5. táblázat). A magyarok túlsúlya a Csallóközi járásokon kívül, az Ógyallai, Zselizi, Párkányi, Feledi, Tornaljai és Királyhelmeci járásokban volt nyomasztó. A késmárki és körmöcbányai járások korábbi német többsége viszont megszűnt. Az utóbbi esetben azért, mert a szomszédos, túlnyomóan szlovák lakosú garamszentkereszti járással vonták össze.

Miután a szlovákiai Dévény és Pozsonyligetfalu Németországhoz került, német és olasz nyomásra az 1938. november 2-i bécsi döntéssel Magyarország visszakapta a 85 százalékban magyar anyanyelvű és 88,1 százalékban magyar nemzetiségű népesség lakta, 11 927 km² kiterjedésű, „dél-szlovákiai” területeket.

1939. március 14-én - a történelem során először - létrejött a „független” szlovák állam, melynek 38 004 km²-nyi területe - a fentiekben említett területi változásokon kívül - az alábbiakban tért el a maitól. A ruszin többségű Szinnai, a szlovák többségű Szobránci járások nagy részét 1939 márciusában Magyarország visszafoglalta, és az autonómiát élvező Kárpátalja Ungi közigazgatási kirendeltségéhez csatolta, Árva és Szepes megyék történelmi területének egységét viszont Szlovákia állította vissza az 1920 óta Lengyelországhoz csatolt részek 1939. szeptemberi megszállásával.

A korábban súlyos bel- és külpolitikai tehertételt jelentő nemzetiségi területek döntő többségétől való megszabadulás következtében Szlovákia 2,6 milliós népessége az 1940-es népszámlálás idején már sokkal homogénabb nemzetállamnak tűnt (szlovákok: 84,9 százalék). Tiso Szlovákiájában 1940. január 1-jétől *Pozsony, Nyitra, Trencsén, Garam, Tatra és Sáros-Zemplén nagymegyék* létrehozásával ismét háromszintűvé (megye, járás, község) vált a közigazgatás. A nagymegyék közül - egy kivételével - az államalkotó nemzet aránya mindenütt meghaladta a 80 százalékot (6. táblázat), az 59 járásból is csupán két esetben (Mezőlaborc, Sztrapkó) haladta meg a nemzetiségek (ez esetben ruszinok) száma a szlovákokét (1. táblázat). Az 1938-39-ben megvont államhatárok nemcsak kisebb-nagyobb közigazgatási korrekciókat, hanem új járások és járási székhelyek létrejöttét is eredményezték (Dobsina, Nyustya, Lónyabánya), melyek a Magyarországhoz visszacsatolt, néhány korábbi járási székhelyt (Rozsnyó, Rimaszombat, Losonc) voltak hivatottak pótolni.

A mai Szlovákia területének a magyar államhoz visszakerült részén 10 megye és 24 járás osztozott, melyből 9, illetve 20 volt magyar többségű. A többnyire a „nyelvhatárhoz” simuló államhatár ezúttal is számos történelmi megyecsonkot hozott létre. Ezek közül Pozsony Csallóközi járásait *Komáromhoz* csatolták, a Galántai, Vágsellyei és Érsekújvári járásokat *Nyitra-Pozsony*, a Verebélyi, Lévai, Ipolysági és Szobi járásokat pedig *Bars-Hont* megye néven vonták össze. Ez utóbbi két esetben nemcsak a megyék, hanem székhelyeik (*Érsekújvár, Léva*) is újnak számítottak (2. táblázat).

A második világháború után, a kommunista hatalomátvételt követően, az 1948. május 9-i alkotmány értelmében, 1949. január 1-jei hatállyal Szlovákia területén új - *háromszintű*, a centralizált kommunista államhatalom politikai leányvállalataiként működő *nemzeti bizottságokon alapuló - közigazgatási területfelosztásra* került sor. Szlovákia területét *hat (pozsonyi, nyitrai, zsolnai, besztercebányai, kassai és eperjesi) kerületre (kraj)* osztották fel. A kerületek határait ugyanolyan célzattal húzták meg, mint 1923-1928 között a nagymegyékét. A zsolnai kivételével ezúttal is mindegyik kerület kapott egy darabot az állam által belpolitikai feszültségforrásként kezelt, magyarlakta déli határsávból. A kerületek - túlnyomóan szlovák többségű - székhelyei járási jogot kaptak. Az erős politikai és gazdasági jogkörrel felruházott, kivétel nélkül szlovák többségű kerületek nemzeti bizottságai alá rendelt, szerény hatósági jogosítványokkal rendelkező *járások (okres)* számát a korábbi 77-ről 90-re növelték,

mely a közigazgatás középső szintjének területi racionalizálását is jelentette (1. táblázat). Ez az intézkedés a korábbi járások etnikai-gazdasági jellegű fogyatékosságait nagymértékben csökkentette. Ekkor emelkedett a magyar és ruszin nyelvterület néhány központi szerepkörű települése - többnyire ismét - járási székhely rangra (Szenc, Nagymegyér, Ipolyság, Felsővízköz) (2. táblázat).

Két évvel később, *1951-ben* néhány kisebb közigazgatási korrekció mellett sor került a Rimaszombat árnyékában lévő Feledi járás felosztására az újonnan létrehozott Füleki és a régi Rimaszombati, Tornaljai járások között. Ez meglehetősen kedvező volt a magyarok számára, mert az Ipoly és a Sajó közötti területen ezzel a magyar többségű járások száma háromra nőtt. Ebben az évben vált ki a Losonci és a Rimaszombati járásokból a szinte kizárólag szlovákok lakta Poltári járás is. A negyvenes évek második felében, a népesség etnikai összetételében lezajlott nagyarányú változások, főleg a kitelepítések és a „reszlovakizáció” következtében a magyar többségű járások száma az 1941-beli 20-ról, 1951-ben 14-re csökkent. Ugyanakkor a ruszinok - a számukra is viszonylag kedvezően meghúzott járáshatárok ellenére - már minden járásban kisebbségbe kerültek a szlovákokkal szemben.

Az 1990-ig érvényes kerületi-járási közigazgatási területfelosztási rendszer, mely a kommunista államhatalom területi centralizációs törekvéseinek volt az eredménye, az *1960. július 1-jei közigazgatási reform* során jött létre (2. ábra). A kerületek kiterjedését duplájára, a járásokét 2-3-szorosára növelték. Hozzávetőleg a korábbi pozsonyi és nyitrai kerületből jött létre a nyugat-szlovákiai, a zsolnaiból és besztercebányaiból a közép-szlovákiai, a kassai és eperjesiből a kelet-szlovákiai kerület. Ennek köszönhetően a szlovákok aránya az új kerületek mindegyikében magasra nőtt, a magyaroké pedig csak a nyugat-szlovákiaiban haladta meg némileg a 20 százalékot (8. táblázat). *A járási jogú városok* száma kettőre (*Pozsony, Kassa*), *a járásoké* 91-ről 32-re csökkent. A közigazgatás centralizálása mellett a nagyjárasok területének kijelölése során is fontos szerep jutott az etnikai homogenizációnak, a nem szlovák többségű járások számának, a nem-szlovákok arányának minimálisra csökkentésének (Bajcura, 1. 1982). Ezt a célt oly sikeresen valósították meg, hogy a magyar többségű járások száma 14-ről 2-re (Dunaszerdahelyi és Komáromi járás) csökkent (8. táblázat). A többi, magyar többségű, korábbi járást - általában gazdasági, közlekedési szempontokra hivatkozva - nagyobb népességszámú, szlovák többségű járásokhoz csatolták. Egyes esetekben, ahol a járás - székhelyének méretéhez, gazdasági erejéhez is mérve - túl nagyra sikerült; 1968-ban *új járásokat* hoztak létre (*Nagykürtös, Ólubló, Felsővízköz, Varannó*). Egy évvel később 1969. január 1-jén Pozsony járási jogú városból *kerületi jogú város* lett, és a *Pozsony Főváros* (Bratislava Hlavné Mesto) nevet vette fel. Tulajdonképpen ebben az időpontban stabilizálódott a jelenleg is létező járások száma. A kerületeket (kraj) ugyan még ebben az évben (1969. július 1.) megszüntették, de rövid idő múlva a politikai visszarendeződés és az állami központosítási törekvések eredményeként 1971. január 1-jén a kerületek és a kerületi nemzeti tanácsok újjászülettek.

Az 1990-ig fennállt kerületi és jelenleg is létező nagyjárási területi felosztásról az eddigi tapasztalatok alapján elmondható, hogy teljesen táj-idegenek, történelmi példák szerint legfeljebb II. József vagy a Bach-korszak hasonlóan erőszakos központosító törekvések által létrehozott és éppen ezért elvetélt kísérleteihez hasonlíthatók. A nagy kerületek és a nagy járások nemcsak a tradícióknak nem felelnek meg, hanem a lakosság igényeinek és regionális identitástudatának sem. A lakosságnak beláthatóbb, „emberi” méretű, hagyományos, stabil kiterjedésű közigazgatási egységekre van szüksége. Ezt bizonyítja, hogy a lakosság ma is inkább árvainak, liptóinak,

szepesinek, gömörinek, nógrádinak stb. nevezi magát, mintsem például közép-szlovákiaiainak, alsó-kubini, poprádi, rozsnyói járásinak.

Közigazgatási területfelosztási tervek 1989 után

Az 1989-es csehszlovákiai „bársonyos forradalom” és az azt követő közigazgatási átalakítás (1990/472.Tt. sz. törvény) eredményeként, 1991. január 1-jei hatállyal csupán az 1960-ban létrehozott nagy kerületek (krajok) szűntek meg. A nemzetiségek jogérvényesítését megnehezítő nagyjárások ugyan fennmaradtak, de a közigazgatás területi decentralizációjának keretén belül a járásokat és a járási jogú városokat - az 5-5 pozsonyi és kassai városi körzettel együtt - *121 körzetre (obvoda)* osztották fel. Ezek a helyi lakosság demokratikus érdekérvényesítésére jelenleg kevésbé alkalmas körzetek kiterjedésüket tekintve a korábbi, 1923-ig, illetve 1949-1960 között fennállt járásokhoz hasonlítanak. Etnikai szempontból közülük 17-ben (!) a magyar lakosság alkotja az abszolút többséget az 1991-es népszámlálás adatai szerint (9. táblázat).

Az elmúlt évtizedekben működött, centralizált adminisztratív területi beosztás sikertelensége és a demokratikus állam közigazgatásával, területszervezésével kapcsolatos hazai és nemzetközi elvárások következtében már a csehszlovákiai rendszerváltás, a demokratikus átalakulás elején, 1990-ben intézkedett a Szlovák Nemzeti Tanács az ország új közigazgatási területfelosztási terveinek elkészítéséről. Ezt követően a közvélemény bevonásával széles vita bontakozott ki az új területi felosztás alapelveiről. A viták során többféle irányzat bontakozott ki, melyek többsége nagy szerepet szánt az eddigi közigazgatási tapasztalatoknak, a történelmi hagyományoknak és a jelenlegi (főként gazdasági) elvárásoknak. A számos terv közül a három legjellemzőbb, egymástól lényegesen eltérő, a régióbeosztáson nyugvó, a Mečiar-kormány által leginkább támogatott (A), a megye-rendszeren alapuló, úgynevezett Minarovič-féle (B) és az Együttélés által elkészített (C) tervezetet mutatjuk be.

A. terv: Szlovákia új területi felosztásához készült tervek közül a *Mečiar-kormány* felkérésére 1993 márciusában elkészített, többször módosított, jelenleg *nyolc régió (oblast)* alapuló beosztása áll legközelebb az elfogadáshoz (3. ábra, 10. táblázat). Az egyébként korábban 7, 10, illetve 1 I régió létrehozását is mérlegelő tervezet - a közigazgatási egységek kiterjedését és elnevezését tekintve - leginkább az 1949-1960 között létezett kerületi beosztáshoz hasonlít. A nyugat-európai régiókkal, közigazgatási modellekkel példálózó terv 600-800 ezer lakosú régióinak székhelyéül *Pozsony, Nagyszombat, Nyitra, Trencsén, Zsolna, Besztercebánya (esetleg Zólyom), Eperjes és Kassa* lett kijelölve. Feltűnő, hogy a fenti régióközpontok közül öt az északnyugati szlovák magterületről került ki, ott, ahol a jelenlegi legerősebb kormánypárt, a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (HDS), illetve a Szlovák Nemzeti Párt (SNS) a legnagyobb támogatottságot élvezi. A jelenlegi nagyjárásokon alapuló, azok határait érintetlenül hagyó régiók területének lehatárolásánál az etnikai szempontot csak annyiban vették figyelembe, hogy a magyarság településterületét a lehető legtöbb szlovák régió között osszák fel. Ennek következtében a magyarlakta határvidékből csupán a távoli trencsényi, zsolnai és az eperjesi régió nem részesült. A többi esetben pedig sikerült a közigazgatási térképet úgy megrajzolni, hogy a jövőbeli regionális önkormányzatokban a kétharmados szlovák többség mindenütt biztosítva legyen, és ugyanakkor a hivatali nyelvhasználatnál előírt 20 százalékos határt a magyarok csupán a nyitrai és a nagyszombati régióban (32,8 százalék, illetve 24,9 százalék) érhetnék el, azt is csak az ide csatolt kisalföldi, Pozsony és Ipolyság közötti magyar etnikai területnek köszönhetően. A Dunaszerdahelyi járás - csakúgy,

mint a Galántai - az említett nacionalista megfontolás miatt, a helyi lakosság érdekeinek tökéletes mellőzése következtében a távoli, nehezen megközelíthető, 70 km-re fekvő „szlovák Róma”, Nagyszombat alárendeltségébe kerülne. A szlováklakta területeken a régiók határát - a „kellemetlen” etnikai momentum, a „magyar kérdés” hiányának köszönhetően és a gazdasági realitásoknak megfelelően - jórészt a kiemelt felső- és középfokú centrumok vonzáskörzetei jelölték ki.

Összességében elmondható, hogy a szlovák kormánynak ez a látszólag decentralizációra törekvő, nem az „osztrák-olasz Csallóköz”, Dél-Tirol (Alto Adige) példáját követő, hanem etnikailag szinte homogén nyugat-európai régiókra hivatkozó tervezete nem veszi figyelembe az ország etnikai-területi sajátosságait, és a még mindig megbízhatatlannak, irredentának vélt itteni magyarságot a korábbi csehszlovák időszakokhoz hasonlóan, ilyen módon is szinte teljesen megfosztja a demokratikus érdekérvényesítés lehetőségétől (vö. Duray M. - Kvarda J. - Oriskó N. 1994).

B. terv: Az úgynevezett *Minarovič-tervezet* a Középső Vágmenti Régió felkérésére 1994 februárjáig elkészített, alapvetően a kormány munkacsoportjának 1992-es III. variánsához visszatérő változata - ellentétben más, szigorúan csak a gazdasági szempontokon alapuló, a történelmi hagyományoktól idegen körzetekkel, régiókkal manipuláló tervekkel - a több mint 900 éves *megyerendszer* visszaállításán alapul. A terv készítői általában törekedtek az 1923-ig érvényben lévő megyékhez közelíteni a terveikben szereplő megyék határait és elnevezését. Az 1992-1995 között készült Minarovič-tervek általunk ismertett, legutóbbi verziója 16 megye (beleértve a megyei jogú fővárost is) felállítását tervezi (4. ábra). Annak a ténynek köszönhetően, hogy a magyar-szlovák nyelvhatár övezetében fekvő, jórészt a domborzati adottságokhoz igazodva É-D irányban elnyúló, történelmi magyar vármegyék (például Zemplén, Abaúj-Torna, Gömör, Nógrád) déli, túlnyomórészt magyar lakosságú részei a trianoni békeszerződés következtében Magyarországon maradtak, az érintett vármegyék közül - a Komáromot kivéve - mindegyikben a szlovák etnikum került többségbe. Így a történelmi megyék 1919-1923 közötti területének visszaállítása is a szlovák nacionalista erőknek kedvezne. Az eddigiekből kitűnik, hogy az egyetlen túlnyomóan magyar többségű, egyik legősibb, körülbelül 950 éves Komárom megye helyreállításáról nem akarnak hallani a tervek készítői. Az 1918-1923 között Esztergom megye szlovákiai részével összevont Komárom megyét a déli irányban elnyújtott Pozsony, Alsó-Nyitra és Bars-Hont megyék között osztanak fel, kiküszöbölve azt a lehetőséget, hogy a több mint 600 ezres szlovákiai magyar nemzeti közösség a 16 közül legalább egy megyében abszolút többségbe kerülhessen. Ennek következtében a magyarok aránya egyetlen tervezett megyében sem haladná meg az 50 százalékot, sőt a hivatali nyelvhasználathoz is szükséges 20 százalékot is csak ötben érné el (11. táblázat).

A megyék tervezett határait - néhány történelmi szempontú módosítástól eltekintve - többnyire a mai járások határaihoz igazították. *Zemplén, Abaúj-Torna, Gömör-Kishont, Nógrád, Zólyom, Sáros, Szepes megyék* területe nem tér el lényegesen a történelmi területeiktől, székhelyeik (Nagymihály, Kassa, Rimaszombat, Losonc, Besztercebánya, Eperjes) Igló kivételével megegyeznek az 1918-1923 közöttiekkel. *Liptó, Árva és Túróc* kis területű, viszonylag kis népességszámú (131, 119, 113 ezer), hajdani megyéket gazdasági megfontolások alapján összevonták, és a három korábbi megyeszékhely (Liptószentmiklós (32 ezer), Alsókubin (19 ezer) és Túrócszentmárton (58 ezer) közül az utóbbit, a legnagyobbat jelölték ki az összevont megye új székhelyéül.

Bars és Hont megyék összevonását is főleg gazdasági szempontok indokolták, amelyre már 1938-1944 között is volt példa. Az új megyeszékhely (Léva, 34 ezer) is főleg gazdasági, földrajzi szempontból és kompromisszumos megoldásként a régi, barsi és honti megyeszékhely (Aranyosmarót /16 ezer/ és Ipolyság /9 ezer/) között, félúton lett kijelölve. Hozzá kell tennünk, hogy nem példátlanul, hiszen a második világháború alatt Bars-Hont vármegyének az akkor még csak 13 ezer lakosú Léva volt a székhelye.

A Vág középső szakasza mentén, az ÉNy-i határvidéken húzódó, nagymúltú *Trencsén* megyét a tervezők kettéosztották (Alsó- és Felső-Trencsén) részben viszonylag nagy népességszáma (több mint félmillió), részben pedig amiatt, hogy a régi megye északi felének központja Zsolna (84 ezer) a régi megyeszékhelyt, Trencsént (57 ezer) is meghaladó jelentőségű várossá fejlődött. A két megye tervezett határa annyiban tér el a történelmitől, hogy a korábbi Nyitra megyei Pöstyént és vidékét Alsó-Trencsénhez kívánják csatolni.

A történelmi vármegyék közül - többnyire indokoltan - a korábban három távoli csápot kibocsátó, Szokolca, Érsekújvár és Privigyé között elterülő, a mai kor adminisztratív terület-beosztási elvárásainak kevéssé megfelelő *Nyitra* megye esett át a legnagyobb átalakításon. *A három részre* (Alsó-, Felső-, Nyugat-Nyitra) osztott történelmi megye ÉNy-i szegletét Pozsony és Alsó-Trencsén megyéhez csatolták, viszont délen többségében magyarul, volt Komárom, nyugaton pedig hajdani Pozsony megyei területekkel kárpótolták. A Nyitra folyó völgyéhez igazított megyét nemcsak formája, hanem az 1 millió főt is meghaladó, nagy népességszáma miatt is kettéosztották a Privigyé székhelyű Felső-Nyitra, a Nyitra központú Alsó-Nyitra és a Nagyszombat központú Nyugat-Nyitra megyére. A nacionalista cél, a Duna menti magyar nyelvterület bekebelezése miatt ésszerűtlenné váló nyitrai megyehatárok következtében állna elő az az abszurd helyzet, hogy *Alsó-Nyitra megye* Nyugati, Északi és Keleti határa 10 km-re, Déli, Duna-parti (!) határa pedig 60-70 km-re lenne a megye központjától. Hasonló nehézségek állnának elő *Felső-Nyitra megyében* is. Itt a megye déli részének települései nem a 10-20 km-re lévő, 90 ezres lakosú Nyitrához, hanem a 60-70 km-re lévő, 53 ezres lakosú Privigyéhez tartoznának. A soha nem létezett *Nyugat-Nyitra megyének* az elmúlt évszázadok során Pozsony megyéhez tartozó Nagyszombat lenne a székhelye. Ez leginkább azzal magyarázható, hogy a viszonylag nagy népességszámúra (71 ezer) duzzasztott, szlovák katolikus centrum a tervezők szerint megérdemel egy saját megyét, még akkor is, ha a tervezett megye nyugati, illetve keleti fele a közel 900 éves megyefelosztás szerint és jelenlegi vonzáskörzeti szempontból is Pozsonyhoz, illetve a harmadik legnagyobb szlovákiai városhoz, Nyitrához tartozik.

A „B” terv Szlovákia területét - Kassa járási jogú várossal együtt - 72 járásra osztaná fel, melyből csupán 8 lenne magyar többségű (1. táblázat). A tervezet számos magyar nyelvterületen, illetve annak közelében lévő város (Királyhelmec, Fülek, Zseliz, Ógyalla, Verebély, Nagymegyér, Vágsellye, Szenc stb.) 1960-ig érvényben lévő járási székhely rangját nem adná vissza. Ugyanakkor a viszonylag kis területű Alsó-Trencsén megye területén 7, Felső-Trencsénben pedig 4 járás jönne létre.

C. terv: A Szlovák Nemzeti Tanács jelenlegi egyik legfontosabb ellenzéki erejének számító és - az 1990-es és 1992-es parlamenti választások eredményei alapján - a szlovákiai magyarok többségének bizalmát élvező *Együttélés* magyar politikai mozgalom területi és közigazgatási tervezete elsősorban az *etnikai elv* figyelembevételén alapul. A dél-szlovákiai határ-vidék népességének abszolút többségét képező magyarság 63 százaléka a Szlovák Statisztikai Hivatal 1993. júniusi felmérése alapján egyetért ezen elvnek a területi felosztás során való érvényesítésével,

melyet - a következőkben ismertetendő tervvel együtt - választott képviselői, polgármesterei az 1994. január 8-i, komáromi nagygyűlésükön jóvá is hagytak (Duray M.-Kvarda J.-Oriskó N. 1994., Az önkormányzat ..., 1995). Az Együttélés IV. országos kongresszusára (1993. február 27.) kidolgozott terv létjogosultságát főként az érintett vidékek lakosságának többsége által kinyilvánított ezen akarata és az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése 1201-es ajánlásának 11.§-a adja („...azokban a körzetekben, ahol a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek jelentős számban élnek, jogosultak helyi önkormányzati vagy autonóm szerveket alakítani, illetve speciális státust élvezhetnek.”).

A terv két változattal, egy összefüggő vagy három magyar többségű régióval számol, attól függően, hogy országosan kevés vagy nagyszámú régió nyugvó területfelosztás kerül majd elfogadásra (5. ábra). Az első esetben egy 8245,3 km² területű, a magyar államhatárhoz tapadó, körülbelül 824 ezer - 61,5 százalékban magyar - lakosú régió jönne létre (12. táblázat). A magyar dominanciájú régió 487 községet és 24 várost foglalna magában, melyek közül a legnagyobbak Érsekújvár (42 923 fő, 31,1 százalék magyar) és Komárom (37346 fő, 63,6 százalék magyar) számítana. Ez a terv etnikai-földrajzi szempontból sem számít egyedülállóan Európában, hiszen az olaszországi Trentino-Alto Adidge régió Dél-Tirol (Südtirol, Alto-Adidge) nevű, 430 ezer lakosú autonóm tartománya is Ny-K-i irányban elnyúlt szalagként tapad az anyaországhoz (Ausztriához), és az itteni „németek/osztrákok” aránya mind a tartományon belül (64,9 százalék), mind pedig a tartomány legnagyobb városaiban, Bolzano/Bozenben (26,6 százalék) és Merano/Meranban (50,5 százalék) kísérteties módon hasonlít a tervezett dél-szlovákiai magyar többségű régió fentiekben ismertetett azonos etnikai jellemzőihez.

A második változat szerint a már ismertetett magyar többségű régió három régióra oszlana: 1. Nyugaton Pozsony és Ipolyság között (525 ezer fő, 63,1 százalék magyar), 2. Középen Ipolyság és Kassa között (239 ezer fő, 54,2 százalék magyar), 3. Keleten, Dél-Zemplénben és Ungvidéken (59 ezer fő, 77,3 százalék magyar) (Duray M.-Kvarda J.-Oriskó N. 1994).

A tervezett régió, illetve régiók 21 - ezek közül 17 abszolút magyar többségű - járásra tagolódnának, melyek határát az 1991-es csehszlovák népszámlálás nemzetiségi adatai, a települések egymás közötti gazdasági-vonzáskörzeti kapcsolatai és a tervezett járás magyar többségét biztosító etnikai-statisztikai szempontok alapján jelölték ki. A tervezett régióon kívül, pusztán csak magyar etnikai szempontok alapján javaslat született a 90 ezer lakosú Nyitra közvetlen szomszédságában, félhold formában 242 km² területre kiterjedő, Nyitragerencsér székhelyű, 25 ezer lakosú és 51 százalékban magyar többségű járás létrehozására is, mely a Zobor vidéki magyarság egyetlen járási szintű érdekérvényesítési lehetőségét jelentené. Egy decentralizált, a közigazgatási hatásköröket kellően alacsony szinten hagyó államhatalmi struktúrában feltehetően hatékonyan működő területfelosztási terv kevésbé erős pontjának csupán a magyar-szlovák „nyelvhatáron” fekvő, rendkívül vegyes etnikumú, ma már főként szlovák többségű városoknak (Rozsnyó, Rimaszombat, Losonc, Léva, Érsekújvár, Vágsellye, Galánta, Diószeg, Szenc) és a 71,7 százalékban és 77,4 százalékban szlovák többségűnek tervezett Losonci, illetve Lévai járásoknak a magyar többségű régióhoz való csatolása számít, mely egy esetleges helyi véleménynyilvánítás (például kérdőíves felmérés, népszavazás) esetén módosíthatja magyar szempontból kedvezőtlenül a tervezetet.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a csehszlovákiai közigazgatási és területfelosztás eddigi, a nemzeti kisebbségek szempontjából túlnyomórészt kedvezőtlen tapasztalatokkal teli története után, napjainkban az új szlovák államban

folyó területfelosztási kísérletet mind belföldön, mind külföldön nagy érdeklődés követi. Mindenesetre a kormány és a parlament ezzel kapcsolatban döntése a nemzetközi közvélemény előtt látványosan fogja tükrözni a demokrácia és a nacionalizmus szlovákiai párharcának állapotát, jelenlegi eredményét.

Jegyzet

* A tanulmány az OKTK VIII/b. Magyarságkutatói főirány 582. sz. kutatási programjának keretében készült.

Irodalom

- Atlas Obyvatelstva ČSSR, 1987. Bmo - Praha, Geografický ústav ČSAV - Federalní Statistický Úrad
 Atlas Slovenskej Socialistickej Republiky, 1980. Bratislava, Slovenska Akademia Vied
 Bohmann, A. 1975. *Menschen und Grenzen*. Bd. 4. Bevölkerung und Nationalitäten in der Tschechoslowakei. Köln, Verlag Wissenschaft und Politik
 Cholnoky J. 1945. Vármegyéink földrajzi kialakulása. In: *Földrajzi Zsebkönyv 1995*. 3-13.
 Duray M. - Kvarda I. - Oriskó N. 1994. *A nemzetállam és demokratikus ellenszere*. Pozsony-Bratislava, Együttélés-Spolužitie
 Gyurgyik L. 1994. *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony-Bratislava, Kalligram
 Hajdú Z. 1987. *Településhálózat és közigazgatási területszervezés a Dél-Dunántúlon*. Budapest, Akadémiai Kiadó
 Holub J. 1938. A királyi vármegyék eredete. In: *Emlékkönyv Szent-István király halálának 900. évfordulójára*. Budapest
 Kocsis K. 1989. *Etnikai változások a mai Szlovákia és a Vajdaság területén a XI. századtól napjainkig*. Budapest, ELTE
 Mazúr, E. 1974. Národnostné zloženie. In: *Slovensko 3*. Lud 1. Bratislava, Obzor
 Oriskó N. 1993. *Magyarok által lakott községek és városok Szlovákiában*. Pozsony-Bratislava, Együttélés
 Az önkormányzat az önrendelkezés alapja. A szlovákiai magyar választott képviselők és polgármesterek országos nagygyűlésének hiteles jegyzőkönyve. Komárom 1994. január 8., 1995. Komárom, Komáromi Lapok- Szinyei Kiadó
 Popély Gy. 1991. *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918 - 1995*. Budapest, Irók Szakszervezet Széphalom Könyvműhely - Regio
 Rónai A. 1989. *Térképezett történelem*. Budapest, Magvető Kiadó
 Szabó I. 1941. *A magyarság életrajza*. Budapest
 Vadkerty K. 1993. *A reszlovakizáció*. Pozsony-Bratislava, Kalligram
 Vlastivedny slovník obci na Slovensku, 1977., Bratislava, Slovenska Akademia Vied Žudel, J. 1984. *Stolice na Slovensku*. Obzor, Bratislava

1. táblázat

Néhány közigazgatási egység megoszlása etnikai többség szerint a mai Szlovákia területén (1880 óta)

Megye, kerület, régió

	összesen	szlovák	magyar	ruszin	német
1880	18	15	3	-	-
1910	18	13	5	-	-
1920	16	15	1	-	-
1925	6	6	-	-	-
1930	-	-	-	-	-
1940	6+10	6+1	0+9	-	-
1960	6	6	-	-	-
1980	3	3	-	-	-
A terv	7	2	-	-	-
B terv	15	15	-	-	-
C terv	1(3)	-	-

Megyei, kerületi jogú város (például szkvy, tjv.)

	összesen	szlovák	magyar	ruszin	német
1880	4	2	1	-	1
1910	4	1	2	-	1
1920	4	3	1	-	-
1925	-	-	-	-	-
1930	-	-	-	-	-
1940	0+1	-	0+1	-	-
1960	-	-	-	-	-
1980	1	1	-	-	-
A terv	-	-	-	-	-
B terv	1	1	-	-	-
C terv

Járás

	összesen	szlovák	magyar	ruszin	német
1880	88	65	19	3	1
1910	97	73	20	3	1
1920	94	73	17	3	1
1925	79	60	14	3	2
1930	77	61	13	3	-
1940	59+24	57+3	0+20	2+1	-
1960	91	77	14	-	-
1980	36	34	2	-	-
A terv	36	34	2	-	-
B terv	71	63	8	-	-
C terv	18

A járási jogú város (pl. rtv.)

	összesen	szlovák	magyar	ruszin	német
1880	40	24	6	-	10
1910	34	18	12	-	4
1920	30	25	4	-	1
1925	2	2	-	-	-
1930	2	2	-	-	-
1940	1+5	1+0	0+5	-	-
1960	6	6	-	-	-
1980	1	1	-	-	-
A terv	2	2	-	-	-
B terv	1	1	-	-	-
C terv

Rövidítések: szkvy. (szabad királyi város), tjv. (törvényhatósági jogú város), tv. (rendezett tanácsú város)

Megjegyzés: 1940 esetében az első szám az akkori szlovák, a második a magyar állam-területre vonatkozik. A terv: a Mečiar-kormány javaslata (régiók), B terv: az úgynevezett Minarovič- javaslat (megyék), C terv: az Együttélés javaslata.

2.táblázat

Néhány mai szlovákiai város közigazgatási szerepköre (1867-1995)

Város	népességszám ezer főben -1991	1867- 1918	1919- 1922	1923- 1928	1928- 1939	1939- 1945	1949- 1960	1960
Pozsony / Bratislava	442,2	1	1	1	2	1	1	1
Modor / Modra	8,0	2	2	2	2	2		
Bazin / Pezinok	20,5	2	2				2	
Szenc / Senec	16,3	2	2				2	
Nagyszombat / Trnava	71,8	2	2	2	2	2	2	2
Szered / Sered'	16,6						2	
Galánta / Galanta	16,9	2	2	2	2	2	2	2
Diószeg / Sládkovičovo	5,9							
Somorja / Šamorín	12,0	2	2	2	2	2	2	
Dunaszerdahely / Dunajská Streda	23,2	2	2	2	2	2	2	2
Nagymegyer / Veľký Meder	9,2						2	
Gúta / Kolárovo	11,0							
Vágsellye / Šal'a	24,8			2	2	2	2	
Nyitra / Nitra	89,9	1	1	1	2	1	1	2
Galgóc / Hlohovec	16,9	2	2	2	2	2	2	
Nagytapolcsány / Topol'čany	32,6	2	2	2	2	2	2	2
Verebély / Vráble	9,2	2	2	2	2	2	2	
Nagysurány / Šurany	10,2	2	2				2	
Érsekújvár / Nové Zámk	42,9	2	2	2	2	1	2	2
Ógyalla / Hurbanovo	7,8	2	2	2	2	2	2	
Komárom / Komárno	37,3	1	1	2	2	1	2	2
Párkány / Štúrovo	13,3	2	2	2	2	2	2	
Zselíz / Želiezovce	7,7			2	2		2	
Léva / Levice	33,9	2	2	2	2	1	2	2
Aranyosmarót / Zlaté Moravce	15,8	1	1	2	2	2	2	
Ipolyság / Šahy	8,5	1	1			2	2	
Korpona / Krupina	7,9	2	2	2	2	2	2	
Nagykürtös / Veľký Krtíš	14,2							2

Város	népességszám ezer főben -1991	1867- 1918	1919- 1922	1923- 1928	1928- 1939	1939- 1945	1949- 1960	1960
Kékkő / Modrý Kameň	1,4	2	2	2	2	2	2	
Losonc / Lučenec	28,9	2	1	2	2	2	2	2
Poltár / Poltar	5,8						2	
Fülek / Fil'akovo	10,4						2	
Rimaszombat / Rimavska Sobota	24,8	1	1	2	2	1	2	2
Nyustya/Hňuš't'a	7,1	2	2			2	2	
Nagyróce/Revúca	14,2	2	2	2	2	2	2	
Tornalja/Tornal'a	8,2	2	2	2	2	2	2	
Feled/Jesenské	2,1	2	2	2	2	2		
Pelsőc/Plešivec	2,4							
Rozsnyó/Rožňava	18,6	2	2	2	2	2	2	2
Dobsina/Dobšina	4,6	2				2		
Szepsi/Moldava n. B.	8,8	2	2	2	2	2	2	

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1995. 6. évf. 4.sz.

Kassa/Košice	235,2	1	1	1	2	1	1	1
Gálszécs/Sečovce	6,7	2	2	2			2	
Töketerebes/Trebišov	20,7				2	2	2	2
Királyhelmece/Kráľ Chlmec	8,0	2	2	2	2	2	2	
Nagykapos/Vel'ké Kapušany	9,4	2	2	2	2	2	2	
Nagymihály/Michalovce	38,8	2	1	2	2	2	2	
Szobránc/Sobrance	5,7	2	2	2	2	2	2	

1 = megye (župa), kerület (kraj), székhelye, illetve azokkal egyenrangú város (például t.jv.)

2 = járás (okres) székhelye, illetve járási jogú város (például rtv.)

3. táblázat

Szlovákia 1919-1923 közötti megyéiben élő népesség anyanyelvi megoszlása (1910)

Megye	Összes lakos	Szlovákok %	Magyar %
Pozsony / Bratislava	389 750	42,6	41,9
Komárom / Komárno	143 125	3,3	95,2
Nyitra / Nitra	457 455	71,0	21,9
Bars / Tekov	178 500	54,8	34,7
Hont / Hont	107 447	46,9	51,3
Nógrád / Novohrad	81 224	61,6	36,8

Megye	Összes lakos	Szlovákok %	Magyar %
Gömör-Kishont / Gemer-Malohont	180 419	40,0	56,7
Abaúj-Torna / AbovTurna	119 413	29,4	60,6
Zemplén / Zemplín	280 638	43,7	28,0
Sáros / Šariš	174 620	58,3	10,4
Szepes / Spiš	164 120	54,1	11,3
Liptó / Liptov	86 906	89,9	5,0
Zólyom / Zvolen	133 652	84,8	12,4
Árva / Orava	63 830	92,3	2,9
Turóc / Turiec	55 703	69,0	10,0
Trencsén / Trenčín	310 437	91,8	4,3

4. táblázat

Szlovákia 1923-1928 közötti megyéiben élő népesség nemzetiségi megoszlása (1921)

Megye	Összes lakos	Szlovák %	Magyar %
(XV.) Pozsony / Bratislava	728 958	60,0	30,2
(XVI.) Nyitra / Nitra	441 064	62,8	30,5
(XVII.) Vág / Považie	410 942	92,7	0,6
(XVIII.) Zólyom / Zvolen	507 773	69,3	26,2
(XIX.) Tátraalja / Podtatr	308 732	67,7	14,5
(XX.) Kassa	599 579	59,4	16,6

5. táblázat

Szlovákia néhány, 1928-1938 közötti járásában élő népesség nemzetiségi megoszlása (1930)

Járas	Összes lakos	„Csehszlovákok” %	Magyar %
Pozsony város / Bratislava-mesto	123 844	48,4	15,8
Pozsony-vidék / Bratislava-vidiek	61149	76,9	6,6
Galánta / Galanta	67 698	31,2	61,3

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1995. 6. évf. 4.sz.

Vágsellye / Šaľa	51 450	40,3	55,2
Somorja / Šamorín	35 682	11,2	75,6
Dunaszerdahely / Dunajská Streda	45 075	4,9	86,7
Komárom / Komárno	66 144	11,9	80,4
Ógyalla / Stará Ľada, Hurbanovo	53 046	27,4	69,6
Érsekújvár / Nové Zámky	62 740	63,2	31,3
Nyitra / Nitra	78 548	83,5	13,7
Verebely / Vrable	35 991	71,5	25,6
Léva / Levice	45 032	68,1	27,1
Zseliz / Želiezovce	30 754	14,6	78,6
Párkán / Parkan, Štúrovo	49 548	15,2	79,6
Korpona / Krupina	48 056	60,2	36,0
Kékkő / Modrý Kameň	35 786	65,4	30,8
Losonc / Lučenec	76 918	68,4	24,2
Feled / Feledince, Jesenské	33 808	13,5	74,5
Rimaszombat / Rimavská Sobota	46 465	80,6	13,
Tornalja / Tornaľa	22 187	11,8	79,8
Rozsnyó / Rožňava	42 904	54,6	34,4
Szepsi / Moldava n. B.	31 368	25,3	53,4
Kassa város / Košice-mesto	70 117	60,2	16,4
Kassa-vidék / Košice-vidiek	57 833	86,8	6,1
Töketerebes / Trebišov	47 417	81,9	7,5
Királyhelmec / Kráľovský Chlmec	40 161	9,9	74,3
Nagykapos / Veľké Kapušany	20 557	36,3	55,0

6. táblázat

Szlovákia mai területén lévő, 1939-1945 közötti megyékben élő népesség nemzetiségi/anyanyelvi megoszlása (1940, 1941)

Megye szlovák területen (1940)	Összes lakos	Szlovák %	Magyar %
Pozsony / Bratislava	455 728	81,7	6,1
Nyitra / Nitra	335 343	78,8	5,3
Garam / Pohronie	443 626	93,5	0,9
Sáros-Zemplén/ Šariš-Zemplín	440 372	83,0	2,3
Tátra / Tatry	463 286	7,3	0,7
Trencsén / Trenčín	516 698	98,2	0,3

Megye magyar terület	Összes lakos	Szlovák %	Magyar %
Komárom / Komárno	166 594	1,6	97,5
Nyitra-Pozsony / Nitra-Bratislava	180 970	19,4	79,2
Esztergom / Ostrihom	43 322	2,9	96,3
Bars-Hont / Tekov-Hont	119 075	19,5	79,3
Nógrád / Novohrad	57 205	10,8	87,2
Gümör-Kishont / Gemer-Malohont	93 415	7,5	90,3
Abaúj-Torna / Abov-Turňa	135 120	24,6	71,3
Zemplén / Zemplín	47 256	11,9	86,5
Ung / Už	13 685	1,7	97,0
Ungi közigazgatási kirendeltség	44 828	43,5	4,5

7. táblázat

Szlovákia néhány, 1968 óta létező járásában élő népesség nemzetiségi megoszlása (1961, 1970, 1980, 1991)

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1995. 6. évf. 4.sz.

Járás	szlovákok %			
	1961	1970	1980	1991
Pozsony-vidék / Bratislava-vidiek	87,6	87,5	91,2	91,0
Dunaszerdahely / Dunajská Streda	12,2	10,3	10,9	11,3
Galánta / Galanta	53,8	52,7	54,7	88,7
Komárom / Komárno	29,7	26,6	27,0	26,0
Érsekújvár / Nové Zámk	58,0	56,9	57,8	57,0
Nyitra / Nitra	89,6	90,5	91,8	91,6
Léva / Levice	64,2	63,4	65,8	66,5
Nagykürtös / Vel'ký Krtiš		64,2	67,8	67,2
Losonc / Lučenec	72,3	75,2	75,2	73,7
Rimaszombat / Rimavská Sobota	51,8	51,0	51,6	49,9
Rozsnyó / Rožňava	71,9	71,1	72,8	68,8
Kassa város / Košice-mesto	95,1	92,1	92,7	90,4
Kassa-vidék / Košice-vidiek	84,5	85,6	85,3	77,7
Töketerebes / Trebišov	60,6	58,3	60,2	57,4

Járás	magyarok %			
	1961	1970	1980	1991
Pozsony-vidék / Bratislava-vidiek	10,3	10,4	7,2	7,2
Dunaszerdahely / Dunajská Streda	86,7	89,0	87,9	87,2
Galánta / Galanta	45,6	46,7	44,4	42,8
Komárom / Komárno	69,4	72,6	71,9	72,2
Érsekújvár / Nové Zámk	41,4	42,5	41,2	41,5
Nyitra / Nitra	9,6	8,7	7,1	6,8
Léva / Levice	35,1	35,9	33,1	31,6
Nagykürtös / Vel'ký Krtiš		35,2	31,7	30,7
Losonc / Lučenec	27,1	24,3	24,0	23,8
Rimaszombat / Rimavská Sobota	47,6	48,3	47,5	46,1
Rozsnyó / Rožňava	27,6	28,3	26,2	26,1
Kassa városi / Košice-mesto	3,8	3,9	4,0	4,6
Kassa-vidék / Košice-vidiek	12,8	13,7	13,9	16,4
Töketerebes / Trebišov	38,8	40,9	38,9	39,1

8. táblázat

Szlovákia 1960 óta létező kerületek nemzetiségi megoszlása

Kerület	Összes lakos		Szlovák (%)			Magyar (%)
	1961	1991	1961	1991	1961	1991
Pozsony főváros	219.118	442.197	90,7	90,9	3,4	4,6
Nyugat-Szlovákia	1.518.355	1.712.191	76,3	76,8	22,6	21,3
Közép-Szlovákia	1.301.011	1.609.306	91,9	92,5	6,6	5,3
Kelet-Szlovákia	1.112.884	1.505.985	88,7	86,6	7,4	6,4

9. táblázat

A magyarok aránya Szlovákia néhány körzetében (obvod) 1991-ben

Szenc / Senec	21,8 %
Somorja / Šamorín	77,1 %
Dunaszerdahely / Dunajská Streda	90,1 %
Nagymegyér / Vel'ký Meder	92,9 %
Diósze / Sládkovičovo	53,2 %
Galánta / Galanta	65,6 %
Vágellye / Šal'a	45,6 %
Érsekújvár / Nové Zámk	39,0 %

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1995. 6. évf. 4.sz.

Gúta / Kolárovo	86,9 %
Komárom / Komárno	72,8 %
Ógyalla / Hurbanovo	59,2 %
Párkán / Štúrovo	83,1 %
Nyitra / Nitra	7,5 %
Léva / Levice	12,3 %
Zseliz / Želiezovce	56,4 %
Ipolysá / Šahy	68,1 %
Nagykürtös / Veľ'kj Krtiš	30,8 %
Losonc / Lučenec	13,0 %
Fülek / Fil'akovo	66,6 %
Rimaszombat / Rimavská Sobota	50,1 %
Tornalja / Tomaľa	75,3 %
Pelsóc / Plešivec	74,3 %
Rozsnyó / Rožňava	38,6 %
Szepsi / Moldava nad Bodvou	40,6 %
Királyhelmeç / Kráľ'ovský Chlmec	82,1 %
Nagykapos / Veľ'ké Kapušany	73,5 %

10. táblázat

A magyarok aránya a Mečiar-kormány által elfogadásra javasolt területfelosztási terv 8 régiójában

régió (oblasť)	összlakosság (1991)	magyarok aránya (%)
Pozsony / Bratislava	588 059	5,1
Nagyszombat / Trnava	631 711	24,9
Nyitra / Nitra	594 382	32,8
Trencsén / Trenčín	646 787	0,2
Zsolna/Žilina	668 158	0,1
Besztercebánya-Zólyom / Banská Bystrica-Zvolen	634 343	13,3
Kassa / Košice	836 004	11,5
Eperjes / Prešov	669 491	0,1

11. táblázat

A magyarok aránya az úgynevezett Minarovič-terv néhány megyéjében

megye (župa)	összlakosság (1991)	magyarok aránya(%)
Pozsony főváros / Bratislava Hlavné mesto	469 476	4,5
Pozsony megye / Bratislavská župa	365 115	29,3
Nyugat-Nyitra megye / Zapadonitrianska župa	310 075	18,6
Alsó-Nyitra megye / Dolnonitrianska župa	392 473	35,3
Bars-Hont megye / Tekovsko-Hontianska župa	303 248	23,9
Nógrád megye / Novohradská župa	129 860	25,1
Gömör-Kishont megye / Gemersko-Malohontská župa	186 864	35,2
Abaúj-Torna megye / Abovsko-Tutnianska župa	341 082	8,4
Zemplén megye / Zemplínska župa	402 060	11,9

12. táblázat

A magyarok és szlovákok aránya az *Együttélés* által javasolt dél-szlovákiai közigazgatási egységekben

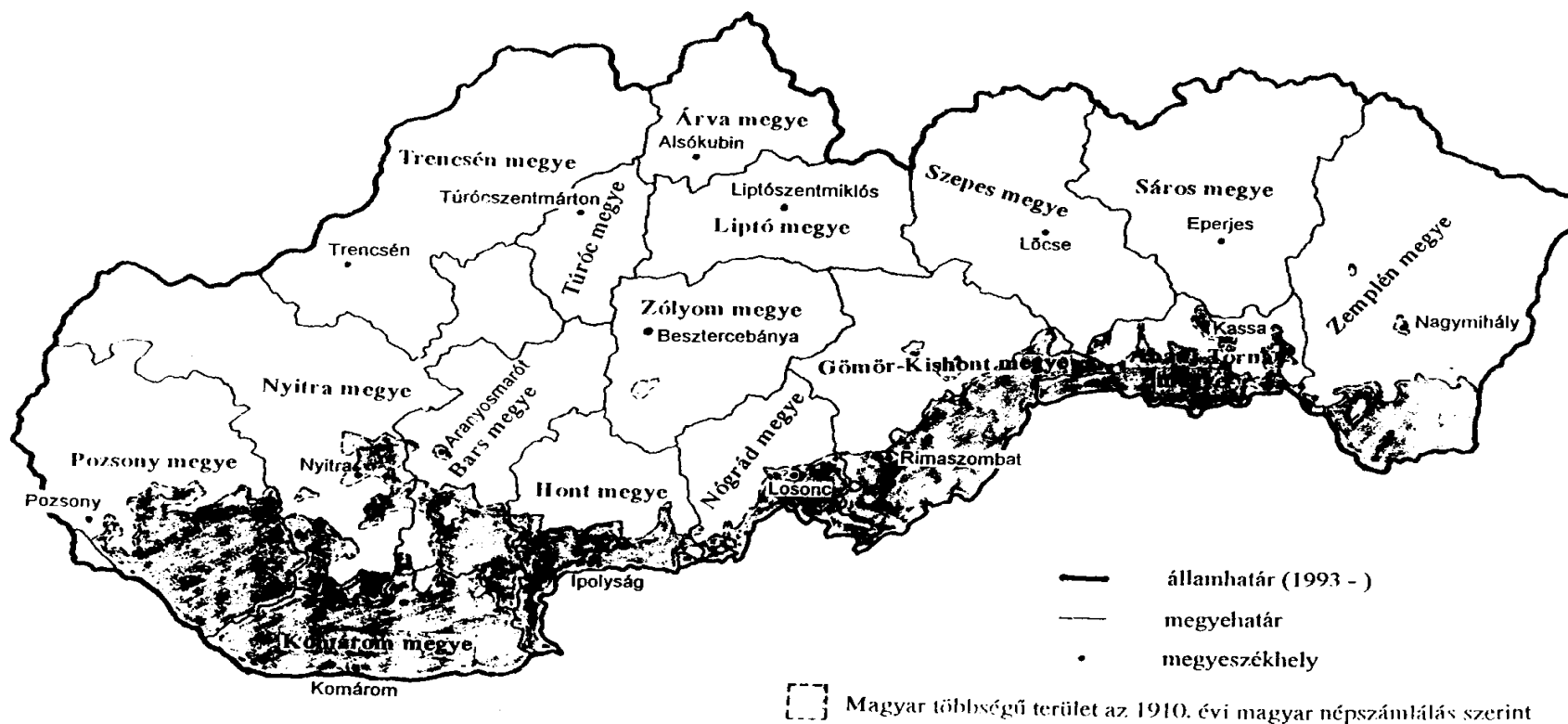
	járás	összlakosság (1991)	magyarok aránya (%)	szlovákok aránya (%)
1.	Somorja / Šamorín	35 485	75,0	22,9

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1995. 6. évf. 4.sz.

2.	Dunaszerdahely / Dunajská Streda	55 540	90,0	8,6
3.	Nagymegyer / Velký Meder	32 940	92,5	6,6
4.	Szenc / Senec	30 230	47,3	50,7
5.	Galánta / Galanta	49 631	64,1	34,7
6.	Vágsellye / Šal'á	52 142	48,9	49,5
7.	Érsekújvár /Nové Zámk	71 390	50,9	47,3
8.	Ógyalla / Hurbanovo	37 957	73,5	24,7
9.	Komárom / Komárno	47 910	68,5	29,3
10.	Párkán / Štúrovo	34 687	82,6	16,2
11.	Zselíz / Želiezovce	28 191	61,2	37,0
12.	Léva / Levice	48 787	20,6	77,4
	<i>1-12. járás együtt-</i>	<i>515 620</i>	<i>63,1</i>	<i>35,2</i>
13.	Ipolyáság / Šahy	32 485	67,2	31,7
14.	Losonc / Lučenec	41 063	26,0	71,7
15.	Fülek / Fil'akovo	21186	69,6	26,9
16.	Rimaszombat / Rimavská Sobota	48 278	56,1	40,6
17.	Tomalja / Tornaľa	24 312	74,6	21,2
18.	Rozsnyó / Rožňava	36 900	51,5	44,5
19.	Szepesi / Moldava nad Bodvou	32 384	52,0	44,5
	<i>13-19. járás együtt</i>	<i>239 341</i>	<i>54,2</i>	<i>42,7</i>
20.	Királyhelmeç / Kráľovský Chlmec	40 013	79,7	18,1
21.	Nagykapos / Veľké Kapušany	18 972	72,1	24,5
	<i>10-21. járás együtt</i>	<i>58 985</i>	<i>77,3</i>	<i>20,2</i>
	<i>1-21. járás együtt</i>	<i>823 946</i>	<i>61,5</i>	<i>36,3</i>
22.	Nyitraegerencsér / Nitr. Hrnčiarovce	25 305	51,0	48,2

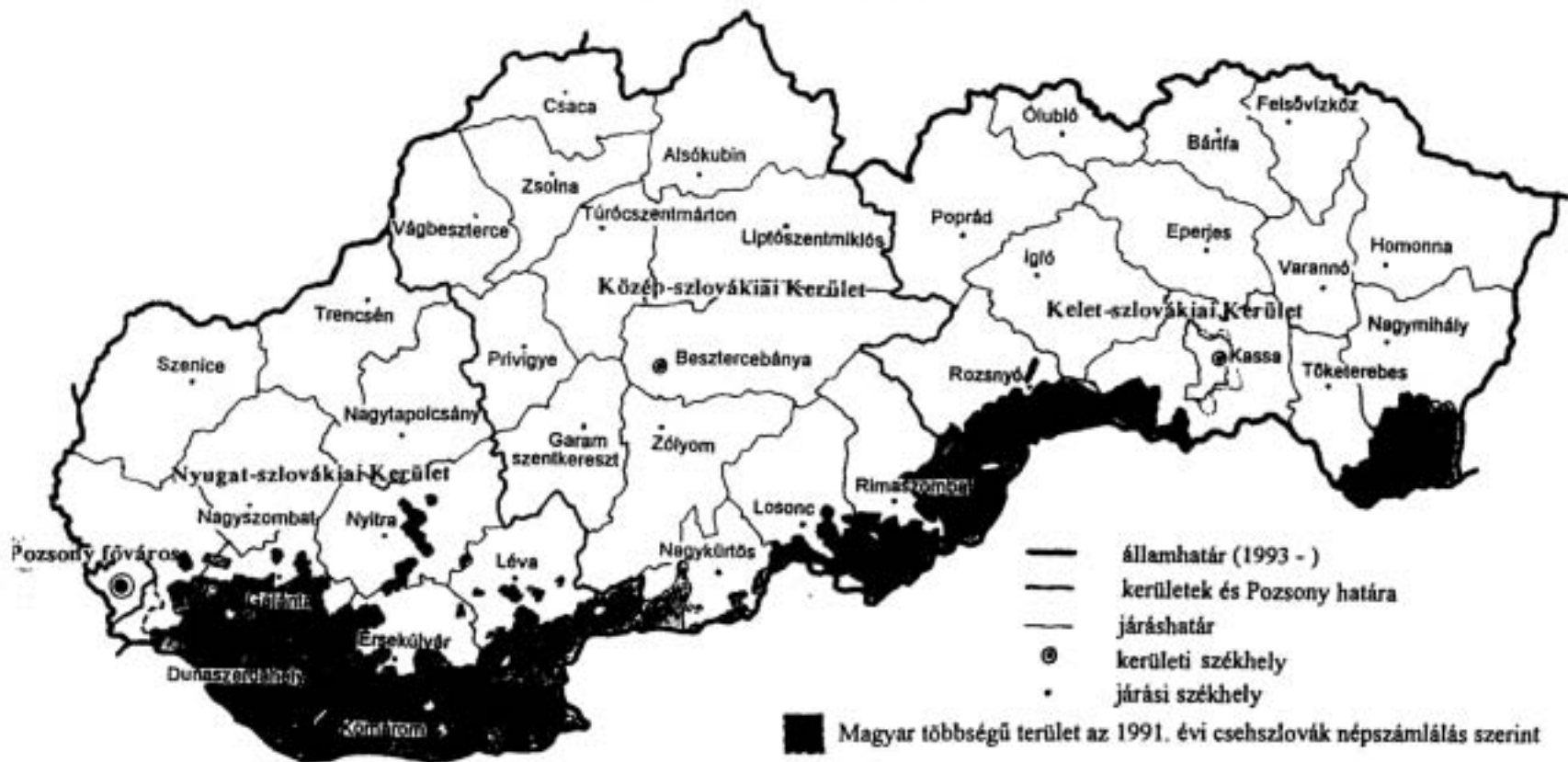
SZLOVÁKIA MEGYÉI (1919-1922)

Szerkesztette: Kocsis Károly

SZLOVÁKIA TERÜLETI BEOSZTÁSA (1960–1990)

Szerkesztette: Kocsis Károly

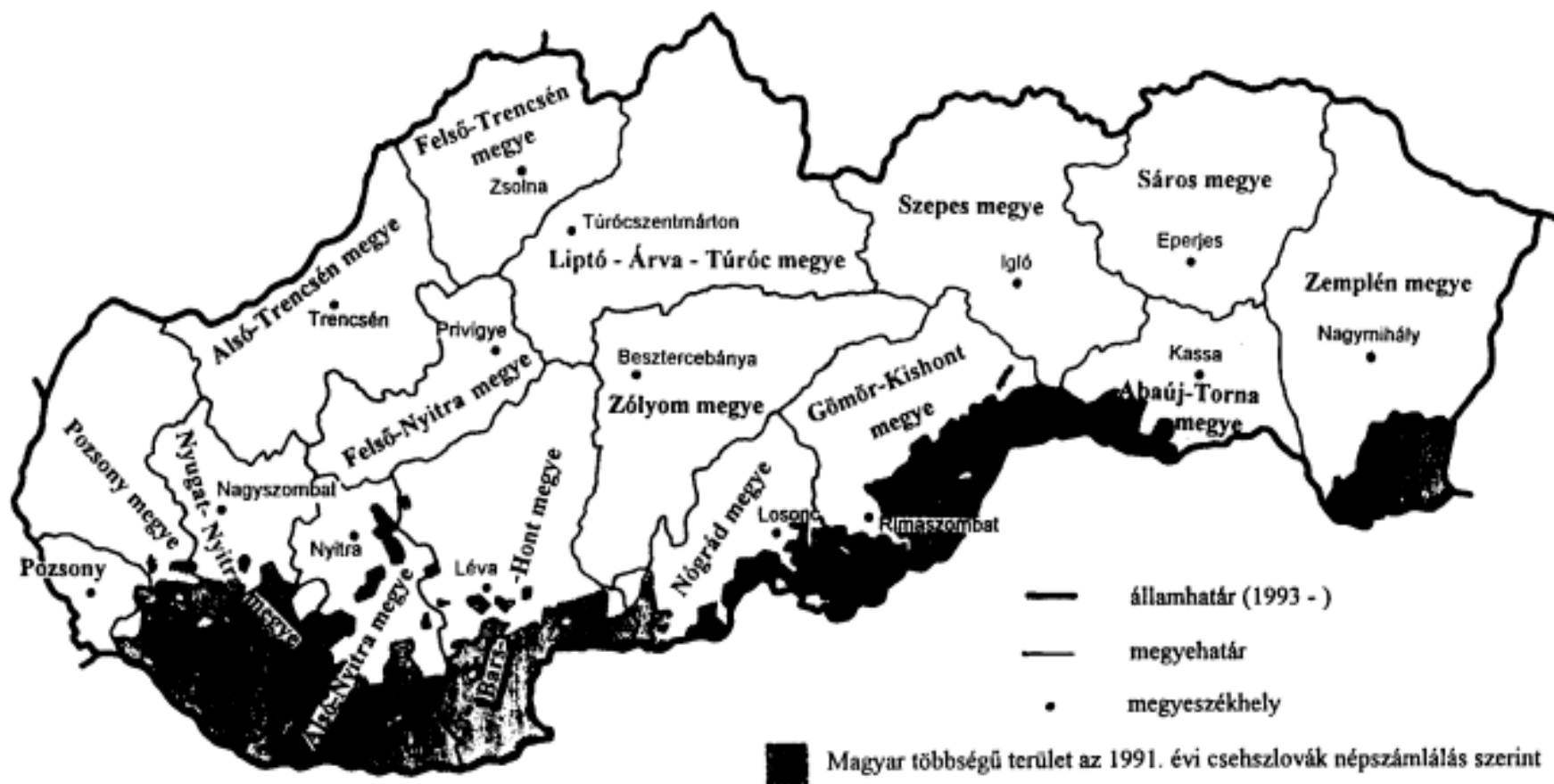
SZLOVÁKIA RÉGIÓI AZ "A" TERV SZERINT

Szerkesztette: Kocsis Károly

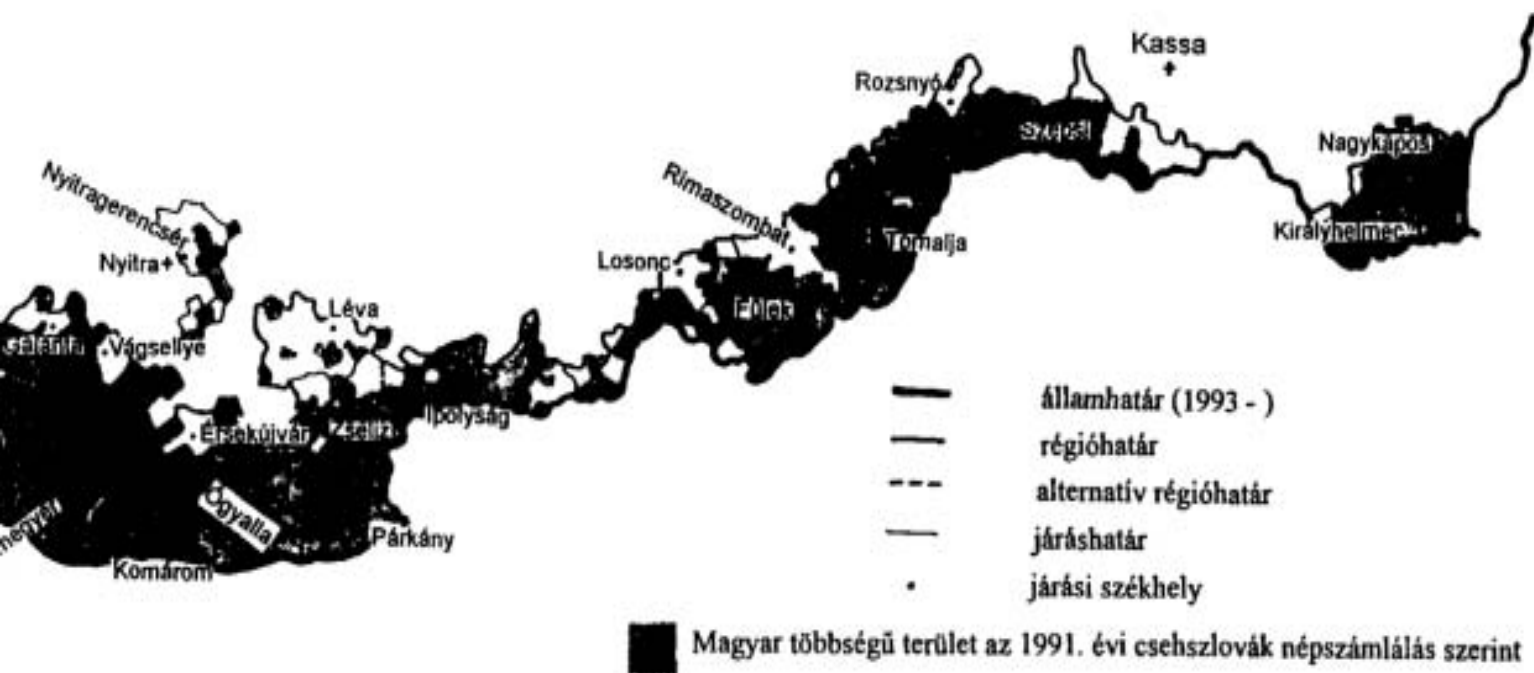
SZLOVÁKIA MEGYÉI A "B" TERV SZERINT

Szerkesztette: Kocsis Károly

AZ EGYÜTTÉLÉS POLITIKAI MOZGALOM TERVE

Szerkesztette: Kocsis Károly

KÁROLY KOCSIS

DEVELOPMENT OF TERRITORIAL DIVISION IN SLOVAKIA

The paper gives a geographical approach about the connection between the territorial division of the public administration and the ethnic structure of the population on the present-day territory of Slovakia from the 10th century till today. The author informs about the development of the territorial division and of its geographical, historical and political back-ground according to the main historical periods (time of the Hungarian Kingdom, of the First Czechoslovak republic, of the World War 11. of the Second Czechoslovakia and of the Slovak Republic). He follows with special attention the manipulations at the time of the Czechoslovak territorial re-organisations (1920-23, 1928, 1949, 1960, 1968 etc.) in the South Slovak regions inhabited mostly by Hungarians. Following the sketch of the historical overview and of the present situation, the reader can get acquainted about the most important, recent (October 1995) plans on the new territorial division of Slovakia.

SIMON ZSUZSANNA

Erdély köz- és szakigazgatása a második bécsi döntés után

A második bécsi döntés

A magyar-román tárgyalások augusztus 16-án kezdődtek, de nem vezettek eredményre, sőt mindkét fél újabb katonai lépéseket tett. Augusztus 24-én a tárgyalások megrekedtek.

1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntés Erdély északi és keleti részét (43 492 km²) Magyarországhoz csatolta.

E döntés által körülbelül 2 640 000 lakos került magyar uralom alá, amelynek nemzetiségi megoszlása az alábbiak szerint tevődött össze:

1 381 000	magyar
1 089 000	román
44 000	német
126 000	egyéb. ¹

A döntés kihirdetésével egyidejűleg közzétették Románia határainak garantálásáról szóló okmányt, továbbá aláírták a német-magyar és német-román kisebbségi megállapodásokat, amelyek mindkét országban különleges jogokat biztosítottak a német kisebbségnek.

A második bécsi döntés az előzetesen beterjesztett - a német álláspontra tekintettel eleve kompromisszumos - magyar revíziós igény úgyszólván teljes kielégítését jelentette, ezért az országnak súlyos árat kellett fizetnie. A német kívánságokat azonban a Teleki-kormány mind belpolitikai, mind külpolitikai síkon rövid idő alatt teljesítette. Így például különleges jogokat biztosított ezután a magyarországi német kisebbségnek, radikális lépéseket tett a kormány a zsidókérdésben, a politikai életben különböző személyi változások történtek.²

A döntéssel gazdaságilag szoros egységeket vágtak ketté, városokat fosztottak meg hagyományos háttérüktől, közlekedési nehézségeket teremtettek.³

A bécsi döntés 3. pontja szerint mindazok a román állampolgárok, akik a döntőbíráskodás napján a Romániának átengedendő területen állandó lakóhellyel bírtak, minden további nélkül megszerezték a magyar állampolgárságot. Kimondta továbbá a döntőbírói határozat azt is, hogy azoknak a magyar nemzetiségű román állampolgároknak, akik a trianoni szerződéssel Magyarország által Romániának átengedett és Romániánál megmaradó területen bírtak állandó lakóhellyel, jogukban állt 6 hónapi határidőn belül a magyar állampolgárság javára optálni.

Akik nem akartak magyar állampolgárok lenni, kötelesek voltak egy éven belül ingóságaikkal együtt Romániába átköltözni.

A 4. pont a dél-erdélyiek számára nyújtott lehetőséget a magyar állampolgárság megszerzésére.

Mindkét kormány kötelezettséget vállalt a területén levő magyar, illetve román nemzetiségű állampolgárok egyenlő jogúakként való kezelésére.⁴

Észak-Erdélyből a magyar uralom elől mintegy 100 000 román menekült délre. A katonai közigazgatás sok helyen még a Teleki-kormány politikáját is keresztezte: kiutasítottak olyan román értelmiségieket, akiket a miniszterelnök parlamenti képviselőnek akart behívni. Dél-Erdélyből körülbelül 100-150 000 magyar menekült Észak-Erdélybe vagy Magyarországra.⁵

A visszacsatolt terület közigazgatása

1940. évi XXVI. tc. „a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrészeknek a Magyar Szent Koronához való visszacsatolásról és az országgal történő egyesítésről” rendelkezett.

A törvény első paragrafusai között szerepelt az országgyűlési képviselőkkel kapcsolatos szabályozás: mindaddig, amíg a visszacsatolt keleti és erdélyi területek választópolgárai rendes úton országgyűlési képviselőket választhatnak, mint országgyűlési képviselők az 1939. évi június havának 10. napjára egybehívott magyar országgyűlés képviselőházának tagjai azok lettek, akiket a magyar miniszterelnök indítványára - mindkét házának határozatával - az országgyűlés a képviselőházába meghívott. Az így meghívottak száma legfeljebb 63 lehet. (2.§.) Ebből mindössze tizenkettőt szántak a románoknak, hármat a németeknek, a többi negyvennyolcat az erdélyi magyarság képviselői kapták.

A visszacsatolt Felvidékre és Kárpátaljára vonatkozó rendelkezésektől annyiban tért el ez a szabályozás, hogy a képviselőket minden különösebb korlátozás nélkül a visszacsatolt területek lakosai közül hívták be.

Ennek az eltérésnek az volt az indoka, hogy Romániának a döntőbírósi határozat időpontjában fennállott államjogi berendezkedése nem adott módot arra, hogy a behívhatók körét csupán azokra korlátozzák, akik az említett időpontban tagjai voltak valamely választás alapján megalkotott törvényhozói vagy önkormányzati testületnek vagy szervezetnek.⁶

A miniszterelnök indoklásként előadta, hogy a kelet-magyarországi és erdélyi magyarság politikai képviselete, érdekeinek védelmezője tizenhét éven keresztül a Magyar Párt volt, amelynek törvényhozóit a magyar nép választotta. Ezért azok sorából indítványozta gr. Teleki Pál miniszterelnök a képviselőket behívni, akik a román uralom idején Magyar Párt képviselői vagy Magyar Párt szenátorai voltak, vagy akik a magyarság jelölése alapján a választási listán szerepeltek.

1938-ban Romániában a Magyar Párt nem működhetett tovább és ezért népközösségi szervet kellett a magyarságnak felállítania. A behívásra indítványozott személyiségek között vannak olyanok, akik e népközösségi szervnek voltak képviselői vagy választott funkcionáriusai.

Többnyire olyan személyek szerepeltek az indítványban, akik beszéltek a román nyelvet. Voltak olyanok, akik bár a választási listákból kimaradtak, de a magyarság bizalmát bírták, s ezért a magyarság politikai szervezeteiben különböző választott tisztséget töltöttek be. Megint mások a történeti erdélyi egyházakban választás alapján töltöttek be valamilyen tisztséget. Ők tehát bizalmi alapon tevékenykedtek azon egyházak funkcióiban, amelyeknek fontos alkotmányvédő és nemzetformáló szerepük és jellegük volt a magyarság történelmében. A földműves-kisgazda réteget érdekképviseleti alapon az Erdélyi Gazdasági Egyesület foglalta egybe, ennek választott funkcionáriusai is behívásra ajánlott kisgazdák voltak.⁷

A felsőház igazoló bizottságának jelentése az igazolt felsőházi tagok névjegyzékének kiigazítása tárgyában azért vált szükségessé, mivel az 1940. évi XXVI. tc. 2.§. második bekezdése alapján a felsőház tagjaivá élethossziglan kinevezett új tagok a felsőház névjegyzékébe - megbízólevelük megvizsgálása után - ezt követően kerültek felvételre. A névjegyzékbe új tagokként került felvételre gróf Bánffy Miklós, Molitoris Károly, Szabó István, Szabó János, Sulyok István, Korponay Kornél, gróf Béli Kálmán, Bíró István, Rátz Mihály.⁸

A magyar királyi minisztérium a keleti és erdélyi területek visszacsatolásával kapcsolatosan a törvényhozás további rendezéséig megtehetette mindazokat az intézkedéseket, amelyek a visszacsatolt terület közigazgatásának, törvénykezésének,

közgazdaságának és általában egész jogrendszerének az ország fennálló jogrendszerébe való beillesztése végett szükségesek voltak. (3.§.)

Mindaddig, amíg a törvényhozás vagy e törvényben kapott felhatalmazás alapján a miniszterelnök másként nem rendelkezett, a visszacsatolt területeken az 1940. augusztus 30-án érvényben volt jogszabályok maradtak hatályban, kivéve amelyek az állami főhatalom változása következtében nem alkalmazhatók. (10.§.)⁹

*

Észak-Erdély közigazgatási felosztásáról az 1940. évi XXVI. tc-ben kapott felhatalmazás alapján a 7.800/1940. ME sz. rendelet intézkedett részletesen.

A visszacsatolt erdélyi területeken 13 vármegyét, 4 törvényhatósági jogú várost és 17 megyei várost alakítottak ki. Számos faluról külön intézkedést hoztak hovatarozását illetően.

A vármegyék területén a járási, valamint a körjegyzői beosztást - amíg a törvényhatósági bizottságok a rendes jogszabályok szerint meg nem alakultak - a belügyminiszter állapította meg.

A belügyminiszter a visszacsatolt területen lévő olyan nagy- vagy kis-községet, illetve az olyan községi területrészt, amely a román megszállás előtt valamely városhoz tartozott, az illető városhoz visszacsatolhatta.(4.§.) A törvényhatósági bizottság tagjait a törvényhatóság lakosai közül a belügyminiszter nevezte ki. Azt, aki az ország megcsonkítását megelőző időben valamely törvényhatóságban tagja volt a törvényhatósági bizottságnak, ugyanabban a törvényhatóságban a törvényhatósági bizottság tagjává ki lehetett nevezni abban az esetben is, ha nem lakott az illető törvényhatóság területén. (7.§.)

A törvényhatóságokban újjá kellett alakítani a törvényhatósági kisgyűlést, a közigazgatási bizottságot, ennek albizottságait, valamint a jogszabályok értelmében megalakítandó egyéb bizottságokat és választmányokat.

A vármegyei kisgyűlésbe 16 tagot választottak, a törvényhatósági jogú városokban pedig 8 tagot választottak és 2 tagot neveztek ki. (9.§.)

A megalakított önkormányzati közigazgatási testületi szervek megbízatása addig tartott, amíg a testületi szervek az idevonatkozó rendes jogszabályok szerint meg nem alakultak.

A törvényhatóságoknak, a megyei városoknak és községeknek feladataik ellátásához szükséges szervezetét és ezzel kapcsolatban tisztviselőinek és egyéb alkalmazottainak létszámát, valamint szolgálati viszonyait - amíg a törvényhatósági bizottság, illetve a képviselőtestület meg nem alakult - a belügyminiszter állapította meg.

A belügyminiszter az önkormányzati testületeket átmenetileg mentesíthette - a jogszabályban meghatározott - egyes olyan feladatok ellátása és kötelezettségek teljesítése alól, amelyek azok teherbíró képességét meghaladták. (11-12.§.)

A törvényhatóságok élére kinevezett főispán - mindaddig, amíg a törvényhatósági bizottság a rendes szabályok szerint meg nem alakul - az esküt a belügyminiszter előtt tette le. (13.§.)

A tisztviselők kinevezése ideiglenes volt és legfeljebb arra az időre szólt, amíg a rendes szabályok szerint megalakult törvényhatósági bizottság, illetve képviselőtestület az illető állást választás útján be nem töltötte. (15.§.)

Az országos érvényű közigazgatási jogszabályok hatálya a rendelet hatálybalépésének napjától kezdődően a visszacsatolt keleti és erdélyi területre is kiterjedt. Ez a szabályozás nem vonatkozott a vallásügyi jogszabályokra, az

anyakönyvi, pénzügyi, bányászati közigazgatásra, illetve gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokra, a márkacikkekre vonatkozó jogszabályokra, társadalombiztosítással kapcsolatos kérdésekre, az ipari tulajdon (szabadalom, védjegy, mustra- és mintaoltalom) közigazgatásával kapcsolatos kérdésekre, valamint az 1937. évi XXI. kapcsolatos kérdésekre. (A munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló) tc.-kel.

Bihar, Szatmár és Ugocsa vármegyék szabályrendeletei - a jelen rendelet hatálybalépésének napján - e vármegyék felszabadult terület-részein is hatályba léptek. Ez a rendelkezés irányadó Bereg és Ugocsa közigazgatásilag előre egyesített vármegyéknek azokra a szabályrendeleteire is, amelyek az egyesített vármegyéknek Ugocsa vármegyéhez tartozó területrészen - fenti számú rendelet hatálybalépésének napján - hatályban voltak.

A hatályba lépett jogszabályok alkalmazásával kapcsolatban esetleg szükséges rendelkezéseket az illetékes miniszter állapítja meg.

A 7.800/1940. ME sz. rendelet hatálybalépésének napján már folyamatban lévő ügyekben - a meghatározott kivételektől eltekintve - a hatályos jogszabályokat kellett megfelelően alkalmazni annak a szem előtt tartásával, hogy a jogrendszer változásából az egyénekre hátrány lehetőség szerint ne származzék.

Ha valamely kérdésben a hatályba lépő jogszabály nem rendelkezett, azt a jogszabályt kellett alkalmazni, amely az illető területen a 7.800/1940. ME sz. rendelet hatálybalépését megelőző napon hatályban volt.

A volt román önkormányzati közigazgatási testületek szabályrendeletei, ideértve a helyi közszolgáltatásokról rendelkező szabályrendeleteket is, azon a területen, amelyre hatályuk kiterjedt, továbbra is érvényben maradtak. Alkalmazásukkal kapcsolatban esetleg felmerülő szükséges rendelkezéseket az illetékes miniszter teszi meg.

Az illetékes miniszter a rendelet hatálya alá tartozó önkormányzati közigazgatási testületek egyes szabályrendeleteit hatályon kívül helyezheti, és az említett közületeket új szabályrendelet alkotására kötelezheti. Ha a szabályozás késedelme a közérdekre sérelmes volna, a vonatkozó szabályokat ideiglenesen az illetékes miniszter állapítja meg. (27.§.)

Az országgyűlési képviselők, valamint a felsőházi tagok választására vonatkozó jogszabályok hatálya a visszacsatolt keleti és erdélyi területre egyelőre nem terjed ki. (28.§.)¹⁰

A magyar királyi minisztérium 1940. évi 8.420. ME sz. rendeletével módosította, illetve kiegészítette azon közigazgatási területek felsorolását, amelyekre nem terjedt ki a 7.800/1940. ME sz. rendelet a hatálybalépésének napjától.

Mindaddig, amíg a magyar királyi minisztérium, illetve az illetékes miniszter másként nem rendelkezett, a visszatért területeken a 7.800/1940. ME sz. rendelet hatálybalépését megelőző napon hatályban volt jogszabályok rendelkezései az irányadók (27.§./1/).

A keleti és az erdélyi területeken a katonai közigazgatás három fokozatú volt:

I. fokon a járási, II. fokon a vármegyei katonai parancsnokság, III. fokon a hadsereg katonai közigazgatási csoportja működött.

A katonai közigazgatás szervezeti felépítésében - amennyiben a Szent Koronához tartozó területek átmeneti igazgatását intézte - alkalmazkodott a polgári közigazgatás belső felépítéséhez.¹¹

1940. november 26-án a katonai közigazgatást felváltotta a polgári közigazgatás, mert ez volt a feltétele, hogy a kormány a maga akaratát érvényesíthesse a birtokba vett területen.¹² A polgári közigazgatás megindulása után Erdély vonatkozásában is

szóba jött egy terv a közigazgatás újjászervezéséről. Ennek lényege, hogy közigazgatásilag összefogják egyrészt Felső-Erdélyt, másrészt a Székelyföldet. Minthogy önkormányzati terület kialakításáról e részeken nem lehetett szó, a vármegyei beosztások fenntartásának szükségessége pedig vitán felül állt, ezeket a területeket közigazgatásilag nagyobb egységekké összefogni csak egy módon lehetett: az egész területre kiterjedő főispáni hatáskörrel.

Felső-Erdély visszacsatolt területe két teljes és egy csonka megyéből: Beszterce-Naszód, Szolnok-Doboka, továbbá Kolozs vármegyéből és Kolozs thj. városból állt. Közös főispánjuk jogköre tehát három vármegyére és egy törvényhatóságra terjedt volna ki.

A Székelyföldnek visszacsatolt része Csík vármegyéből, továbbá a teljes Maros-Torda, Udvarhely és Háromszék vármegyékből, valamint Marosvásárhely thj. városból állt. Itt tehát négy vármegyei és egy városi törvényhatóság főispáni székét töltötte volna be egy személy.

A negyedik és ötödik törvényhatóság élén álló főispánokat természetesen mentesíteni kellett volna a lokális jellegű teendőik közvetlen ellátásával járó munka terhétől.¹³

Erdélyi Párt

A bécsi döntés után Erdélyi Párt néven politikai párttá alakult át a visszacsatolt keleti és erdélyi részekből a képviselőházba behívott képviselők egy csoportja, amely a kormánypártot támogatta, de megkísérelte a terület különleges értékeit is védelmezni - igaz, nem sok sikerrel.

Az Erdélyi Párt megalakulása óta arra törekedett, hogy az erdélyi kérdések megoldásában a kormányzat segítségére legyen, és előmozdítsa az erdélyi életnek az anyaország vérkeringésébe történő bekapcsolódását. Az Erdélyi Párt megalakulása alkalmával kimondta, hogy támogatja a Kormányt, és segítségére kíván lenni a nagy magyar feladatok megvalósításában. Az Erdélyi Párt képviselői beszédekben kifejezésre juttatták köszönetüket azokért a döntésekért, amelyeket a kormányzat Erdélyért hozott. Ugyanakkor azonban tárgyilagosan rámutattak a hiányosságokra is, és ismertették a törvényhozásban az időszerű tennivalókat. A parlamenti munka az Erdélyi Párt tevékenységének csak egyik részét alkotja.

Az Erdélyi Párt programját elnöke, Teleki Béla az alábbiak szerint összegezte a magyar képviselőház azon ülésén, melyen bejelentették az Erdélyi Párt létrehozását.

A mezőgazdaság területén fő cél a termelés fokozása. Teleki ennek két eszközét jelölte meg:

- a szervezés, amely a kisgazdán kezdődik, a gazdakörön és a megyei, valamint a kerületi érdekképviseleti szerveken át az országos központig ér,
- a szakoktatás, iskolán kívüli népművelés.¹⁴

A nyolcosztályos népiskolákban városi és falusi típust akartak megkülönböztetni. Az Erdélyi Párt oktatási programjával foglalkozó szakemberek pedig ezt nem tudták másképpen elképzelni, mint hogy a falusi népiskolák felső osztályai kizárólag vagy főleg mezőgazdasági oktatással foglalkozzanak. Erdélyben a hitvallásos iskoláknak egészen különös fontosságuk volt. Meg kellett találni a módját annak, hogy az ott alkalmazott tanszemélyzet az állami iskolákéval teljesen egyenlő javadalmazásban részesüljön.¹⁵

Erdélyben hatalmas iparosítási munkára volt szükség, különösen a Székelyföldön, ami a természeti kincsek feltáráshoz elengedhetetlen. Gondosan ügyeltek arra is, hogy az ipar terén a szociális kérdéseknek kell első helyet biztosítani.

A tisztviselői hatáskörökét sokkal jobban bővíteni és önállósítani kellett, összekapcsolva a legkíméletlenebb és szigorúan értelmezett tisztviselői felelősséggel. A hatásköröket jobban meg kell határozni és elkülöníteni.

Céljuk az volt, hogy az egész magyar közéletet speciálisabbá tegyék, mivel ezáltal lehetett a magyarság ügyét legjobban szolgálni. Éppen ezért különös gondot kívántak fordítani a kisiparos és munkáskérdésekre. A kis-iparosságnak országosan modern, autonóm, szakmabeli képviselőre, kisiparos kamarákra volt szüksége. A kisiparosokat az egész vonalon fokozottabban kell támogatni anyagellátással, közszállítással, hitelrendszerrel, a szövetkezetek fejlesztésével és működésük könnyebbé tételével.¹⁶

A tanoncoktatást magasabb színvonalra emelve az országot a tanoncotthon-intézményekkel jobban be kell hálózni. A munkásság tekintetében fejlettebb munkaügyi jogszabályok kellenek, munkakamarák és munkafelügyelőségek.

A birtokpolitika lényege, hogy minél több önálló létalappal bíró kisbirtok létesíthessék - szem előtt tartva az egyes vidékek sajátosságait -, amelyeknek népességeltartó ereje és termelőképessége a legmagasabb.¹⁷

Az Erdélyi Pártba tömörült képviselők a három év alatt sem illeszkedtek bele tökéletesen a parlamenti párpolitikába. Ehelyett minden törekvésük arra irányult, hogy az erdélyi kérdéseket kiemeljék a pártok közötti küzdelmek légköréből és egyetemes nemzeti ügyé tegyék, és azokra a nagy nemzeti feladatokra mutassanak állandóan rá, amelyeknek a szolgálatában az ország minden alkotó politikai ereje egyesülhet.¹⁸

E párt alakulásából akaratlanul is bizonyos fokú szeparatiztikus törekvésekre következtek. Enyhítette ezt az aggodalmat a pártvezetőség nyilatkozata, mely szerint politikai állásfoglalás szempontjából pártonkívülinek tekintik magukat addig, amíg az ország viszonyait meg nem ismerik, és az általuk legsürgősebbnek vélt, rendezésre váró kérdéseiket meg nem oldják.¹⁹

Az Erdélyi Párt 1941 januárja és májusa között kiépítette észak-erdélyi szervezeteit, monopolhelyzetet biztosított magának a sajtó területén, de olyan társadalmi szervezetek felett is megszerezte magának az irányítás jogát, mint az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, amely korábban a parasztság érdekvédelmi szervezete volt. Ezek után 1941. május 28-án Kolozsvárott megtartott országos nagygyűlésen az Erdélyi Párt valamennyi társadalmi réteg képviselőjének az igényével lépett fel, és a kormány támogatását tekintette legfőbb feladatának.

Az Erdélyi Párt elmulasztotta a magyar népi követelések megfogalmazását, és a nemzetiségi kérdés tekintetében sem tudott a valóságnak megfelelő álláspontot kialakítani.²⁰

Tisztviselők és alkalmazottak

A tisztviselő-kérdés alakulásában az erdélyi és a magyarországi érdekek ütközése mutatkozott meg.

Az erdélyi magyarság abban a hitben volt, hogy a magyar uralom széles körű elhelyezkedési lehetőséget biztosít a különböző hivatali, közszolgálati pályákon, amelyek addig jelentős mértékben románokkal voltak telítve. A magyar kormány viszont ezúttal is a hazai állástalanok számának jelentős csökkenését kívánta elérni. Sokan vissza akartak térni Erdélybe azok közül, akik Magyarországra jöttek át a román uralom elől vagy annak ideje alatt.

A helyzet tovább bonyolódott azáltal, hogy a román tisztviselők nem menekültek el a magyar uralom elől abban a mértékben, ahogyan azt a magyar kormány kívánatosnak tartotta volna: a vezető tisztviselők kivételével a közép- és kistisztviselők zöme a helyén maradt, s így csak kis mértékben szabadultak fel a magyaroknak szánt állások. A román tisztviselők kimozdítására rendőrterror alkalmaztak: összeverették őket, és azután nyilatkozatot írtak alá velük önkéntes távozási szándékukról, és családjukkal együtt áttették őket a határon. Ez azonban mit sem változtatott a helyzeten, mert hasonló okok következtében megindult a dél-erdélyi magyar tisztviselők átözönlése a magyar uralom alá került Észak-Erdélybe.

A belügyminiszter a törvényhatóságok és a községek tisztviselőit és egyéb alkalmazottait szolgálattételre kirendelhetette a visszacsatolt területekre, illetve az ott lévő törvényhatóságoknál vagy községeknél alkalmazott személyeket szolgálattételre az ország egész területén bármely törvényhatósághoz vagy községhez beoszthatta. A vallás- és közoktatásügyi miniszter is hasonlóképpen cselekedhetett a népiskolai, középfokú és szakiskolai tanítók vagy tanárok esetében.

A törvényhatósági és községi tisztviselőknek a visszacsatolt területre való kirendelésére azért volt szükség, mert e területek közigazgatásának gyors megszervezése és zökkenőmentes menete csak így volt biztosítható, ha ide - átmenetileg - nagyobb számban kerültek olyan tisztviselők, akik a magyarországi igazgatás minden részletében teljesen tájékozottak voltak. Ugyanakkor a visszacsatolt területről az alkalmazottaknak más törvény-hatósághoz vagy községhez való átmeneti beosztására azért volt szükség, hogy az ott megszerzett tapasztalatokkal és ismeretekkel e terület közigazgatásának szakszerűségét szolgálják. Természetesen az ilyen kirendelés és beosztás csak átmeneti jellegű, és addig tart, amíg azt magasabb közérdek megköveteli.²¹

A 7.800/1940. ME sz. rendelet az alábbiak szerint intézkedik a tisztviselők és alkalmazottak foglalkoztatásával kapcsolatos szabályokról.

A visszacsatolt területeken fekvő megyei városokban és községekben a megállapított létszám keretén belül betölthető és a rendes jogszabályok szerint választás alá eső állásokat kinevezés útján kell betölteni.

A vármegyei és városi tisztségviselőket, a községi (kör)jegyzőket a belügyminiszter nevezi ki.

A városi segéd- és kezelőszemélyzet tagjait, valamint a városi szerződéses alkalmazottakat, továbbá a városi üzemek (vállalatok) és intézmények alkalmazottait a polgármester nevezi ki, illetve alkalmazza.

A nagy- és kisközségekben a községi (kör)jegyző kivételével az előjárásnak összes választás alá elő tisztségviselőit és a választás alá eső egyéb alkalmazottakat a %szolgabíró nevezi ki. (14.§.)

Az állásokra - néhány kivételtől eltekintve - csak azt lehetett alkalmazni, akinek a jogszabályban megállapított képesítése megvolt. (16.§.) Minden kinevezett tisztviselő hivatali esküt volt köteles tenni. Azt, aki

az eskü letételére a kinevezési okirat kézhezvételétől számított 15 nap alatt nem jelentkezett, olyannak tekintették, mint aki alkalmaztatását nem fogadta el. (17.§.)

Annak az állami vagy vármegyei tisztviselőnek a korábbi állását, aki a fenti számú rendelet alapján történt kinevezését közvetlenül megelőzőleg a felvidéki területtel, illetve a Kárpátaljával meg növekedett ország területén rendszeresített álláson szolgálatban állott, megüresedettnek tekintették.

Annak a városi vagy községi tisztviselőnek a korábbi állása, aki e rendelet alapján történt kinevezését közvetlenül megelőzőleg a felvidéki területtel és Kárpátaljával megnövelt ország területén rendszeresített állásban volt alkalmazva, mindaddig nem

tekinthető véglegesen megüresedettnek, amíg az érdekelt tisztviselő az új állásban végleges elhelyezést nem nyert.

Ha a tisztviselő az új állásban a megtartandó első választás alkalmával végleges minőségben elhelyezést nem nyer, a tisztviselőt korábbi állásába vissza kell venni. Ha korábbi állását már betöltötték mint létszámfelettit kell visszavenni. (18.§.)

A belügyminiszter a fentebb idézett 1940. évi XXVI. tc. 6.§-a alapján kirendelt törvényhatósági vagy községi tisztviselőt a visszacsatolt keleti és erdélyi területen lévő bármely törvényhatóságnál, illetve községnél rendszeresített bármely tisztviselői állással ruházhatja fel, vagy pedig bármely önkormányzati hatóságnál tanácsadói feladatkör ellátásával bízhatja meg.

A tisztviselők és alkalmazottak munkakörének és foglalkoztatásának megállapítása a hivatali főnök feladata, aki köteles gondoskodni arról, hogy a hozzá beosztott alkalmazott a jogszabályok ismerete és alkalmazása terén elsajátíthassa a hivatali tennivalók ellátásánál nélkülözhetetlen tudnivalókat. (19.§.)

A kinevezett vármegyei, városi és községi tisztviselőknek és egyéb alkalmazottaknak azokra a rendszeres illetményekre lehetett igénye, amelyek a fennálló jogszabályok alapján a vármegyei, városi és községi tisztviselőket és egyéb alkalmazottakat megillették.

A kirendelt vagy más törvényhatóságokhoz, illetve községekhez beosztott tisztviselőknek és egyéb alkalmazottaknak kirendelésük, illetve beosztásuk tartama alatt kiküldetési illetményekre van igényük. Ezt a belügyi tárca viselte. (20.§.)

Az ideiglenesen kinevezett tisztviselők és egyéb alkalmazottak a szolgálati köteleességek és a fegyelmi felelősség szempontjából a rendszeres szabályok szerint alkalmazott tisztviselőkkel és egyéb alkalmazottakkal egy tekintet alá estek. (21.§.)

A magyar királyi minisztérium 900/1941. ME sz. rendelete a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi országrészekben a közszolgálati állások szervezése és betöltése tárgyában rendelkezett. Az ebben foglalt szabályozás hasonló volt a többi ilyen jellegű szabályozáshoz, de itt az alábbi eltéréseket láthatjuk:

A tisztviselők 1942. december 31-ig első ízben a közszolgálatban csak akkor alkalmazhatók, ha alkalmazásukat a „Személyi lap” benyújtásával kérték. Akik már szolgálatot teljesítettek, azok ezt közvetlen hivatalfőnökükhöz, a szolgálatban nem álló személyek a lakóhely szerint illetékes főispánhoz nyújthatták be. (5.§.)

Az alispán, a polgármester és a főszolgabíró a jelen rendelet hatálya alá eső állásokra csak olyan személyt alkalmazott, akinek kinevezéséhez a főispán hozzájárult. (6.§.)²²

A Felvidék átcsatolása alkalmával szerzett rossz tapasztalatokra hivatkozva Teleki bejelentette, hogy az erdélyi tisztviselőket nem fogják „nemzethűségi” igazoló eljárás alá vonni.

A közhivatalok személyzettel való ellátása nem csekély nehézséget okozott a belügyminiszternek, ezért 1941-ben kiadott rendelete szerint Marosvásárhelyen községi közigazgatási tisztviselők képzésére kétéves tanfolyamot indított.²³

A románok eltávolítására minden vonalon megtörténtek a kíméletlen intézkedések, ezeknek azonban lényeges korlátozásokat szabtak a dél-erdélyi román retorziós lépések.²⁴

Szakigazgatás Észak Erdélyben

Mezőgazdasági igazgatás

Az erdélyi mezőgazdaság fejlesztésének helyes iránya: mindenekelőtt egy racionális állatgazdálkodás feltételeinek megteremtése volt a rétek, legelők feljavításával, kezelésével, a szántóföldi takarmánytermelés nagyméretű bevezetésével. Ahhoz, hogy Erdély mezőgazdaságának és állattenyésztésének ez az átállítása megvalósulhasson, meg kellett teremteni a megfelelő birtokpolitikai viszonyokat. Nemcsak a törpeüzemekre, hanem a középüzemekre is gondolni kellett.

Szükség volt továbbá az általános mezőgazdasági tudás színvonalának emelésére. A meglévő kolozsvári mezőgazdasági főiskola és a már felállított mezőgazdasági közép fokú tanintézetek elegendőek voltak a közép birtokok, valamint a földművelésügyi igazgatás ellátására.²⁵

A mezőgazdasági igazgatás és szervezés kérdései szorosan az előbbiekhöz kapcsolódtak, mind a termelést, mind az értékesítést jól meg kellett szervezni. A mezőgazdasági igazgatást le kellett egyszerűsíteni. Feladatául az irányítást és az ellenőrzést jelölték ki, míg a termelést az egész vonalon az érdekképviseleteknek a gondjára bízták.

A magyar kormány az erdélyi gazdasági problémák felmérésére, az ezekkel kapcsolatos javaslattételre és tanácsadásra már 1940. szeptember 1-jén létrehozta Kolozsváron az Erdélyi Gazdasági Tanácsot.

A gazdasági élet követelte meg a sürgős jogegyesítést az anyaország és az újonnan birtokba vett területek között. Teleki kikérte ugyan ebben is az erdélyi szakemberek véleményét, mégis számos tekintetben erdélyi érdekeket sértő rendeletek születtek.²⁶

A visszacsatolt erdélyi országrész mezőgazdaságának az ország mezőgazdaságába történő beillesztése és fejlesztése, továbbá abból a célból, hogy a földművelésügyi központi igazgatás körében szükséges intézkedéseket az erdélyi országrész gazdasági viszonyainak közvetlen figyelembevételére alapján minél eredményesebben és minél gyorsabban lehessen megtenni, a minisztérium erdélyi kirendeltségeket létesített. (1.§.) Székhelye Kolozsváron volt, de a szükséghez képest hivatalt tartott Marosvásárhelyen is. A földművelésügyi miniszter a központi igazgatás körébe tartozó, általa megállapított ügyeket a kirendeltség útján intézte. (2.§.)²⁷

A kirendeltségek hatósági jogkört általában nem gyakoroltak. Feladatuk a gazdasági viszonyok javítása, a gazdaságilag elmaradott vidékek lakossága anyagi helyzetének javítása és e célból különböző akciók lebonyolítása volt.²⁸ A kirendeltségi megoldás hasonlított a tartományi igazgatáshoz, amikor egy-egy nagyobb tájegységet fogott át a földművelési igazgatási szervezet. A decentralizáció az ügyek gyors és a körülményekhez jobban simuló elintézéséhez vezetett. A kormányzat e szervezete révén máris igen jelentős eredményeket ért el Erdély mezőgazdaságának újjászervezésében.²⁹

1942. július 1-én miniszteri bejelentés hangzott el a parlamentben arról, hogy a mezőgazdasági közigazgatás reformja során az ügyintézés nagy-mérvű dekoncentrációját hajtják majd végre. Ehhez felhasználják a Földművelésügyi Minisztérium Kolozsváron működő erdélyi kirendeltségének tapasztalatait. A tervezetben tehát az ország területének az erdélyi kirendeltséghez hasonló egységekre való felosztásáról volt szó. Az új mezőgazdasági közigazgatás az egyes tájak termelési adottságaihoz kívánt alkalmazkodni.³⁰

A javaslatban az alábbi érvek kerültek felhasználásra:

- a) alkalmazkodjanak a mezőgazdasági termelés üzemi tájaihoz;
- b) törekedjenek az országrész jellegű területek kialakítására;
- b) javaslat hangzott el a kirendeltség központjának megválasztására;
- d) mindenképpen szükség van a közlekedési helyzet javítására;
- e) egyéb közigazgatási szervekkel való kapcsolat;

f) a felsőoktatási és kísérletügyi intézményekkel való kapcsolattartás.

A magyar jognak a vadászatra vonatkozó szabályai a rendelet hatálybalépésének napjától a visszacsatolt területekre is kiterjedtek. (4.§.) A földművelésügyi miniszter ezen országrész minden törvényhatóságába, a törvényhatóság területére, illetve annak visszacsatolt részére kiterjedő működési körrel vadászati felügyelőt bízott meg. Ő vadászati kérdésekben a törvényhatóság első tisztviselőjének véleményező, szaktanácsadó és javaslat-tevő szerve volt. (5.§.)³¹

Az érdekképviselő legjelentősebb szervezete az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, amely osztály és birtoknagyságra tekintet nélkül magában egyesítette az egész Erdély gazdatársadalmát. (Az Országos Mezőgazdasági Kamara működése a visszacsatolt területre nem terjedt ki.) A működésével kapcsolatban felmerülő költségeket a földművelésügyi miniszter által megállapított költség-előirányzat keretében e területen beszédett mezőgazdasági érdekképviselői illetékekből fedezték. (1.§) A visszacsatolt területen a korábban fennállott mezőgazdasági kamarák működése megszűnt, ezek vagyonának kezelését és felszámolását az Egyesület végezte a földművelésügyi miniszter felügyelete alatt. (2. §)³²

A kormány is felismerte az Egyesületnek a szervezeti erejét, és ezért bízta rá erdélyi viszonylatban a kamarai teendők ellátását. A szervezet legkisebb egységei a falusi gazdakörök voltak, amelyeket megyénként szaktisztviselők vezetésével kirendeltségek irányítottak. Ezek mellett megyei gazdaválasztmányok biztosították a falu és a vidék érdekeinek érvényesülését. Központja Kolozsváron működött, s termelési ágak szerint ügyosztályokban látta el a felsőbb vezetés és irányítás feladatát.

Az erdélyi földreform revíziója

A második bécsi döntés eredményezte területgyarapodás után a magyar kormány azonnal intézkedett az „idegen uralom” által végrehajtott földreform magyar revíziója iránt.³³

A román agrárreform nem irányulhatott a magyar latifundiumok elvételére, mert ilyenek nem is voltak, hanem ahelyett a román uralom megfosztotta a középbirtokos magyar réteget birtoka java részétől, és a székely népet fosztotta ki a közbirtokossági javaiból, és a magyar egyházak birtokállományának 84,54 százalékát vette el.³⁴

Az erdélyi földreform revíziónál Teleki szerette volna elkerülni a „felvidéki” földreform-revízió alkalmával elkövetett hibákat. Ott ugyanis teljes zavar támadt abból, hogy a kinevezett teljhatalmú kormánybiztos földbirtok-politikai intézkedései nem alapultak a kérdés megfelelő alaposágú előzetes tanulmányozásán. Ezúttal nem nevezett ki kormánybiztost, hanem az Erdélyi Gazdasági Egyesület keretén belül szervezett 9 tagú bizottságot kérte fel a kérdés előzetes tanulmányozására, és a revízió elvi kidolgozására.

Az 1.440/1941. ME sz. rendelet kimondta, hogy a román agrárreform útján szerzett ingatlanok csak a vármegyei gazdasági albizottság véleménye alapján és jóváhagyásával idegeníthetők el. A magyarelles román agrárreform felülvizsgálatát az Erdélyi Párt állandóan sürgette.³⁵

Az Erdélyi Párt tagjai tisztában voltak az agrárreform felülvizsgálatának rendkívüli nehézségeivel, de amennyiben a rendelet teljes egészében nem jelenhetik meg, akkor az Erdélyi Párt javaslatot tesz arra, hogy a részletkérdéseket külön rendelettel oldják meg. Számolni kellett azzal, hogy az e körül tapasztalható jogbizonytalanság a termelésre is kihat, és az államnak is károkat okoz, mert senki sem biztos abban, hogy a román államtól kapott föld az övé marad-e, és ezért a nagyobb beruházási tételektől tartózkodni fog. A kérdés rendezetlenségéből nagy hátrány származott az államra is,

mert éppen emiatt az erdélyi ingatlanforgalom már egy éve szünetel, és azok az illetékek, amelyektől az állam ezen a címen elesett, többé nem térnek vissza, illetve végleg elvesztek az állam számára.

Az újabb uralomváltásig a magyar kormányzat 42 236 katasztrális hold mezőgazdasági és 25 777 katasztrális hold erdő-ingatlant juttatott vissza a román földreform által kisajátítást szenvedett magyar birtokosoknak, míg az erdélyi parasztság részére kisjuttatások formájában 34 924 holdat osztott szét.

A román földreform revíziója a tervek szerint szorosan kapcsolódott volna egy nacionalista indítékú magyar telepítési politikával, amely a Székelyföldnek Erdély egyéb magyarlakta területeitől való etnikai elszakítottóságát lett volna hivatva megszüntetni. A kormány telepítési tervei és akciói a magyarság megerősítését, a nemzetiségek fölötti uralkodó pozíciójának vitathatatlanná tételét célozták. Nehézségek voltak a szövetkezeti jog és a társadalombiztosítási jog egységesítése szempontjából is amiatt, hogy az ezekre vonatkozó román szabályok előnyösebbek voltak a most helyükbe lépett magyar jogszabályoknál.

A gazdasági helyzetből következett a nagyarányú munkanélküliség. Az üzemek élére állított magyar katonai parancsnokok elrendelték a román munkások elbocsátását.³⁶ A munkanélküliséget nagymértékben fokozta a Dél-Erdélyben munkanélkülivé vált magyar munkások átözlése.

Iparügyi közigazgatás

A magyar királyi minisztérium 1940. évi 9.180 ME sz. rendelete a visszacsatolt keleti és erdélyi területen kereskedelmi és iparkamarák felállításáról, valamint ezek szervezetére vonatkozóan tartalmazott ideiglenes rendelkezéseket. Eszerint a kolozsvári, a marosvásárhelyi és a nagyváradai kereskedelmi és iparkamarákat újból felállították. (1. §.)

Az iparjogosítvány felülvizsgálását és ennek eredményeképpen az ipar (kereskedelem) gyakorlása folytatásának megengedését az illetékes kereskedelmi és iparkamaránál két példányban benyújtott beadványban kellett kérni 1942. október 31-ig. A beadványhoz mellékelni kellett az iparjogosítványt. Ha ezt a kérelmező bemutatni nem tudta, helyhatósági bizonyítvánnyal kellett igazolni azt.

Az Erdélyi Párt véleménye szerint szükség lenne a tanoncoktatás reformjára. Ennek kettős célja: egyrészt az ország kulturális színvonalának emelése, másrészt a szakmabeli ismeretek elmélyítésének elősegítése. Szükség lenne továbbá az ipartestületek felállítására. Ezek eredményes munkája az I. fokú közigazgatási hatóság hivatosságától függ. Az Erdélyi Párt tagjainak véleménye szerint ezen múlik, hogy milyen eredményes munkát tud végezni egy ipartestület.³⁷

Anyakönyvi közigazgatás

Az erre vonatkozó jogszabályok - ideértve a házasság kihirdetése és a házasság megkötésénél való közreműködésre vonatkozókat is - 1940. november 26-án léptek hatályba. A magyar királyi minisztérium újabb rendelkezéséig azonban nem léptek hatályba azok az anyakönyvi közigazgatási jogszabályok, amelyek a vallásügyi jogszabályok végrehajtására vonatkoztak. (1.§.)

A visszacsatolt területeken a román uralom ideje alatt vezetett állami anyakönyvekben idegen nyelven teljesített bejegyzések alapján az anyakönyvi kivonatokat magyar nyelven kellett kiállítani. A fordítás helyességéért a kivonatot kiállító anyakönyvvezető volt a felelős. Hatóság vagy közhivatal kifejezett

kívánságára vagy a fél indokolt kérelmére az anyakönyvi kivonatot a bejegyzés nyelvén kellett kiadni. (2.§.)³⁸ A visszacsatolt területen az anyakönyvbe vezetett családi név kiigazítása, idegen utónév megváltoztatása egyszerű eljárással történhetett, ha elferdítve írták be ezeket.³⁹

Közoktatásügyi igazgatás

A magyar kormány erdélyi iskolapolitikája mindenekelőtt arra irányult, hogy a magyar gyermekeket kivonja az állami iskolákból, ahol azok a románokkal együtt tanultak - nagyobb létszámuk esetén magyar tagozat keretében -, s önálló iskoláztatásukat katolikus, református, unitárius felekezeti iskolákra bízta.

A megmaradt állami iskolák tehát a továbbiakban román iskolákként működtek, román tanítási nyelvvel, a magyar nyelv kötelező tantárgyként történő oktatásával. A pedagógusállásokat az elmenekült vagy elűzött román tanítók helyett románul is tudó erdélyi magyar tanítókkal töltötték be, akiknek helyére viszont magyarországi pedagógusok kerültek.⁴⁰

A második bécsi döntéssel Magyarországhoz csatolt területen négy román felekezeti közép fokú iskola volt, ezek a magyar uralom alatt tovább működtek. Ezenkívül egy román tannyelvű gimnázium és négy gimnáziumi román tagozat létezett még. Az erdélyi magyar középiskolákban kötelező tantárgyként tanították a román nyelvet.

Az 1940. évi XXVIII. tc.-kel a Szegedre költöztetett magyar királyi Ferenc József Tudományegyetemet visszahelyezték Kolozsvárra. Ez az egyetem jogi és államtudományi, orvostudományi, bölcsészeti, nyelv- és tudománytörténeti, matematikai és természettudományos karon kívül közgazdaságtudományi kart is kapott.⁴¹

Erdély visszacsatolása után a közoktatásügyi igazgatás szervezete az alábbi képet mutatta:

Három tankerületet létesítettek itt:

Marosvásárhelyen - a székely vármegyékre,

Kolozsváron - Erdély északi vármegyéire,

Szatmárnémetin - Erdély peremvidékeire. (1 .§.)

A tankerületek népoktatási kerületekre tagozódtak. A népoktatási kerület egy-egy vármegye és a vármegye határain belül eső törvényhatósági jogú város területét foglalta magában. (2.§.)⁴²

A visszatért területeken a közoktatásügy ideiglenes szabályozásáról intézkedő rendelet az iskolák fajtájának, jellegének, elhelyezésének és számának végleges rendezéséig, valamint a közoktatásügyi igazgatás végleges jellegű megszervezéséig az 1940/41. iskolai évre vonatkozóan tartalmazott rendelkezéseket. A rendelet a kisebbségi sorsban jól bevált felekezeti oktatás alapjára helyezkedett, és az iskolák jellegére vonatkozóan a bécsi döntéskor talált állapotot vette alapul.

Ennek következtében a visszatért románságnak azokat a felekezeti iskoláit, amelyeket a román államnak adtak át, a magyar állam vette birtokába. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ezek az iskolák magyar jellegűvé váltak volna.⁴³

Az egyházi hatóság igazgatása alatt álló vagy más felekezeti jellegű iskolában működő tanítónak vagy tanárnak más iskolához való végleges áthelyezéséről kizárólag a vallás- és közoktatásügyi miniszter volt jogosult rendelkezni.

A tanítói vagy tanári szolgálatra alkalmazást, a tanügyi szolgálati beosztást, megbízást vagy kijelölést ideiglenes jellegű intézkedésnek tekintették. Az ilyen

intézkedés végleges alkalmazására, kinevezésre, beosztásra vagy megbízásra jogigényt nem biztosított.

Az állami iskolákban is gondoskodtak az anyanyelvi oktatásról: a tanítás nyelve rendszerint a magyar nyelv volt. Olyan községekben azonban, amelyekben a lakosság nem magyar nyelvű volt, a lakosság nyelvén, vegyes lakosságú községekben pedig párhuzamos osztályokban magyar és nem magyar nyelven folyt a népiskolai tanítás. Ahol a tanítás nyelve nem a magyar nyelv volt, ott ezt külön tantárgyként kellett oktatni.

A felekezeti iskolákban az iskolafenntartó egyház állapította meg a tanítási nyelvet, a magyar nyelv tantárgyként való kötelező tanítása azonban ezekre az iskolákra is kiterjedt.⁴⁴

1942. évre a költségvetésben az erdélyi közoktatásügyi és vallási célok felkarolására aránylag nagyobb összeg volt felvéve, mint amennyi az ország többi részére esik. Célja, hogy az erdélyi népoktatás és az egyházak támogatása nagyobb arányú legyen, mint az ország más részein. Ennek egyik oka, hogy az erdélyi magyarság nemcsak a visszacsatoláskor, hanem a román megszállás alatt is jóval szegényebb volt, mint az ország bármely más része.

A másik indok az volt, hogy az elmúlt 22 év alatt - ha szellemében nem is -, de intézményeiben és anyagi alapjaiban visszafejlődött e területen az erdélyi magyarság kulturális élete.

A harmadik okként azt hozták fel, hogy a magyarság sehol sem élt olyan nagymértékű szórványéletet, mint Erdélyben. A keleti részeknek két tömb magyarsága volt: a székelység és a bihari, szatmári; a partiumi magyarság. A kettő között szórványmagyarság helyezkedett el. Feltétlenül szükség volt arra, hogy ez a kettő egymással összeköttesék és ezt a kultusztárcának az a gondoskodása, amely különösen a szórványok javára nyújtott támogatást, nagymértékben elősegítette.

Az erdélyi részekben lévő egyházi iskolák részére is nagyobb államsegélyt biztosítottak, mint az ország többi részében. Erdélyben az egyházi iskolák fenntartása nemzeti érdek volt, mert különösen a szórványvidékeken az egyházi iskolákban tudták külön tartani a magyarságot a románságtól, ott tudták megakadályozni, hogy mielőtt ez a magyarság felerősödnék, azt a beolvadás veszedelme fenyegetse.

A szórványokon élő gyermekek népoktatására vonatkozó különleges intézkedés volt, hogy minden kisgyermek számára magyar iskolát állítanak fel a szórványokban, és ahol az előírtnál kevesebb gyermek van, ott azok részére szórványinternátusokat szerveznek.⁴⁵

Iskoláink a két érdekelt állam közötti feszültség következtében az örökös alkudozások tárgyaiként majdhogynem törvényen kívüli állapotba kerültek. A magyar kormány különböző cselekedeteket tett a román iskolák pozícióinak gyengítése érdekében. Így például megtagadta a román egyházaknak azt a kérését, hogy az államosított régi iskoláikat visszaadja az egyház kezelésébe.

Ezzel persze magára vállalta a román nyelvű állami iskolák fenntartásának kötelezettségét, de ez az elhatározása a román tannyelvű iskolák számának csökkentéséhez vezetett. A megmaradt vegyes, illetve román tanítási nyelvű iskolák azután látszólag már zavartalanul folytathatták munkájukat.

A román egyházi iskolák ügyeibe a magyar kormány közvetlenül nem avatkozhatott bele, de azért kerülő utakon (épületeik lefoglalásával, tanítóik közigazgatási úton történő felelősségre vonásával, tankönyveik használatának szabályozásával) a beleszólás jogát éppúgy biztosítani tudta, mint a román kormány Dél-Erdélyben a magyar egyházi iskolák esetében.⁴⁶

Szilágy vármegyében például az uralomváltás az iskolákat nagyjából tanerők nélkül találta, mivel a román nemzetiségű tanítók legtöbbje katonai szolgálatot teljesített, és nem tért vissza.

A tanítóhiányon a katonai közigazgatás az állami iskolákhoz a magyar felekezeti tanítók átvételével igyekezett segíteni, mert bennük nemzeti érzésű, de emellett a román nyelv tanításában is jártas erőket talált. Így az anyanyelvi oktatás kezdettől fogva megvalósítható volt.

Ezáltal viszont több magyar felekezeti iskola tanerő nélkül maradt, és pótlásuk csak lassan indult meg az anyaországbeliekkel.⁴⁷

Végül néhány szó az iskolán kívüli népművelésről.

A Máramarosi közigazgatási kirendeltség Iskolánkívüli Népművelési Bizottsága minden, az iskolán kívül a felnőttek és az ifjúság oktatására, művelésére irányuló mozgalmat figyelemmel kísért, nyilvántartott. A Bizottság tudomása és engedélye nélkül semmiféle népművelési munkát nem szervezhettek és nem folytathattak.

Egyházügyi igazgatás

A magyar kormány erdélyi egyházügyi politikájának központi kérdése az Erdélyben addig folytatott román egyházpolitika felszámolása, Erdélynek a magyarországi egyház szervezetébe való bekapcsolása, s az eddigi románosító tendencia megszüntetése volt.

A görög katolikus egyházközségeket, amelyek eddig a nagyváradi román püspökség alá tartoztak, visszahelyezték az 1913-ban alakult hajdúdorogi magyar görög katolikus püspökség joghatósága alá. Az istentisztelet és szertartások nyelve román helyett a magyar lett.

Azokat a görög katolikus román papokat, akik a rítusváltást ellenezték, rendőri felügyelet alá helyezték, és minden lehető módon zaklatták őket. Erdély görögkeleti egyházközségei a román nemzeti egyház részét képezték. A magyar bevonuláskor a nagyváradi és a máramarosi püspök és híveik egy része elmenekültek, más része pedig visszatért eredeti görög katolikus vagy református vallásához. Egyedül a kolozsvári görögkeleti püspökség maradt fenn. A magyar kormány jelentős pénzüsszegek felhasználásával egyenként bírta rá 1940-1941 folyamán a görögkeleti egyházatyákat, hogy görögkeleti román egyházközségüket görögkeleti magyar egyházközségekké alakítsák át, azaz megszakítsák a román nemzeti egyházhoz fűződő kapcsolataikat, s a létesítendő önálló görögkeleti magyar egyház kötelékébe tartozzanak. Debrecenben görögkeleti papnevelőt nyitottak, hogy a papi utánpótlás ezentúl ne Romániában vagy Jugoszláviában, hanem magyar földön készülhessen fel az erdélyi, illetve kárpát-ukrajnai görögkeleti hívek szolgálatára.

A nagy történelmi változások, megpróbáltatások korszakában a Gyulafehérvári Római Katolikus Megyéspüspökség abban a nagy kegyelemben részesült, hogy a 20. század első háromnegyedét két nagy püspök kormányzása töltötte ki. Kiemelkedő jelentőségű volt 1939-1980 között, mialatt Márton Áron püspök vezetése alatt állt a püspökség. Alig vette át egyházmegyéje vezetését, a gyulafehérvári egyházmegyét a második bécsi döntés kettémetszette, a nagyobb része magyar uralom alá került. A püspökség székhelye továbbra is Gyulafehérváron maradt. Az észak-erdélyi részek kormányzását a kolozsvári püspöki helytartó vette át. Oda költözött a Papnevelő is, mivel a kispapok többsége székelyföldi volt.⁴⁸

Teljes egészében magyar uralom alá került ismét a régi szatmári egyházmegye, a Szatmári Római Katolikus Püspökség. Minthogy a régi egyházmegye majdnem teljes egészében egyesült, a Szentszék megszüntette a szatmári és a nagyváradi

egyházmegye unióját, s egyenesen a Szentszéknek alárendelt egyházmegyeként továbbra is Márton Áron apostoli kormányzósága alá helyezte. Márton Áron a szatmári egyházmegye élére új általános helynököt nevezett ki, majd a Szatmári Római Katolikus Püspökség új püspököt kapott.⁴⁹

A Nagyváradi Római Katolikus Püspökség vezetésével 1939-ben a Szentszék a gyulafehérvári megyéspüspököt, Márton Áront bízta meg. 1940 fordulatot hozott az egyházmegye életében, ugyanis az egyházmegye két része újra egyesült. Egy kis része - kilenc plébániája - továbbra is Dél-Erdélyben maradt. Mivel az apostoli kormányzó Gyulafehérváron székel, úgy Váradra is ki kellett nevezni egy apostoli kormányzói helynököt. Noha a Szentszék 1941-ben különválasztotta a nagyváradi püspökséget a szatmáritól, püspököt mégsem kapott Nagyvárad.

1942-ben egy személyt bízott meg a Szentszék a szatmári és a váradi püspökség adminisztrálásával is, apostoli kormányzói minőségben.⁵⁰

A magyar fennhatóság alá jutás után kényszerből vagy a hatalomhoz való alkalmazkodásból latin szertartásukat vagy katolikus hitüket elhagytak közül rendkívül sokan igyekeztek újból régi szertartásukra, illetve hitükre visszatérni. A korábbi latin szertartás újbóli felvétele államjogilag továbbra is könnyen ment, mert a magyar kormány egyelőre érvényben hagyta az 1928. évi román kultusztörvénynek a vallásváltoztatásra vonatkozó rendelkezéseit.

A magyar királyi minisztérium 1942-ben rendezte a gyermekek vallására vonatkozó magyar jogszabályok hatályának a visszacsatolt keleti és erdélyi országrészekre történő kiterjesztését.⁵¹

Jegyzetek

¹ Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. Budapest 1978. 998.

² Magyarország és a II. világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. Budapest 1966. 234.

³ Balás Gábor (szerk.) Erdély jókora jogtörténete 1849-1947 közti korra. Budapest 1982. 596.

⁴ Erdély jókora jogtörténete, i. m. 52.

⁵ Köpeczi Béla (szerk.): Erdély rövid története. Budapest 1989. 596.

⁶ Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés Felsőházának irományai IV. kötet, 157. szám. Atheneum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat nyomása. Budapest 1941.

A magyar királyi miniszterelnök indítványa - az 1940. évi XXVI. tc-ben kapott felhatalmazás alapján - a visszacsatolt keleti és erdélyi országrész képviselőiként a képviselőház tagjainak sorába meghívta:

Adorján Imre, Albrecht Dezső, Angi István, Árvay Árpád, Bálint József, dr. Balogh Artúr, dr. Bartha Ignác, báró Bánffy Dániel, Bene Ödön, dr. gróf Bethlen György, gróf Bethlen László, Bíró István, Bodnár Sándor, Botár István, dr. Bölöny Zoltán, dr. Braunecker Antal, dr. Deák Gyula, Ember Géza, Figus Albert, dr. György József; dr. Hinléder-Fels Ákos, dr. Jodál Gábor, dr. Keintzel Ede, Kis Kálmán, dr. Kölcsey Ferenc, dr. Kövér Gusztáv, dr. László Dezső, László Dezső, dr. Mikó Imre, dr. Paál Árpád, dr. Pál Gábor, Pálffy Károly, Pakocs Károly, dr. Patzkó Elemér, dr. Prall Mihály, Ráduli Lajos, dr. Székely Ákos, báró Szentkereszty Béla, dr. Szilágyi Olivér, gróf Teleki Béla, gróf Teleki Ernő, gróf Tholdalaghy Mihály, dr. Török Andor, dr. Tusa Gábor, dr. Váró György, Vita Sándor.

⁷ Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés Képviselőházának irományai V. kötet. Budapest 1941.

A képviselőházba meghívandók száma 46 fő volt. A behívandók között nem voltak ott a román nemzetiség képviselői: „Erre vonatkozó indítványát később fogja a mi-

niszterelnök előterjeszteni, amikor már tisztán látszik, hogy a Romániában élő magyarság érdekeinek védelmére megfelelő szervezet létesítése és ennek működése biztosítást nyert. Ami az országhoz visszatért németeket illeti, alkalma volt a miniszterelnöknek a szászok vezető egyéniségeivel erdélyi útjai alkalmával tárgyalásokat folytatni. Az ő parlamenti képviselőjük biztosítását célzó személyi indítvány megtételénél ugyancsak a valamilyen formában megnyilvánult bizalom elve vezetett. A behívásra ajánlott két német személyiség - választás alapján - tagja az erdélyi szászok életében történelmi jelentőségű szász evangélikus egyház szervezeteinek.

Magyarország kormányzója a kinevezhető felsőházi tagokon felül - a magyar királyi minisztérium javaslatára - további 12 felsőházi tagot nevezhetett ki a most visszacsatolt terület lélekszámának megfelelő arányban."

⁸ Az 1939. évi június hó 10-ére összehívott országgyűlés Felsőházának irományai IV. kötet, 168. szám. Budapest 1941.

⁹ Magyar törvénytár 1940. évi törvénycikkek. Budapest, 1941. 1940. évi. XXVI. tc.

¹⁰ Magyarországi rendeletek tára 1940. Budapest 1941. 1940. évi 7.800 ME sz. rendelet.

¹¹ *A korszerű közzolgálat útja - A mai magyar honvédelmi igazgatás.* Budapest 1943. 317.

¹² Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938-1941).* Budapest 1967. 289.

¹³ Bölöny József: *A magyar közjog időszerű kérdései. I. kötet (1926-1940).* Budapest 1941. 436.

¹⁴ Erdély a magyar képviselőházban i. m. 3. 15 Uo. 7.

¹⁶ Uo.8.

¹⁷ Uo.9.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Bölöny József: i. m. 160.

²⁰ Csatári Dániel: *Forgószélben (Magyar-román viszony 1941-1945).* Budapest 1968. 78.

²¹ Magyar Törvénytár 1940. évi XXVI. tc. 6.§.

²² Magyarországi rendeletek tára 1941. i. m.

²³ Erdély jókora jogtörténete i. m. 55.

²⁴ Tilkovszky Loránt: i. m. 297.

²⁵ Teleki Pál: Erdély földművelésügye. In: *A korszerű közzolgálat útja - A mai magyar földművelésügyi igazgatás.* Budapest 1944. 205-206.

²⁶ Tilkovszky Loránt: i. m. 292.

²⁷ 1941. évi 3.910 ME sz. rendelet. Magyarországi rendeletek tára 1941. Budapest 1942.

²⁸ *A korszerű közzolgálat útja - A mai magyar földművelésügyi igazgatás.* Budapest 1944. 337.

²⁹ Teleki Pál: Erdély földművelésügye. In: *A korszerű közzolgálat útja - A mai magyar földművelésügyi igazgatás.* Budapest 1944. 207.

³⁰ Elek Péter: A mezőgazdasági közigazgatás területi beosztásának reformja. Különnyomat a *Közigazgatástudomány V. évf. 8. számából.* Budapest 1942. 3.

³¹ 1941. évi 3.940 ME sz. rendelet Magyarországi rendeletek tára 1941. i. m.

³² 1940. évi 8.400 ME sz. rendelet Magyarországi rendeletek tára 1940. Budapest 1941. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület a munkaköre ellátása céljából kamarai ügyosztályt állított fel, ezenfelül megszervezte az alábbi kirendeltségeket:
- kolozsvári (Kolozs és Bihar vármegyék visszacsatolt része)

- szatmárnémeti (Szilágy, Máramaros, Szatmár vármegye visszacsatolt része)
- dési (Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód vármegyék területére)
- marosvásárhelyi (Maros-Torda, Udvarhely vármegyék területére)
- sepsiszentgyörgyi (Csík és Háromszék vármegyék területére).

Az Egyesület köteles volt a szűk területén észlelt és a mezőgazdasági termeléssel, valamint a mezőgazdasági lakosság helyzetével összefüggő jelenségekről a földművelésügyi minisztert tájékoztatni.

1941. évi 171.100 földművelésügyi miniszteri rendelet. Magyarországi rendeletek tára 1941.

³³ Tilkovszky Loránt: i. m. 298.

³⁴ Erdély a magyar képviselőházban i. m. 41.

³⁵ Uo. 40-41 .

³⁶ Tilkovszky Loránt: i. m. 292.

³⁷ *Erdély a magyar képviselőházban I.* Kolozsvár, Az Erdélyi Párt kiadása 1942. 45.

³⁸ Magyarországi rendeletek tára 1940. 1940. évi 8.440 ME sz. rendelet. Budapest, Stádium RT nyomdája

³⁹ Magyarországi rendeletek tára 1941. 1941. évi 70. ME sz. rendelet. Budapest, Stádium RT nyomdája

⁴⁰ Tilkovszky Loránt: i. m. 302.

⁴¹ Balás Gábor (szerk.): *Erdély jókora jogtörténete 1849-1947 közti korra.* Budapest 182. 187.

⁴² Magyarországi rendeletek tára, 1940. 1940. évi 7.880 ME sz. rendelet. Budapest, Stádium Rt. nyomdája 1941.

⁴³ Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* (24.024/1940. VKM sz. rendelet) Optimum Kiadó, 471.

⁴⁴ *Erdély a magyar képviselőházban I.* Kolozsvár, Az Erdélyi Párt kiadása 1942. 89.

⁴⁵ Csatári Dániel: i. m. 135.

⁴⁶ Alispáni jelentés Szilágy vármegye 1941. évi tavaszi rendkívüli közgyűléséhez a vármegye közállapotáról. Zilah 1941. 31.

⁴⁷ Erdélyi egyházaink évszázadai. Bukarest 1992. 49-51.

⁴⁸ Uo. 129.

⁴⁹ Uo. 104.

⁵⁰ Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt.* München, Auróra Könyvek 1975. 99.

⁵¹ Magyarországi rendeletek tára, 1942. 1942. évi 4 030 ME sz. rendelet. Budapest, Stádium Rt. nyomdája 1943.

ZSUZSANNA SIMON

PUBLIC AND SPECIAL ADMINISTRATION IN TRANSYLVANIA AFTER THE SECOND VIENNA AWARD

The Hungarian government and legislation wished to quickly incorporate Northern Transylvania, reannexed on 30 August 1940 to Hungary as ruled by the Second Vienna Award, into the Hungarian system of public administration. Under Act 26/1940, the 13 counties and 4 towns of independent administration of the annexed area became represented in the Hungarian parliament by invited deputies who founded the Transylvanian Party (Erdélyi Párt). During the twenty years of Romanian dominion, the whole of Transylvania became economically and culturally underdeveloped. The Hungarian government strove to change this situation by

introducing special industrial, agricultural, transprotational, educational, etc. administration. On the whole, the author deems both public administration and the administration of the special sectors successful. This was largely owing to the substantial decentralization of public administration with the estabilishment of special Transylvanian public and specialized administrative agencies.

SZABÓ ILDIKÓ-ÖRKÉNY ANTAL
A 14-15 évesek interkulturális világképe

A Kisebbségkutató Intézet 1995, május 23. és június 10. között a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Kisebbségi Főosztályának megbízásából vizsgálatot végzett az 1994-95-ös tanév nyolcadik osztályosainak körében a kisebbségekkel kapcsolatos ismereteikről és beállítódásairól. A vizsgálat során kérdezőbiztosok közreműködésével 4248 gyerekkel készült önkitöltéses kérdőíves interjú.¹

Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy elemzés tárgyává tegyük a közép-európai térség jellegzetes interkulturális problémáinak a percepcióját egy olyan életkorban, amely fejlődés lélektanilag a konceptualizálásnak és a világképek megkonstruálásának időszaka² és azok körében, akik éppen befejezik az általános iskolát, a gyerekek állampolgári szocializációjának talán legfontosabb társadalmi szinten szervezett intézményét.

Kérdőívünk összeállításában öt célkitűzés vezérelt bennünket. Egyrészt pontos statisztikai adatokat akartunk nyerni arról, hogy a magyarországi 14-15 évesek hogy határozzák meg magukat nemzeti és etnikai hovatartozásuk szempontjából. Ezzel kapcsolatban arra is kíváncsiak voltunk, hogy családjaikban milyen nyelve(ke)n beszélnek egymással a családtagok. Másrészt fel akartuk térképezni, hogy a gyerekek mennyire sajátították el a kisebbségekre vonatkozó, az általános iskolákban megszerezhető ismereteket, és ezek milyen struktúrákká szerveződnek világképükben.³ Harmadrészt arról is képet kívántunk nyerni, hogy milyen ismereteket és gondolkodási mintákat köszönhetnek az iskolánál szélesebb értelemben vett társadalmi környezetnek. A negyedik célkitűzésünk az volt, hogy megnézzük: az iskolai és az iskolán kívüli ismeretek, valamint az interkulturális szocializáció egésze milyen látens tudáskészletet generál. Ennek feltárására olyan kérdések megfogalmazásával tettünk kísérletet, amelyeken a gyerekek talán még soha nem gondolkodtak, és amelyekkel sokan csak a kérdőív megválaszolásakor találkoztak először. Ezek nem szerepelnek sem az iskolai törzs-anyagban, sem pedig a mindennapi kommunikációban. Az a tény azonban, hogy mégis vállalkoztak megválaszolásukra, önmagában is mutatja ennek a látens tudáskészletnek a meglétét. Az interjúszituáció válaszkényszere vagy a válaszadás pusztja lehetőségének a kihívása mozgósította passzív tudás-készletüket, amelyekből a rájuk jellemző világképek rendező elveinek megfelelően további, másodlagos (vagyis kikövetkeztetett, valószínűsített) ismereteket konstruáltak. Végül arra is kísérletet tettünk, hogy a kisebbségekre vonatkozó attitűdjeik megismerésével képet nyerjünk a kisebbségekhez való viszonyukról és arról, hogy mennyire nyitottak irányukban.

Interkulturális ismeretek

A nyolcadik osztályosok interkulturális világképét jelentős mértékben meghatározzák a térségünkben együtt élő kultúrákra, az ország etnikai-nemzetiségi-kisebbségi sokszínűségére és Magyarország geopolitikai kapcsolataira vonatkozó ismereteik. Felmérésünk egyfajta pillanatfelvétel arról, hogy mit tudnak 1995-ben a végzős általános iskolások az ország közép-kelet-európai elhelyezkedésével és történelmével szorosan összefüggő legfontosabb kisebbségi kérdésekről és problémákról.

Az adatok elemzése alapján előjáróban, abban összegezhethetjük legáltalánosabb benyomásunkat, hogy az általános iskolát bevégző diákok - akiknek egy része talán már soha nem fog tananyagszerűen, szisztematikusan és rendszerezetten foglalkozni az ilyen típusú kérdésekkel - igen alacsony interkulturális ismeretszinttel, kevés és rendezetlen tudással rendelkeznek. Ez a megállapításunk a vizsgált ismeretek valamennyi típusára igaz.

1. Ismeretek Magyarországról és az ország határain kívül élő magyarokról

Általános iskolai tanulmányaik során a gyerekeknek módjuk volt megtanulni, hogy Magyarországnak hány lakosa van, és hogy a szomszédos országokban jelentős számú magyar lakosság él. Ezeket az ismereteket tehát alapismereteknek tekinthetjük.

Ami az első kérdést illeti, a gyerekek 7 százaléka nem vállalkozott a válaszadásra. Mindössze 68 százalékuk tudta kiválasztani az általunk felkínált alternatívák közül a megfelelő választ. Két százalékuk azt gondolta, hogy csak 5 millió az ország lakossága. Ugyanakkor 12 százalékuk 15 millióra, 7 százalékuk 20 millióra, további 5 százalékuk pedig egyenesen 25 millióra becsülte a mai magyar népesség nagyságát. Azok tehát, akik nincsenek tisztában a lakosság számával, hajlamosak ezt felülbecsülni.

Arra a kérdésre, hogy Magyarországon kívül hol élnek még jelentős számban magyarok a világban, a diákok 6 százaléka nem tudott egyetlen országot vagy régiót sem megnevezni. Azok viszont, akik vállalkoztak a válaszadásra, viszonylag tájékozottak voltak ezen a téren: átlagosan 3,1 országot soroltak fel. Ennek ellenére azonban az általános iskolából kilépők igazán csak két szomszédos országról: Romániáról és Szlovákiáról tudják, hogy ott nagy számban élnek magyarok. A leggyakrabban említett terület Erdély volt (85 százalék), ezt jóval kisebb arányban követte a Felvidék (50 százalék), majd a volt Jugoszlávia magyarok által lakott területe(i) (42 százalék). A burgenlandi és különösen a kárpátaljai magyarokról már alig tudnak a gyerekek.⁴

A szomszédos országokon kívül a legtöbben Amerikáról tudták, hogy ott nagy számban élnek magyarok (22 százalék). Ennél is kevesebben említették valamelyik nyugat-európai országot (20 százalék). Elszórtan talákoztunk Európán és Észak-Amerikán kívüli országokkal is (6 százalék). Érdekes, hogy viszonylag sokan említettek olyan, Magyarországgal nem szomszédos közép- és kelet-európai országokat is, ahol sem öslakosokként, sem bevándoroltakként nincsen számottevő magyar lakosság.

1. táblázat

A magyarok által lakott szomszédos országok említése (százalékban)

Egy szomszédos országot sem említ	10
Egyet említ	23
Kettőt említ	31
Hármat említ	23
Négyet említ	10
Ötöt említ	3

Az említések számából kiderül, hogy tíz gyerekből egynek egyetlen szomszédos ország sem jutott az eszébe. A nyolcadik osztályból kilépő gyerekek fele csak egy-két országról tudja, hogy jelentős számban élnek benne magyarok. Ennél többet csak valamivel több, mint egyharmaduk említett. Mindössze 3 százalék sorolta fel mind az öt szomszédos országot, illetve térséget.

Kíváncsiak voltunk arra, hogy a határok átjárhatósága, az élénk kishatármenti forgalom, a „KGST-piacok” heterogén, de a szomszédos ország közelségéről is árulkodó közönsége és az egykor összetartozó, de a határok által szétválasztott kistrégiók együvé tartozásának hagyománya befolyásolja-e egy-egy szomszédos ország/térség említését. Ezért a gyerekek lakóhelye alapján hét régiót különítettünk el. Öt régiót azokból a megyékből alakítottunk ki, amelyek szomszédosak a Felvidékkel, Kárpátaljával, Erdéllyel, a Délvidékkel és Burgenlanddal. A hatodik régiót azok a megyék alkották, amelyek sehol nem érintkeznek az országhatárral, a hetedik pedig - speciális vonzerejére való tekintettel - a főváros lett. Az

adatok az esetek többségében a regionalitásnak az ismeretek alakulásában játszott, jelentős szerepéről tanúskodnak.

2. táblázat

A magyarok által nagy számban lakott országok és térségek említése (százalékban)

	A szomszédos megyékben lakók körében	A legtávolabbi megyékben lakók körében	Összesen
Erdély	84	87	85
Felvidék	60	43	50
Délvidék	46	34	42
Burgenland	31	15	19
Kárpátalja	19	6	13

Ezek az adatok tehát igazolják azt a hétköznapi tapasztalatot, hogy a személyes közelség jelentős mértékben megnöveli annak ismeretét, hogy a határ túlsó oldalán is élnek magyarok. Azok, akik a szlovák, az osztrák és a déli határ mentén lévő megyékben laknak, másoknál jobban tudják, hogy tőlük nem messze ugyancsak magyarok élnek egy másik állam polgáraiként. Kivételt csak Románia képez: mivel erről az országról a nyolcadikosok háromnegyede tudja, hogy jelentős számú magyar lakossága van, az átlagtól nem különböznek jelentősen az ismeretek egyik megyében sem.

A válaszokban szereplő országokra/térségekre elvégzett faktorelemzés eredményei azt mutatják, hogy a magyarok által lakott területek térképét kettős logika szervezi: egy történelmi és egy politikai.

A történelmi logika azokat a válaszokat rendezi el, amelyek a szomszédos országokra, illetve magyarlakta területeikre utalnak. E területek topográfiáját egyfajta közép-európai regionális szemlélet rajzolja meg. Az így kirajzolódó térképre azoknak a magyaroknak a lakóhelyei kerülnek rá, akik őshonosak szűkebb hazájukban, csak éppen az országhatárok léptek rajtuk keresztül. Ezt a faktort a *Kárpát-medence faktorának* neveztük. A faktor a válaszok lehetséges kapcsolódásainak 21 százalékát magyarázza.

A politikai szempontú területi megközelítés további két típusra bomlik szét. Az egyik a szerint különbözteti meg a válaszadókat, hogy mennyire vannak ismereteik a nyugat-európai és az amerikai magyar emigrációról. A válaszokban megidézett területek topográfiája mögül egy olyan kelet-nyugati tengely szervező ereje sejlik fel, amelynek tulajdonképpen csak az egyik oldala aktív: a fejlett nyugati világ áll a faktor logikájának középpontjában. Az e faktor alapján megrajzolható térképen azok az országok találhatóak, amelyek gazdagságuknál és politikai berendezkedésüknél fogva vonzóak voltak a politikai és a gazdasági okokból kivándorlók megannyi hullámának. Ezt a faktort a *nyugati világ faktorának* nevezzük. Ez az összvariancia 16 százalékát magyarázza.

Végül egy harmadik, ugyancsak politikai logikát követő faktor azokat a ritka ismereteket szervezi, amelyek egyrészt a csak kevesek által említett kárpátaljai magyarokra, másrészt az Európán kívüli (de nem amerikai) országokban élő - és ugyancsak kevesek által említett - bevándoroltakra vonatkoznak. Míg az előbbi két faktor logikája a közép-európai, illetve a nyugati térséget fogta át, addig ez a faktor a világnak a kelet-nyugati tengely mentén elrendeződő, térbeli és/vagy lélektani értelemben távoli, kulturális értelemben az előbbieknél jóval idegenebb térségeire utal. (Kárpátalja azért van benne, mert már politikai értelemben kelet: Ukrajna része, amiről Oroszországra vagy a volt Szovjetunióra asszociálnak.) Ezt a faktort a *keleti-nyugati perifériák faktorának* neveztük. Vele a válaszelemek lehetséges kapcsolódásainak 11 százalékát magyarázhatjuk meg.

A három faktor együtt a kilenc változó közötti összes összetűgés 48 százalékát magyarázta.

3. táblázat

A magyarok által nagy számban lakott országok/területek topográfiáját elrendező faktorok faktorsúlyokban.⁵

	A Kárpát-medence faktora	A nyugati világ faktora	A keleti-nyugati perifériák faktora
Erdély	0,64	–	–
Felvidék	0,73	–	–
Kárpátalja	0,40	–	0,54
A volt Jugoszlávia	0,63	–	–
Ausztria	0,35	0,54	–
Kelet-Európa	0,39	0,35	-0,36
Nyugat-Európa	–	0,74	–
Amerika	–	0,58	0,35
Európán és Amerikán kívüli területek	–	–	0,71

Magyarok tehát mindenhol vannak: körülöttünk és Nyugaton éppúgy, mint a geopolitikai végeken. A diákok világképében élesen elkülönül egymástól két, nem csupán földrajzi, hanem társadalomtörténeti értelemben is eltérő régió. A történeti közép-kelet-európai régiót azok a szomszédos országok alkotják, ahol a magyar lakosság az országhatárok megváltozásával került a szomszédos államok fennhatósága alá, és amelyek később, Magyarországhoz hasonlóan a szocialista országok sorába tartoztak. Hogy valóban egy sajátos közép-európai tudat szervezi ezt a faktort, jól mutatja, hogy valamivel kisebb súllyal, de ebben is részt vesznek a nem szomszédos, tévedésből említett egyéb közép- és kelet-európai országok (például Lengyelország), és ugyancsak valamivel kisebb súllyal, de kapcsolódik hozzá Ausztria is. A nyugati régiót azok a gazdag nyugati országok alkotják, amelyek a különböző politikai és gazdasági kivándorlási hullámok cél-országai voltak. E logikának megfelelően Ausztria ehhez a faktorhoz is kapcsolódik (ezúttal mint gazdag nyugati ország), bár sokkal gyengébben, mint a többiek. Ausztria nemcsak a burgenlandi magyarok hazáját jelképezi, hanem a különböző politikai emigrációs hullámok - köztük az 1956-os forradalom idején távozók - ideiglenes vagy végleges letelepedésének színhelyét is, Ausztria megjelenése ezen a faktoron tehát arra is utal, hogy a trianoni kontextus mellett vagy tőle függetlenül a külföldre szakadt magyarság képze az elmúlt negyven évben két világrendszerre szakadt világot is felidéz.

A történeti és politikai megközelítés szétválása egyúttal azt is sejteti, hogy amikor a gyerekek olyan hívó szóval találkoznak, mint amilyen a 'magyarság' kifejezés, nagyon különböző ismereteket és tapasztalatokat mobilizálnak. Erdély esetében például ismereteik történeti kontextusa erősebbnek bizonyult az Erdéllyel kapcsolatos aktuális kérdések (például az elmúlt időszak menekülthullámával vagy az erdélyi magyarság létezésével és problémáival kapcsolatos kérdések) társadalmi nyilvánosságban való tematizálódásának erejénél, Erre utal az is, hogy arra a kérdésre, hogy Erdélyben mi az anyanyelve a többségnek, a gyerekeknek csak a kisebb része tudott helyesen válaszolni. A kérdőívben szereplő alternatívák közül mindössze 26 százalék választotta a románt. 30 százalék magyar anyanyelvűnek ítélte a többséget, 38 százalék pedig székely anyanyelvűnek. A gyerekek 5 százaléka nem vállalkozott arra, hogy válaszoljon erre a kérdésre.

A válaszok viszonylag egyenletesen oszlottak el a három válaszlehetőség között. Ez önmagában is jelzi, hogy ebben a kérdésben nagy bizonytalanság van a gyerekek között, és hogy bizonyos esetlegességgel kötelezték el magukat valamelyik alternatíva mellett. Ezt magyarázhatjuk azzal, hogy az iskolában az erdélyi magyarság kérdése elsősorban történeti vonatkozásban merül fel. Az iskolai oktatásnak nem tárgya: kik alkotják a többséget Erdélyben. Kérdésünk megválaszolásához tehát a gyerekeknek látens tudáskészletükre kellett támaszkodniuk. Ebből viszont az is következik, hogy a gyerekek azt sem hallhatták az iskolában, hogy a román anyanyelvűek lennének kisebbségben. Mi az oka akkor, hogy a téves alternatívák annyira vonzották őket?

Úgy véljük, azt a tényt, hogy többségük nem tartotta valószínűnek, hogy a románok alkotják a többséget, több tényező együttes hatásával magyarázhatjuk. Ezek egyike az, hogy az, amit Erdélyről tanultak történelemből, természetesen a magyar történelemre vonatkozó ismereteik része. A másik tényező az iskolán kívüli társadalmi környezetben keresendő: a médiumokban, a kultúrában, a hétköznapi világban elsősorban az Erdélyben élő vagy ott élt magyarokkal kapcsolatos kérdések tematizálódnak. E témák jelenlétének érzékelése is hozzájárulhat ahhoz, hogy amikor valakinek - életében talán először - el kell azon gondolkodnia, hogy vajon mi lehet a többség anyanyelve Erdélyben, nem tartja elég valószínűnek, hogy a román.⁶

4. táblázat

Erdély többségi nyelvének feltételezése annak függvényében, hogy említik-e Erdélyt a magyarok által lakott területek sorában (százalékban)

	Említik, hogy Erdélyben élnek magyarok	Nem említik
A többség nyelve: magyar	29	32
A többség nyelve: román	35	27
A többség nyelve: székely	36	41
Összesen	100	100

Bár általában tájékozatlanok a többség anyanyelvét illetően, az adatok azt mutatják, hogy a két ismeretkérdés megválaszolása összefügg egymással. Azok, akik nem említették Erdélyt a Magyarországon kívül jelentős számban élő magyarok lakóhelyei sorában, még kevésbé tudják, hogy a többség nyelve román.

Magyarázatra vár azonban még az, hogy miért éppen a „kakukktójás”-válasz: *a székely* mellett kötelezték el magukat a legtöbben. Ennek az állampolgári kultúra szempontjából éppúgy, mint tudásszociológiai szempontból elgondolkodtató jelenségnek minden bizonnyal összetett magyarázata van. Feltehetően befolyásolták a válaszokat etimológiailag is, tartalmilag is a Székelyföldről tanultak - esetleg úgy, hogy nem tanulták meg eléggé: Erdély nem azonos a Székelyfölddel. Nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a székelyekre vonatkozó kulturális tartalmak gazdagsága a történelmi, irodalmi, zenei, népművészeti vonatkozásoktól kezdve a mítoszokon át egészen a viccekig szerepet játszott a válaszadásban. Úgy véljük azonban, hogy abban, hogy ilyen sokan választották a „székely” alternatívát, mindeme tényezők mellett egy olyan gondolkozási mechanizmus működését is feltételeznünk kell, amely a térségünkben oly bonyolult hovatartozások (a nemzetiségi, állampolgársági, anyanyelvi és kulturális hovatartozások) percepció és kategorizációs nehézségeivel függ össze. Ezzel a problémával alább még részletesen foglalkozunk.

Végül arra is kíváncsiak voltunk, hogy a diákok szerint összesen hány magyar él Magyarországon kívül. Ez a kérdés megint csak látens tudáskészletük aktivizálására irányult. A megadott alternatívák közül 7 százalék választotta azt, hogy kevesebb, mint egy millió, 36

százalékuk pedig azt, hogy egy-két millió. 28 százalék szerint három-négy millió magyar él az ország határain kívül, 19 százalék úgy gondolta, hogy öt-hat millió, végül 9 százalék szerint több mint 6 millió a számuk.

Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a nem Magyarországon élő magyarok száma több ok miatt sem adható meg hajszálpontosan (nem eléggé megbízhatóak az egyes országok népszámlálási adatai; nincs konszenzus a statisztikusok között abban, hogy milyen kritériumok alapján kell megítélni a nem egyértelmű eseteket - például azokat, akik nem beszélnek magyarul, bizonytalan az önmeghatározásuk vagy nem is tartják magukat magyaroknak -, és a politika is beépítette fegyvertárába az összmagyarok létszámának ilyen vagy olyan becslését). Azt azonban elvárhatjuk, hogy a nem Magyarországon élő magyarok nagyságrendjéről a magyar állampolgároknak legyen reális képük. Ha a minimális jó válasznak a három-négy milliót fogadjuk el, megállapíthatjuk, hogy a gyerekek 43 százaléka jelentősen alulbecsülte a más országokban élő magyarok létszámát. Ebben az esetben tehát a tévedések tendenciája ellentétes volt azzal, amit akkor tapasztaltunk, amikor Magyarország lakosainak számáról volt szó.

5. táblázat

A Magyarország lakosságára és a Magyarországon kívül élő magyarok számára vonatkozó becslések matrix-százalékban

Magyarország lakossága	A nem Magyarországon élő magyarok száma			
	1-2 millió	3-4 millió	5 millió vagy több	Összesen
5 millió	1	0	0	2
10 millió	33	23	17	72
15 millió	7	4	2	13
20 millió	10	3	1	8
25 millió	3	2	1	6
Összesen	47	31	22	100

Azt, hogy Magyarországnak 10 millió lakosa van, a gyerekek 72 százaléka tudta, azt azonban, hogy hány magyar él külföldön, már csak a 31 százalékuk (ha a 3-4 milliót tartjuk elfogadott becslésnek). Ez utóbbi ismeret osztja meg igazán őket. Figyelemre méltó, hogy a tévedések iránya ellentétes, A táblázatból kiderül, hogy a gyerekek többségének magyarságképe erősen Magyarország-centrikus: Magyarország lakosságát hajlamosak túlbecsülni, a más országokban élő magyarok számát viszont hajlamosak alulbecsülni. (Ez utóbbi tendencia még azokra is igaz, akik pontosan tudják, hogy hány lakosa van az országnak.) Ezt minden bizonnyal az iskolai tudás társadalmi meghatározottságával magyarázhatjuk, azzal, hogy a képzetesebb családok gyermekei a tananyag elsajátításában is előnyösebb helyzetben vannak. Adataink azonban azt mutatják, hogy a családok kulturális szempontból előnyösebb helyzete nemcsak az iskolában megszerezhető tudást (azt, hogy hány lakosa van Magyarországnak) befolyásolja kedvezőbben, hanem az iskolán kívüli tudás elsajátítását is (azt, hogy hány magyar él más országokban).

6. táblázat

Az ország lakosságára és a más országokban élő magyarok számára vonatkozó becslések átlaga az apák iskolai végzettsége szerint átlagokban

Az apa iskolai végzettsége	Magyarország lakossága	A külföldön élő magyarok száma
8 általánosnál kevesebb	13.158.000	1.939.000
Általános iskola	13.186.000	2.380.000
Szaktanácsképző	12.033.000	2.617.000
Középiskola	11.986.000	2.745.000
Egyetem vagy főiskola	11.147.000	2.957.000
Átlagosan	12.074.000	2.681.000

Azok, akiknek az apja alacsonyabb iskolai végzettségű, az átlagosnál is jobban túlbecsülik a magyarországi és alulbecsülik a külföldi magyarok számát. A magasabb iskolai végzettségűek gyermekei mindkét tényt pontosabban ismerik.

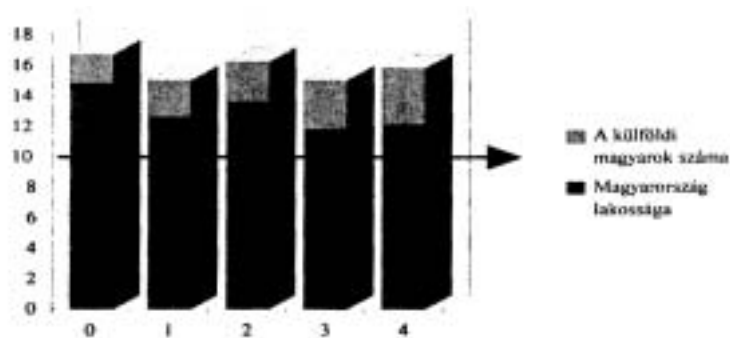
Milyen összefüggés van az apák iskolai végzettsége és a három ismeret-kérdés: a magyarok által is lakott szomszédos országok említése, Magyarország lakosságának, illetve a más országokban élő magyarok számának becslése között? A különböző társadalmi csoportokból származó gyerekeknek milyen esélyük van arra, hogy az iskolában vagy rajta kívül eljussanak a magyarságra vonatkozó alapvető ismeretekhez? Azt, hogy valaki a más országokban élő magyarokról milyen ismeretekkel rendelkezik, hogyan befolyásolja a saját országunk lakosságának ismerete, illetve a család kulturális tőkéje? A következő ábrákban ennek a lehetséges kapcsolatrendszernek az adatait foglaljuk össze.⁷

1. a - 1. d ábrák

Becslések a magyarság létszámáról annak függvényében, hogy hány olyan szomszédos országot/térséget említenek, ahol magyarok is élnek millióban és az említések számában

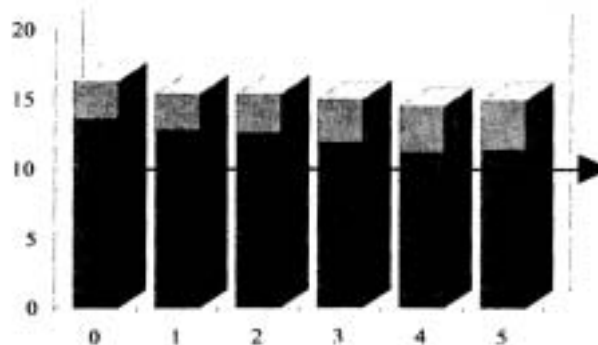
1. a ábra.

A nyolc általánost végzett apák gyermekei

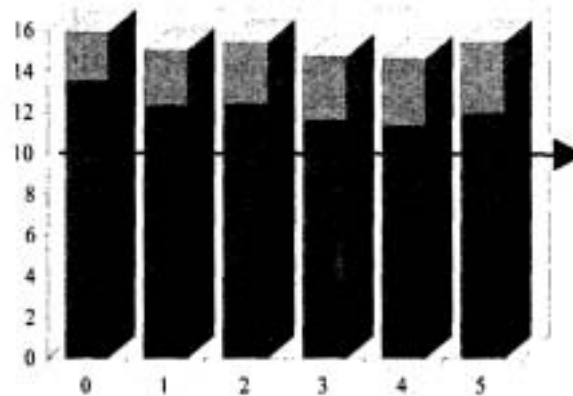

1. b ábra

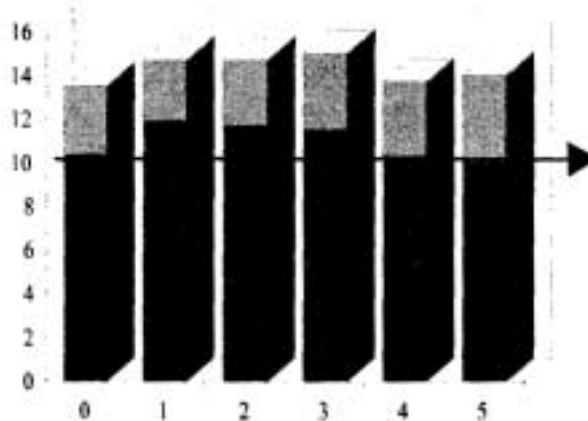
A szakmunkásképzőt végzett apák gyermekei

1. c ábra
Az érettségizett apák gyermekei

1. d ábra
A felsőfokú végzettségű apák gyermekei

Azok, akiknek az apja általános iskolai, szakmunkás vagy középfokú végzettséggel rendelkezik, minél több szomszédos országról tudják, hogy ott magyarok is laknak annál inkább tisztában vannak mind Magyarország lakosságának, mind pedig a más országokban élő magyaroknak a számával. A szomszédos országok magyar lakosságának ismerete két, egymással ellentétes irányú folyamatot erősít. Minél több szomszédos országot/térséget említenek, annál jobban csökken Magyarország lakóinak száma és nő meg egyúttal a más országokban élő magyarok száma (azaz, mindkét esetben annál jobban megközelíti a valóságot). (Azok a gyerekek például, akiknek az apja nyolc osztályt végzett és egy szomszédos országot sem említettek, 14,8 millióra becsülik az itteni lakosságot és 1,9 millióra a külföldi magyarokat. Azoknak a szomszédos országokat egyáltalán nem említő gyerekeknek a körében, akiknek az apja szakmunkásképzőt végzett, ezek az átlagok 13,5 és 2,7 milliót tettek ki, míg az érettségizett apák gyermekeinél 13,5 és 2,4 milliót. Esetükben tehát azzal az alapismerettel is, hogy mennyi az ország lakossága csak azok rendelkeznek megközelítő pontossággal (azaz, becsléseik már nem haladják meg a 12 milliót), akik legalább három szomszédos országot említettek. A kevésbé iskolázott szülők gyermekeinek képe a Kárpát-medencében élő magyarokról erősen Magyarország-centrikus. E három szociális csoport csak bizonyos logikai műveletek alapján jut el megközelítőleg helyes becslésekhez, és ezek a logikai műveletek egy harmadik ismeretnek: a szomszédos országokban élő magyarok ismeretének a függvényei. Esetükben *kikövetkeztetett ismeretekről* beszélhetünk.

Azok a gyerekek viszont, akiknek az apja egyetemet vagy főiskolát végzett, Magyarország lakóinak, illetve a más országokban élő magyaroknak a számát attól függetlenül tudják, hogy hány szomszédos országot/térséget említenek. Azok, akik egy szomszédos országot sem említettek, átlagosan 10,4 millióra becsülik Magyarország lakosságát (a külföldi magyarokét 3,1 millióra); akik egyet, 11,9 millióra (a külföldön élő magyarokét 2,8 millióra), akik kettőt, 11,7 millióra (a külföldön élőkét 3 millióra). Az ő esetükben tehát *megtanult ismeretekről* van szó.

2. A történelem és a kulturális élet személyiségei

A nyolcadik osztályosok tanulmányaik során több olyan személyiségről hallottak, akiknek a tevékenysége úgy vált a magyar történelem és kultúra részévé, hogy az illető esetleg nem is beszélt magyarul, vagy beszélt ugyan magyarul, de más volt az anyanyelve, esetleg magyar anyanyelvű volt, de nem magyar származású. Személyiségük és tevékenységük ismeretéhez tehát származásuk ismerete is szervesen hozzátartozik. Kérdéssorozatunk különböző korok különböző identitású, magukat különbözőképpen meghatározó személyiségeinek *a származására* irányult. Így arra voltunk kíváncsiak, hogy a gyerekek tudják-e, milyen származású Bem József, Damjanich János, Liszt Ferenc és Radnóti Miklós. Listánkban egy „kakuktktojás” is szerepelt: Verne Gyula.

7. táblázat

Néhány személyiség származásának ismerete (százalékban)

	Jó válasz	Téves válasz	Nem tudja
Bem József	33	49	18
Radnóti Miklós	33	51	16
Verne Gyula	12	54	34
Liszt Ferenc	12	65	23
Damjanich János	3	65	32

A táblázatból látható, hogy minden esetben nagyon magas azok aránya, akik nem tudtak semmit sem válaszolni a kérdésre. A válaszok legfontosabb tanulsága az volt, hogy a gyerekek 45 százaléka a kérdezett öt személy közül egyetlen egynek sem tudta a származását, további 32 százaléuk pedig csak egy esetben válaszolt helyesen. Két személy származásával 15, hároméval 6, négyével pedig 2 százaléuk volt tisztában. Mind az öt személyiség származását mindössze a gyerekek 0,3 százaléka ismerte. Átlagosan 0,88 személlyel kapcsolatban adtak jó választ a válaszadók.

A téves válaszok aránya mind az öt esetben meghaladta a helyes válaszokét. Bem Józsefet a gyerekek 23 százaléka hitte magyarnak, további 26 százaléuk egyéb nemzetiségűnek. Radnóti Miklóst - akinek egyébként a költészetével vizsgálatunk előtt pár hónappal foglalkoztak, és így elvileg azt is megtanulhatták, hogy zsidó származása miatt halt meg - 48 százaléka magyar származásúnak mondta, 3 százaléka pedig egyéb választ adott. A tipikus tévedés tehát az, hogy „magyarítják” a kérdezett személyiségeket.

Kérdőívünkben a magyar történelem két olyan korábbi, közismert személyiségének a származására is rákérdeztünk, akikkel a gyerekek iskolai tanulmányaik során foglalkoztak. Azt, hogy milyen származású volt Hunyadi János, az egyötödük, azt pedig, hogy milyen származású volt Zrínyi Miklós, az egy-negyedük egyáltalán nem tudta. Zrínyi Miklós horvát származását 3 százaléka említette. Hunyadi Jánost 65 százaléka magyar származásúnak határozta meg, román származására 2 százaléka utalt.

Figyelemre méltónak tartjuk, hogy Hunyadi János személyével kapcsolatban ismét előtérbe került az a - más kérdések által is előhívott - jelenség, hogy a gyerekek számára - a felnőtt társadalom jó részéhez hasonlóan nehézséget okoz Erdély múltjával és jelenével kapcsolatos ismereteik elrendezése. Úgy tűnik, hogy annak a két ismeretelemnek az összeegyeztetési kísérlete, hogy Erdély egyrészt Magyarországhoz tartozott, másrészt viszont most Románia része, befolyásolja egy több száz évvel ezelőtt élt történelmi alak származásának a kategorizációját is. A két ismeretelem közötti feszültség feloldásának kísérleteként - a „vagy magyar, vagy román” dilemma kikerüléseként - értelmezzük azokat a válaszokat, amelyek szerint Hunyadi János erdélyi (10 százalék) vagy székely (4 százalék) származású volt.

Néhány, ma élő személyiséggel kapcsolatban arra voltunk kíváncsiak, hogy a 14-15 évesek mit kezdenek azokkal az esetekkel, amikor valakinek az állampolgársága és a nemzetisége nem esik egybe. Ennek vizsgálatára olyan, közismert személyiségeket választottunk ki, akiknek a nevével minden bizonnyal már sokszor találkoztak a gyerekek, hogy minimalizáljuk annak az esélyét, hogy nem ismerik őket. Azok közül a magyarok közül, akik gyakran szerepelnek a hazai médiumokban, de nem magyar állampolgárok, három, igen különböző tevékenységű személyiséggel kapcsolatban kérdeztük meg a gyerekektől, hogy tudomásuk szerint milyen nemzetiségűek: Soros Györgyről, Szeles Mónikáról és Tőkés Lászlóról. Kérdéssorozatunkban negyedikként szerepelt még egy nem magyar nevet viselő, de elsősorban Magyarországon - és minden bizonnyal a 14-15 évesek körében is - ismert magyar állampolgár is: Sztevanovity Zorán. A válaszok mind a négy esetben arról tanúskodnak, hogy a gyerekeket megzavarja, ha az állampolgárság és a nemzetiség nem esik egybe.

8. táblázat

Ma élő ismert személyiségek nemzetiségének megítélése (százalékban)

	Magyar	Egyéb nemzetiség	Nem tudja
Szeles Mónika	50	27	23
Soros György	49	11	40
Tőkés László	32	46	22
Sztevanovity Zorán	13	53	34

Minden esetben - beleértve Tőkés László nemzetiségének a megítélését is - magasnak kell tartanunk a válaszolni nem tudók arányát. Mivel vizsgálatunk egyik legfontosabb módszertani tapasztalata az volt, hogy a gyerekek általában szívesen vállalkoztak a kérdések megválaszolására, és ez abban is kifejeződött, hogy rendre alacsony volt a nem válaszolók aránya, az, hogy most ilyen sokan nem tudtak válaszolni, önmagában is árulkodik arról, hogy nem tudnak mit kezdeni az állampolgárság és a nemzetiség egybe nem esésével.

Szeles Mónikát 13 százalék vélte szerb származásúnak, 3 százalék amerikaiak. Soros Györgyöt 3-3 százalék tekintette zsidónak, illetve amerikaiak. Sztevanovity Zorán szerb származására 13 százalék utalt, további 40 százalék a legkülönbözőbb közép- és kelet-európai nemzetek fiának gondolta. Tőkés László nemzetiségének a megítélése mintegy megtestesíti az e kérdésben uralkodó teljes zavart. A gyerekek 28 százaléka román nemzetiségűnek, 17 százalékuk „erdélyi” nemzetiségűnek gondolta. Ezeknek az elgondolkoztató válaszoknak a tudásszociológiai értelmezésére tanulmányunk harmadik részében teszünk kísérletet.

Milyen híres embereket (politikuskokat, tudósokat, történelmi személyiségeket, írókat, költőket, művészeket, sportolókat stb.) ismernek a gyerekek, akik cigányok, románok, szlovákok vagy zsidók? Bár lehetőséget adtunk arra, hogy annyi nevet említsenek, ahány az eszükbe jut, a többség senkit sem tudott megnevezni. 95 százalékuk nem ismert egyetlen szlovák, 84 százalékuk egyetlen cigány, 78 százalékuk egyetlen román és 72 százalékuk egyetlen zsidó származású híres embert sem. További problémát jelentett, hogy azok, akik

említettek valakit, nagyon sokszor téves válaszokat adtak. A térségünkben együtt élő kultúrák kiemelkedő személyiségeit tehát gyakorlatilag nem ismerik az általános iskolát befejező diákok.

Nem sokkal jobb a helyzet a nem Magyarországon élő híres magyar emberekkel kapcsolatban sem. Arra a kérdésre, hogy ismernek-e ilyeneket, a gyerekek 65 százaléka nem tudott válaszolni, 12 százalékuk rossz válaszokat adott, 4 százalékuk pedig részben jó válaszokat. Mindössze 18 százalékuk tudott helyesen megnevezni olyan híres magyarokat, akik nem Magyarországon élnek.

Magyarország kapcsolatai más országokkal

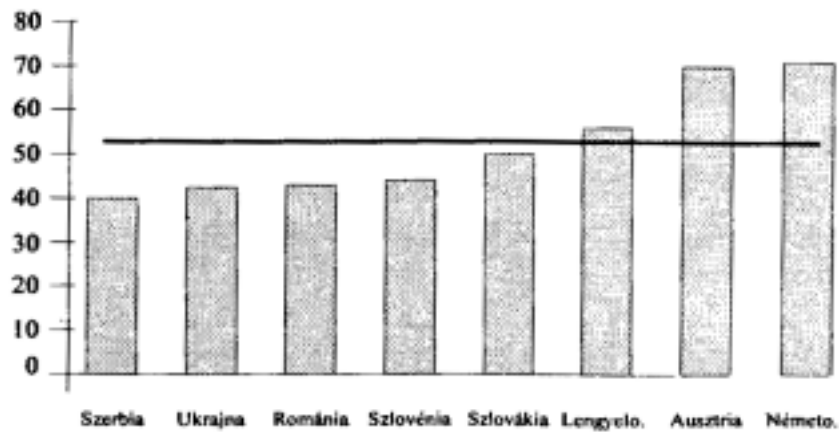
Az interetnikus viszonyok kiegyensúlyozottságának Közép- és Kelet-Európában meghatározó tényezői a szomszédsági kapcsolatok. Az a kérdéssorozatunk, amellyel azt tudakoltuk, hogy a diákok szerint Magyarországnak milyen kapcsolata van Ausztriával, Kis-Jugoszláviával, Lengyelországgal, Németországgal, Romániával, Szlovákiával, Szlovéniával és Ukrajnával, az érték- és tényítéletek sajátos kombinációján alapult. A történelem folyamán Magyarországnak igen különböző minőségű kapcsolatai voltak ezekkel az országokkal, és nyilvánvalóan igen különbözőek a jelenlegi kapcsolatok is. Ugyanakkor az is igaz, hogy a kétoldalú nemzetközi kapcsolatok harmonikusságát vagy éppen konfliktusosságát a közgondolkodás sokféleképpen ítélni meg. A minősítésekben legalább olyan fontos szerepet játszanak az értékek, sztereotípiák és előítéletek, mint a valóságos tények, a tájékozottság, a valóságos tapasztalatok és élmények.

Listánk nem csupán a szomszédos országokat tartalmazta. Viszonyítási alapként két olyan ország is szerepelt rajta, amelyek nem a szomszédaink: a volt szocialista Lengyelország (amelyhez Magyarországot hagyományos történelmi barátság fűzi) és a fejlett Nyugatot szimbolizáló Németország (amelynek Magyarország európai integrációjában kitüntetett szerepe van, és amellyel a nyugati országok közül Magyarországnak a legszorosabbak a politikai és a gazdasági kapcsolatai). Arra kértük a diákokat, hogy egy ötfokú skálán (amely a nagyon jó viszonytól a nagyon rosszig terjedt) értékeljék Magyarország kapcsolatát a szóban forgó nyolc országgal.

Ha összességében értékeljük a véleményeket, legfontosabb megállapításunk az lehet, hogy a kapcsolatok átlagos értéke inkább a pozitív, mint a negatív pólus felé mutat. Az ábrán a vízszintes vonal mutatja azt az átlagos kapcsolat-értéket, mely a közepesnél valamivel jobb viszonyt kifejező 50 százalékos érték felett húzódik. Mindebből az következik, hogy az általános iskolások körében Magyarország geopolitikai helyzetértékelése korántsem olyan rossz, mint amit annak alapján hihetnénk, hogy a déli határtól pár kilométerre háború dúl, vagy hogy az elmúlt 5 évben több környező országgal is rendszeressé váltak a politikai konfliktusok.

2. ábra

Magyarország kapcsolatai más országokkal 1-től 100-ig terjedő átlagértékekben

A kelet-európai országok megítélése

A kapcsolatok minősítésében az egyes országoktól függően jelentős különbségek vannak. A kapcsolat-index értéke három ország: Németország, Ausztria és Lengyelország esetében az átlagosnál jobb. Figyelemre méltó, hogy a háromból kettő nyugati ország, a harmadik pedig az az egyetlen volt szocialista ország, amelyik nem közvetlenül szomszédunk, és amelyikkel Magyarországnak hagyományosan jó kapcsolatai vannak. A gyerekek a Kis-Jugoszláviával, Ukrajnával, illetve Romániával való viszonyunkat tartják a legrosszabbnak.

A felsorolásunkban szereplő nyolc országra végzett faktorelemzésből hasonló kapcsolatrendszer rajzolódik ki. Az országok két logika mentén rendeződnek el. Az első faktorhoz a volt szocialista országok kapcsolódnak, a másodikhoz a nyugati országok. Lengyelország mintha nem is lett volna szocialista ország: igaz, hogy valamivel kisebb faktorsúllyal, de ez utóbbira illeszkedik. A két faktor együttesen az országok közötti összes lehetséges kapcsolat 42 százalékát írja le.

9. táblázat

Magyarország más országokkal való kapcsolatainak faktorai faktorsúlyokban

	A volt szocialista országok faktora	A nyugati országok faktora
Ausztria		0,73
Kis-Jugoszlávia (Szerbia)	0,55	
Lengyelország		0,49
Németország		0,76
Románia	0,58	
Szlovákia	0,70	
Szlovénia	0,65	
Ukrajna	0,53	

A volt szocialista országok faktorához tartozó országok és Magyarország közötti kapcsolatok átlagos értéke a százfokú skálán a 40-50 százalék között húzódik. A kapcsolatokat tehát a gyerekek inkább közepesnek, mint ellenségesnek tartják.

A szomszédos országokkal való kapcsolatok megítélése szorosan összefügg azzal, hogy a gyerekek lakóhelye közel van-e vagy távol a szóban forgó országtól. A napi tapasztalatok, a közvetlen érintkezés, illetve a közelség pozitív irányban befolyásolja a kapcsolatok értékelését, és fordítva.

10. táblázat

Az országok megítélése az átlagoshoz képest a hozzájuk legközelebbi, illetve a tőlük legtávolabb lévő régiókban

Ország	Régió	A megítélés iránya az átlagoshoz képest
Ausztria	Nyugati régió	+
Ausztria	Keleti régió	-
Románia	Keleti régió	+
Szlovákia	Északi régió	+
Lengyelország	Északi régió	+
Szlovénia	Nyugati régió	-
Szlovénia	Északi régió	+
Németország	Nyugati régió	-

Szlovénia és Németország esetében fordított irányú volt a kapcsolat: a nyugati határ melletti megyékben az átlagosnál rosszabbnak ítélték meg a gyerekek a magyar-szlovén és a magyar-német kapcsolatokat. Németország esetében elképzelhető, hogy a személyes tapasztalatokat kedvezőtlenebbül befolyásolja, hogy polgárai Magyarországnál gazdagabb és hatalmasabb országot képviselnek. A magyar-szlovén kapcsolat megítélésére pedig kellő ismeretek hiányában valószínűleg a délszláv háború vetett árnyékot.

A hovatartozások kategorizációs problémái

1. Értelmezési minták a közgondolkkozásban

Közép-Európa térképének az első világháború utáni újrarajzolása sokak számára azt jelentette, hogy a nyelvi-etnikai és az állampolgári hovatartozás szerves összetartozásának megszűntek a politikai akadályai. Ugyanakkor mások számára éppen ellenkezőleg, ez a történelmi fordulópont vert éket a kétféle kötelék közé. Azzal, hogy az első világháború lezárásával a korábbi magyar állam polgárainak nagy csoportjai kerültek akaratuk ellenére egy olyan állam fennhatósága alá, amelyhez addig sem nyelvi, sem kulturális, sem állampolgári azonosságtudat nem kötötte őket, máig kondicionálódott a térség egyik legfontosabb interkulturális problémája: a nemzeti hovatartozás és az állampolgárság ellentmondásos, sokszor konfliktusokkal teli viszonya. Ezért kiemelt jelentősége van annak, hogy az általános iskolát elhagyó gyerekek hogyan érzékelik ezt a problémát.

A nemzeti és etnikai hovatartozás és az állampolgárság összeegyeztetése ma már általában nem okoz problémát a nyugati világ polgárainak, akár olyan kultúrához tartoznak, amelyben az államnemzet-koncepció, akár olyanhoz, amelyben a kultúrnemzet-koncepció az elfogadott. Ez nem jelenti azt, hogy megszűnt volna minden probléma a többség és a kisebbség viszonyában vagy a különböző etnikai identitással rendelkezők között. De az azonos állampolgárságúak jogegyenlőségének normája és az állampolgári lojalitással összeférő etnikai azonosságtudat kettőssége elfogadottá vált. Az a tény pedig, hogy egy állam polgárai nem feltétlenül tartoznak ugyanahhoz a nyelvi, nemzetiségi, etnikai vagy vallási csoporthoz, ma már nem terheli meg politikai konfliktusokkal a szomszédos államok közötti kapcsolatokat. Ezzel szemben Közép- és Kelet-Európa meghatározó politikai problémái rendre az állampolgárság és a nemzetiség konfliktuózus viszonya és esetleges egybe nem esése mentén élednek újjá.

Azoknak az eseteknek a köznapi percepciója, amikor valakinek a nemzeti hovatartozása és az állampolgársága nem esik egybe, az elmúlt huszonnégy év empirikus kutatásainak tanúságai szerint Magyarországon is ellentmondásos. A kettős identitásnak társadalomtörténeti és

politikai okok miatt nincs hagyománya. Az állam-szocialista időszak nemcsak politikai téren nem tűrte a sokszínűséget, hanem többek között az önmeghatározások terén sem. Noha a szabad önmeghatározásoknak és a kettős vagy többes kötések vállalásának ma már nincs politikai akadály, az intézményes és a nem intézményes szocializációban változatlanul nincsenek társadalmi és politikai konszenzuson alapuló értelmezési minták a hovatartozások bonyolult eseteire. Talán ezzel is magyarázható, hogy az általános iskolai képzés nem nyújt szisztematikus ismereteket az olyan alapvető fogalmak, mint a *nemzet*, az *állam*, az *ország* és a *társadalom* tartalmáról, illetve a *nemzetiség* és az *állampolgárság* megkülönböztetéséről.⁸

Milyen értelmezési mintákkal találkozhatnak a gyerekek szocializációjuk során a szélesebb értelemben vett közgondolkodásban a nemzet fogalmáról és a nemzetiségi és állampolgári kötelek viszonyáról?

Az empirikus kutatások tanúsága szerint a magyar nemzethez tartozás kritériumai a hétköznapi politikai kultúrában nem kristályosodtak ki. A kritériumok egymáshoz való viszonyát két dolog jellemzi. Egyrészt az, hogy az államnemzet- és a kultúrnemzet-konceptiók elemei nem egyszerűen csak összemosódnak, hanem sokszor egymásnak is ellentmondóan keverednek. Másrészt pedig a kétféle nemzetfogalom elemeinek aránya az elmúlt két évtizedben sajátos változásokon ment át.

1973-ban, 1985-ben és 1987-ben arra a nyitott formában feltett kérdésre, hogy *kit tekintenek magyarnak*, a megkérdezettek 85, 75, illetve 73 százaléka valamilyen módon az országhoz való kötődést említette (aki itt él, itt született, szereti az országot, betartja törvényeit stb.). Ezek az államnemzet-fogalom elemei, amelyeknek az említése a vizsgált időszakban csökkenő tendenciát mutatott ugyan, de mindhárom évben a többséget jellemezte. Ugyanakkor annak az 1985-ben, zárt formában feltett kérdés-sorozatnak a nyomán, amely azt tudakolta, hogy mik a magyarság ismérvei, egyértelműen az derült ki, hogy a legfontosabbnak az anyanyelvet tartják: 56 százalék tekintette magyarnak a szomszédos országokban született magyar anyanyelvű embereket, 49 százalék a Magyarországon született, magyarul jól beszélő nyugati állampolgárokat, de már csak 33-33 százalék tartotta annak a Magyarországon született, nem magyar anyanyelvű embereket, illetve azokat a nyugati állampolgárokat, akik Magyarországon születtek ugyan, de rosszul beszélnek magyarul. Ezekből a válaszokból viszont az derült ki, hogy az emberek elsősorban a kultúrnemzet-fogalom elemeit fogadják el.⁹ Ezt erősítette meg egy 1992-ben, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében végzett vizsgálat: ahhoz, hogy valaki magyarnak számíton, az emberek több, mint háromnegyede szerint magyar anyanyelvűnek és magyar származásúnak kell lennie. Ehhez azonban a magyar állampolgárságot már csak a felük, a Magyarországon való élést pedig ennél is kisebb részük tartotta fontosnak.¹⁰ Egy ugyancsak 1992-es, északkelet-magyarországi (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei) vizsgálatban ezekhez hasonlóan rendre az anyanyelv és a magyar származás bizonyult a legfontosabbnak az állampolgársággal és a Magyarországon való éléssel szemben.¹¹

Ugyanakkor 1973-ban a megkérdezettek 73 százaléka mondta azt, hogy *a magyar nemzetbe beleérti* a Magyarországon élő nemzetiségieket is. A szomszéd országokban élő magyarokat már csak 45, a Nyugaton élőket pedig csak 25 százalékuk tekintette a nemzet részeinek. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a nemzeti hovatartozás szempontjából az emberek fontosabbnak tartották az államhatárokat, mint a nyelvet.¹²

A vélemények tendenciája azonban a Kádár-rendszer „felpuhulásával” párhuzamosan a nem Magyarországon élő magyarok hovatartozásának megítélésében fokozatosan változott (miközben a magyarországi nemzetiségekkel kapcsolatban változatlan maradt), mégpedig pozitív irányban: 1973 és 1987 között egyaránt nőtt azoknak az aránya, akik a szórványmagyarságot a nemzethez sorolták (24-ről 50 százalékra) és azoké, akik a szomszédos országokban élő magyarokkal tették ezt (46-ről 63 százalékra).¹³ Az 1992-ben, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében végzett vizsgálat szintén azt erősítette meg, hogy a

nemzet fogalmában az államnemzet-kritériumok dominanciája a meghatározó. Az emberek 79-86 százaléka sorolta a magyar nemzethez a magyarországi németeket, szlovákokat, románokat, zsidókat és cigányokat, ugyanakkor a szomszédos országokban élő magyarokat csak 51, a Nyugaton élőkét 46 százalékuk tekintette a nemzet részének.¹⁴ Ez a vizsgálat ugyancsak az államnemzeti kritériumok dominanciáját mutatta a magyar nemzet fogalmában.

Úgy tűnik tehát, hogy a *magyarság* és a *magyar nemzet* fogalmak nem egészen azonosak: az előbbit inkább a kultúrnemzet, az utóbbit inkább az államnemzet koncepciója szervezi. Ezt értelmezhetjük a konfúzió jelének is, de a merev, vagy a Magyarországon élő nemzetiségeket, vagy a szomszédos országokban élő magyarokat kirekesztő kategóriák felpuhításának, a bonyolult viszonyokkal adekvát fogalomrendszer kidolgozására tett erőfeszítésnek is.

Kétségtelen, hogy a kategorizációs dilemma egyik lehetséges formál-logikai feloldása egy harmadik elemnek: az önbesorolásnak az elfogadása. Ennek is vannak empirikus bizonyítékai. Mind az 1985-ös, mind az 1993-as vizsgálatban a magyarsághoz tartozás különböző kritériumainak rangsorában az bizonyult a legfontosabbnak, hogy valaki magyarnak érzi-e magát. A kétféle fogalom összeegyeztetésének azonban a másik lehetséges módja éppen a *nemzetnek és a magyarságnak a megkülönböztetése*. Az 1992-es Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei vizsgálatban elvégzett többváltozós elemzések legfontosabb tanulsága az volt, hogy a nemzet és a magyarság fogalmak két, egymással összefüggő, de rendező elveiket tekintve egymástól különböző modellbe szervezik a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségeket, illetve a szomszédos országokban élő magyarokat és a szórványmagyarságot. Az előbbieket a nemzet, az utóbbiakat a magyarság részei. A nemzet elsősorban (de nem kizárólagosan) jogi-állampolgársági fogalom, míg a magyarság elsősorban (de szintén nem kizárólagosan) kulturálisidentitásbeli fogalom. A két fogalom kölcsönösen nyitott egymás irányában, azonban a „magyarnak számítani” kritériumai is az államnemzet definícióinak az elemeiből épülnek fel abban az értelemben, hogy ezeknek az elutasítása válik a kritériumok alapjává. A kettős fogalom kidolgozásának éppen az volt a célja, hogy a közgondolkodás feloldja a magyarság és a magyar állampolgárok közössége közötti ellentmondást, vagy másképpen fogalmazva: hogy kapcsolatot teremtsen a magyarországi nemzeti kisebbségek és a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek között.¹⁵

2. A gyerekek magyarság-fogalma

Vizsgálatunkban a nemzet és a magyarság fogalompárból csak ez utóbbival foglalkoztunk. Kik számítanak a gyerekek szemében magyarnak? Ennek megismerésére hét kritériumot kínáltunk fel. Három kritérium az államnemzet, három a kultúrnemzet fogalmának elemeit tartalmazta, egy pedig a hovatartozás eldöntésének egy harmadik lehetséges szempontját: az önmeghatározás alternatíváját. A hét kritériumot a következő arányban tartották fontosnak:

11. táblázat

A magyarság kritériumainak fontossága (százalékban)

Az, hogy valaki(nek)	Nagyon Fontos	Kicsit fontos	Nem fontos
magyar állampolgár legyen	67	22	10
magyar legyen az anyanyelve	63	26	9
magyarnak vallja magát	64	17	17
Magyarországon szülessen	48	33	18
legalább az egyik szülője magyar legyen	45	39	14
magyarok legyenek az ősei	40	35	26
Magyarországon éljen	30	28	40

Az adatok legfontosabb tanulsága az, hogy a gyerekek számára a magyar állampolgárság és a magyar anyanyelv - hasonlóan a felnőttekhez szinte egyformán fontos, de - ellentétben a felnőttekkel - az önmeghatározás kritériuma csak ezután következik. Az 1985-ös és 1993-as, felnőttek körében végzett vizsgálatokban egyaránt az került az első helyre, hogy valaki magyarnak érzi-e magát; s csak ezt követték az anyanyelvre és az állampolgárságra utaló kritériumok.¹⁶ Egy 1994-es, tanárképző tőiskolások körében végzett vizsgálatban - a felnőtt-vizsgálatokhoz hasonlóan - szintén az bizonyult a legfontosabbnak, hogy valaki magyarnak tartja-e magát.¹⁷

Az első két kritérium elfogadásának magas aránya önmagában is jelzi a gyerekek magyarság-fogalmának a kettősségét. Ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy az, hogy valaki Magyarországon éljen, az utolsó helyre került, noha a magyar állampolgárok többsége mégiscsak itt él, még inkább érzékelhetővé válik, hogy milyen nehéz a gyerekeknek konzisztens modellt alkotniuk arról, hogy ki is számít magyarnak. Egyrészt az államnemzet-kritériumokat sem alkalmazzák következetesen. Mindössze 24 százalékuk tartja egyaránt nagyon fontosnak, hogy ahhoz, hogy valaki magyarnak számíton, valaki magyar állampolgár legyen és itt is éljen, de további 24 százalékuk már csak azt tartja nagyon fontosnak, hogy valaki magyar állampolgár legyen, s azt, hogy Magyarországon is éljen, már egyáltalán nem. Elképzelhető, hogy ezek mögött az inkonzisztens válaszok mögött egy olyan, kérdésfeltevésünkhöz képest fordított logika húzódik meg, amely szerint az, aki magyarnak számít, mintegy automatikusan magyar állampolgár is. Másrészt egymásba csúsztatják a kétféle nemzetfogalom szempontjait. Ezt mutatja az is, hogy akik az államnemzet-fogalom mindhárom, általunk felkínált kritériumát nagyon fontosnak tartották, rendszerint hozzácsatoltak még egy negyedik kritériumot a kultúrnemzet ismérvei közül (ezt fejezi ki az államnemzet-koncepció perzisztencia-mutatója, ami meghaladta a 3-at: 3,6 volt).

Hogy feltárjuk, milyen logikák szervezik a magyarság különböző kritériumainak elfogadását, faktorelemzést végeztünk. A kritériumokat elrendező három faktor a variációk 59 százalékát magyarázta.

12. táblázat

A magyarság kritériumait elrendező faktorok faktorsúlyokban

Kritériumok	Kultúrnemzet-faktor	Államnemzet-faktor	Egyénközpontú faktor
Magyarországon szülessen	–	0,70	–
Magyar állampolgár legyen	–	0,74	–
Magyar anyanyelvű legyen	0,44	–	0,55
Magyarok legyenek az ősei	0,79	–	–
Legalább az egyik szülője magyar legyen	0,75	–	–
Magyarnak vallja magát	–	–	0,84
Magyarországon éljen	-0,34	0,53	0,37

A kultúrnemzet-faktor fő rendező elve a származás: az a magyar, akinek az ősei magyarok, és legalább az egyik szülője is magyar. A magyar származásnál valamivel kevesebbet nyom a latban a magyar anyanyelv. Ahogy a negatív előjelű faktorsúly is mutatja, ahhoz, hogy valaki magyarnak számíton, nem szükséges Magyarországon élnie. Ezzel szemben az államnemzet-faktor logikája szerint a magyar nemzetet a magyar állampolgárok alkotják, akik értelemszerűen itt születtek, illetve itt élnek. Rendkívül érdekes a harmadik faktor, amelynek középpontjában az egyén önmeghatározása áll. Eszerint az a magyar, aki annak tartja magát. A másik két kritériumot - az anyanyelvet és az itt élést - kétféleképpen is magyarázhatjuk. Egyrészt úgy, hogy ez az önmeghatározás a magyar anyanyelvűek és a magyarországi lakosok

között a legvalószínűbb. Másrészt azonban azzal is magyarázhatjuk, hogy az egyénközpontú nemzetfogalom egyaránt nyitott a másik két koncepció irányában, egyfajta szintézise ezeknek: belefér mindenki, aki magyar anyanyelvű, függetlenül attól, hogy hol él, illetve mindenki, aki Magyarországon él. Úgy véljük, hogy a másik két, hagyományos nemzetfogalom felépítésének kategorizációs nehézségeit az egyénközpontú nemzetfogalom eszményien hidalja át.

Hogy az egyes választások közötti szerves kapcsolatokról képet nyerjünk, klaszterelemzéssel megnéztük, hogy a választások szempontjából milyen csoportokat alkotnak a gyerekek. Az elemzés során öt csoportot különítettünk el.

Az első klaszterbe azok kerültek, akik *vérségi alapon* tartanak valakit magyarnak: a magyar származást és a magyar szülőt tartják fontosnak. Elutasítják mind az állampolgárság, mind pedig az önmeghatározás jelentőségét. Ebbe a csoportba a gyerekek 20 százaléka tartozik. A második klaszter azok alkotják, akik *az egyén önmeghatározását* tartják a legfontosabbnak, az állampolgárságot pedig a legkevésbé annak. Ezt a csoportot a gyerekek 12 százaléka alkotja. A harmadik csoportot *a szülőföld, illetve a haza* elsőbbségét vallók alkotják. Számukra az önmeghatározással és az anyanyelvvel szemben annak van jelentősége, hogy ki hol született, illetve hol él. A gyerekek 22 százaléka sorolható ebbe a csoportba. A negyedik, legnépesebb klaszter azok alkotják, akik *minden következetesség nélkül*, egyformán fontosnak tartanak minden kritériumot, tekintet nélkül arra, hogy kizárják-e egymást, vagy nem. Ilyen volt a gyerekek 28 százaléka. Végül az ötödik klaszterbe azok kerültek, akik *az egyén önmeghatározását és életének aktuális helyszínét* tartják a legfontosabbnak, szemben az állampolgársággal és a születés helyszínével. Ezt a csoportot a gyerekek 18 százaléka alkotja. A negyedik klaszter kivételével tehát bizonyos részlogikák rekonstruálhatók a kritériumok választásából.

3. Nemzetiség és állampolgárság

Tanulmányunk első fejezetében már foglalkoztunk azokkal az ismeretekkel, amelyek a magyar történelem és kultúra néhány kiemelkedő személyiségének származására, Erdély többségének anyanyelvére, a nem Magyarországon élő, híres magyarokra, valamint olyan híres emberekre vonatkoztak, akik cigányok, románok, szlovákok vagy zsidók. Az e kérdések megválaszolásának problémáira most abból a szempontból szeretnénk visszatérni, hogy mennyire magyarázhatók a nemzetiség, anyanyelv és állampolgárság fogalmak felépítésének és egymáshoz való viszonyuk tisztázásának nehézségeivel.

Úgy véljük, a nemzetfogalom tisztázatlanságával és ellentmondásosságával is összefügg, hogy a gyerekeknek nehézséget okozott mindazoknak a kérdéseknek a megválaszolása, amelyek a nemzeti, illetve a nemzetiségi hovatartozás és az állampolgárság szétválasztására készítették őket. Nehezen igazodtak el abban a bonyolult kapcsolatban is, ha valaki nem magyar származású, de tevékenysége a magyar történelemhez és kultúrához kötődik. Azt a dilemmát sem tudták feloldani, hogy ha egy régió valamikor Magyarországhoz tartozott, most azonban már nem, akkor milyen nyelven beszélhet lakosságának többsége?

A következőkben ezeknek a problémáknak az értelmezésére vállalkozunk oly módon, hogy kísérletet teszünk a válaszok bizonyos típusainak tudásszociológiai értelmezésére. Létrejöttükben egy olyan gondolkozási mechanizmus működését feltételezzük, amit *kategorizációs feszültséget feloldó mechanizmusnak* nevezünk. Feltételezésünket megpróbáljuk empirikusan is igazolni.

Elemzésünk a következő kérdésekre terjed ki:

- Milyen híres embereket (politikussokat, tudósokat, történelmi személyiségeket, írókat, költőket, művészeket, sportolókat stb.) ismernek, akik cigányok, románok, szlovákok, illetve zsidók (voltak)? Mi (volt) a tevékenységük?

- Ismernek-e olyan híres magyar embereket, akik nem Magyarországon élnek? Mi a tevékenységük?

- Tudomásuk szerint milyen nemzetiségű Szeles Mónika, Sztevanovity Zorán és Tökés László?

- Milyen származású volt Bem József; Damjanich János, Hunyadi János, Liszt Ferenc, Radnóti Miklós, Verne Gyula és Zrínyi Miklós?

- Erdélyben mi az anyanyelve a többségnek: magyar, román, székely vagy valamilyen más nyelv?

A problémának csak az egyik, bár igen fontos oldala az ismeretek hiánya. *Híres cigányokat a gyerekek 84 százaléka, románokat a 78 százalékuk, szlovákokat 95 és zsidókat 72 százalékuk egyáltalán nem tudott említeni. Arra a kérdésre, hogy ismernek-e olyan híres magyar embereket, akik nem Magyarországon élnek, a gyerekek 65 százaléka egyáltalán nem tudott válaszolni, további 12 százalékuk pedig olyan személyeket említett, akik vagy nem magyarok, vagy magyarok, de Magyarországon élnek.* Erre a kérdésre a gyerekek 18 százaléka válaszolt jól, további 4 százalékuk pedig részben jól (a nem Magyarországon élő magyarok mellett olyanokat is említett, akik nem feleltek meg a kérdésben megfogalmazott feltételeknek). Ezek a tények önmagukban is alkalmasak arra, hogy elgondolkozzunk: milyen interkulturális ismeretekkel hagyják el a nyolcadik osztályosok az iskolát.

A probléma másik oldala az, amikor látszólag tudják a választ a gyerekek, csak éppen nem jól. A továbbiakban főként ezekkel az esetekkel foglalkozunk. Azt vizsgáljuk, hogy a nemzetiség, származás, állami szuverenitás, állampolgárság, magyarság és nyelvhasználat fogalmak között milyen interferencia van. A téves válaszokat *kikövetkeztetett ismereteknek* tekintjük, amelyeknek a megkonstruálásában különböző mechanizmusok működését ismerhetjük fel.

Híres nem magyarok. A téves válaszok legegyszerűbb esetét a híres cigányok ismeretét tudakoló kérdésünkre kaptuk. A gyerekek 16 százaléka vállalkozott arra, hogy híres cigányokat említsen. A téves válaszok három csoportba rendezhetők (a nevek után zárójelben közöljük, hogy a válaszoló szerint mi az illető személyiség tevékenysége):

- Az a cigány, aki annak látszik: akinek barnább a bőre, fekete a haja, esetleg fekete bajsza is van: Bokros Lajos, Deutsch Tamás (politikus), Csoóri Sándor (író), Horváth Balázs (politikus), Kalid Artúr (színész), Suchmann Tamás (privatizáció-politikus), Sztankay István (színész), Szűcs Judit (énekes), Juhász Ferenc (költő).

- Az a cigány, akinek sötétebb a bőre és külföldi: Maradona (focista), Michael Jordan (sportoló), Lola Flores (spanyol !/! énekesnő), Santana (gitáros), Gandhi (indiai !/! politikus).

- Az a cigány, akit valamiért annak hisznek: Hegedűs D. Géza (hegedűművész), Lagzi Lajcsi (énekes), Pogány Judit (színész), József Attila, Puskás Ferenc (sportoló), Sánta Ferenc (zenész), Soros György (politikus), Verebes József (fociedző), Zámbo Jimmy (énekes), Petőfi Sándor (volt Petrovics Sándor, költő), Bem József (történelmi alak).

A híres románokat tudakoló kérdésünkre háromféle téves választ adtak a gyerekek:

- Az a román, aki olyan helyen született, ami ma Romániához tartozik, vagy amiről azt hiszik, hogy oda tartozik: Arany János (író, költő), Munkácsy Mihály (festő);

- Az a román, akiről tudják, hogy román vér is folyt ereiben: József Attila (költő), Hunyadi János (volt magyar kormányzó, történelmi alak), Hunyadi Mátyás (király);

- Az a román, akiről tudják, hogy nem magyar származású, és ezért azt gondolják, hogy román: Bem József (hadvezér; kapitány), Damjanich János (történelmi alak), Hriszto Botev (költő), Magda Marinko (bérnyilkos), Vruit Hrutko !/! (riporter);

- Az a román, akinek a tevékenysége Erdélyhez kötődött, vagy azt hiszik, hogy oda kötődött: Szapolyai János, Szondi György (várvédő);

-Az a román, akit annak hisznek: Pilinszky János (író, költő), Soros György (politikus), Szeles Mónika (teniszező), Torgyán József (politikus).

- Az a román, aki erdélyi magyar: Balla D. Károly (költő), Brassai Sámuel (író), Dsida Jenő (költő), Feri Attila (súlyemelő), Kányádi Sándor (író, költő), Kulcsár (labdarúgó), Petre Attila (festő), Selymes Tibor (labdarúgó), Sütő András (író), Szenes Sándor (labdarúgó), Tamási Áron (író), Téglás Róbert (100 méteres futás), Tőkés László (a Romániában élő magyarok segítése; püspök).

Magyarok, de nem magyarországiak. Arra a kérdésre, hogy milyen nemzetiségű *Szeles Mónika*, a gyerekek 23 százaléká egyáltalán nem tudott válaszolni, 13 százalékuk pedig azt mondta, hogy szerb. 50 százalékuk volt tisztában azzal, hogy magyar nemzetiségű. *Tőkés László* nemzetiségét 22 százalék egyáltalán nem tudta megmondani. 32 százalékuk azt válaszolta, hogy magyar, 28 százalékuk azt, hogy román, 17 százalékuk pedig azt, hogy erdélyi.

Az, hogy ennek a két személyiségnek a nemzetiségét ilyen kevesen tudták helyesen, első látásra két szempontból is meglepő: mindkettőjük tipikus magyar nevet visel, és mindkettőjük magyar nemzetiségét a tömegkommunikációban való szereplésük, illetve a rájuk való hivatkozások többszörösen megerősítették. *Tőkés László* esetében pedig - amellett, hogy személyes szerepléseiből is egyértelműen kitetszett, hogy anyanyelveként használja a magyart - hivatali tisztségének jellege és közéleti-politikai tevékenységének tartalma külön is nyomatékosította, hogy magyar.

Magyarul, de nem Magyarországon. Arra a kérdésre, hogy Erdélyben mi az anyanyelve a többségnek, 38 százalék azt válaszolta, hogy a székely, további 30 százalék azt, hogy a magyar, és csak 26 százalék azt, hogy a román. Amikor erre a kérdésre kellett válaszolniuk a gyerekeknek, formailag más típusú kérdéstről volt szó, mint az előbbi esetben. Ezt ugyanis ellentétben *Tőkés* és *Szeles* nemzetiségével - valóban meg kellett volna valahol tanulniuk. Ebből a szempontból ez a kérdés valóban ismeretkérdés. Abban azonban, hogy a gyerekek több mint egyharmada azt az alternatívát választotta, hogy a többség „székelyül” beszél, ugyanazt a feszültségredukáló stratégiát feltételezzük, ami *Tőkés* erdélyi nemzetiségüként való minősítéséhez vezetett.

Ha a beszélő nevek, magyar voltak tényének kommunikálása és *Tőkés* esetében a magyarsággal kapcsolatos tevékenysége ellenére sem nyilvánvaló a gyerekek jelentős része számára, hogy magyarokról van szó, olyan magyarázatot kell találnunk, amellyel megismerhetjük a látszólagos ismerethiány (a „nem tudom” típusú válaszok), illetve a látszólagos téves ismeret (*Szeles* esetében az, hogy szerb vagy amerikai, *Tőkés* esetében pedig, hogy román vagy erdélyi) mögött működő sajátos gondolkozási logikákat. A két közismert személyiségre és Erdélyi többségi nyelvére vonatkozó kérdéseink formailag ismeretkérdések voltak ugyan, megválaszolásuk azonban a magyarság és az állampolgárság konceptualizálásának és egymáshoz való viszonyuk szerkezetének¹⁸ függvénye. Feltételezésünk szerint az előbbi esetben az a - bizonyos értelemben nyilvánvaló - tény, hogy magyarokról van szó, a gyerekek egy része számára nem egyeztethető össze azzal a bizonyos értelemben szintén nyilvánvaló - ténnyel, hogy egyikőjük sem magyar állampolgár. Az utóbbi esetben pedig az a bizonyos értelemben ugyancsak nyilvánvaló tény, hogy Erdélyben magyarok laknak, nem egyeztethető azzal a másik nyilvánvaló ténnyel, hogy Erdély Romániához tartozik. *A kategórizációs feszültség feloldásának* háromféle stratégiája lehet.

Azt a stratégiát, ha nem válaszolnak vagy „nem tudom” típusú válaszokat adnak, úgy tekinthetjük, hogy kitérnek a válaszadás elől. Az ilyen esetekben működő gondolkozási mechanizmust *kategórizációs blokádnak* nevezzük.

A másik stratégia a fogalmak feltételezett hierarchikus függőségük alapján való egybekapcsolása. Ebben az esetben, az állampolgárságban, mint átfogóbbnak, erősebbnek érzett kategóriában feloldódik a nemzetiség. Ez a gondolkozási mechanizmus működik azok mögött a válaszok mögött, amelyek szerint *Szeles* szerb (vagy amerikai), *Tőkés* pedig román. Így kerülnek a híres román személyiségek közé az Erdélyben született magyarok. De

ugyanazt a mechanizmust feltételezhetjük azok mögött a válaszok mögött is, amelyek szerint Erdélyben a többség magyar anyanyelvű. A feszültségnek ez a fajta feloldása sok hasonlóságot mutat azzal, amit Festinger kognitív disszonancia-redukciónak nevezett.¹⁹ Mi ezt *kategorizációs asszimilációnak* nevezzük.

Végül a feszültség feloldásának harmadik stratégiája megpróbálja áthidalni az ellentmondást, oly módon, hogy nem foglal állást abban a kérdésben, hogy Tőkés László magyar-e vagy román, Szeles Mónika pedig magyar-e vagy szerb, de nem tér ki a válaszadás elől. Akik ezt választják, egy „harmadik típusú kategória” bevezetésével próbálják áthidalni a dilemmát. Így lesz Tőkés Lászlóból „erdélyi”, az erdélyiek többségének anyanyelvéből pedig „székely”. (Elképzelhető, hogy ugyanez a logika működött azokban a válaszokban is, amelyek szerint Hunyadi János erdélyi származású.)

Az ilyen típusú válaszok mögött működő gondolkozási mechanizmus *kategorizációs kompromisszumnak* nevezzük.

Vajon azok, akik az egyik esetben a kategorizációs asszimiláció vagy kompromisszum stratégiáját választják, ugyanezt teszik a másik esetben is? Megnéztük, hogy ebből a szempontból hogyan függnek össze egymással az Erdély többségének anyanyelvére és a Tőkés László nemzetiségére vonatkozó válaszok.

13. táblázat

A többség anyanyelve Erdélyben, Tőkés László nemzetisége szerint²⁰ (százalékban)

Tőkés László	Erdélyben a többség anyanyelve			
	magyar	román	székely	összesen
erdélyi	36	18	45	16
magyar	34	29	37	33
román	32	29	39	31
nem tudja	29	30	41	17
összesen	33	27	40	100

A táblázatból kiderül, hogy azok 45 százaléka, aki „erdélyi” nemzetiségűnek tartja Tőkés Lászlót, az erdélyiek többségének nyelvét „székelynek” gondolja. Válaszaikat tehát mindkét esetben a kategorizációs kompromisszum keresése vezérelte. Azoknak viszont, akik Tőkés Lászlót románnak hitték, a legnagyobb része, 39 százaléka a székelyt tette meg Erdélyben a többség anyanyelvének, és csak a 30 százaléka válaszolta azt, hogy a többség magyar anyanyelvű. Esetükben Tőkés László állampolgársága „asszimilálta” nemzetiségét, az a tény pedig, hogy Erdélyben jelentős számú magyar él, „asszimilálta” a többség anyanyelvét. Végül pedig azok 40 százaléka, akiket Tőkés László nemzetiségével kapcsolatban kategorizációs blokáddal jellemezett, a másik kérdésre kompromisszumos választ adott, 33 százalékuk pedig a kategorizációs asszimiláció jegyében hozzáigazította Erdély többségi nyelvét ahhoz a tényhez, hogy ott magyarok is vannak.

A kisebbségekkel kapcsolatos attitűdök

Vizsgálatunk során arra is kísérletet tettünk, hogy feltárjuk a kisebbségekre vonatkozó attitűdöket a nyolcadik osztályosok körében. Egyik kérdéssorozatunkkal azt firtattuk, hogy vajon mit szólna a megkérdezett diák, ha padtársa különböző nemzeti és etnikai csoportokból kerülne ki.

Kilenc különböző csoport tagjaival kapcsolatban volt módjuk eldönteni, hogy zavarná-e őket vagy nem zavarná, ha a padtársuk lenne. Eredményeink azt mutatták, hogy összességében a diákokat inkább *nem zavarná*, mint zavarná, ha a padtársuk ilyen csoportból kerülne ki.

14. táblázat

Hány csoport tagjait nem fogadnák el padtársként? (százalékban)

Mindent elfogadná	26
Egyet nem	15
Kettőt nem	9
Hármat nem	9
Négyet nem	9
Ötöt nem	9
Hatot nem	9
Hetet nem	8
Nyolcat nem	8

A diákok egynegyede egyetlen csoport tagjait sem utasítaná el padtársként, további tizenöt százalékuk pedig mindössze egynek a tagjait. Ez különösen, ha más, felnőttek körében lefolytatott, hasonló vizsgálattal vetjük össze eredményeinket²¹ - azt mutatja, hogy a nyolcadikosok toleránsabbak, mint a felnőttek.

15. táblázat Azok aránya, akiket zavarna más kisebbségi csoportok tagjainak közelsége (százalékban)

	A Replika vizsgálat tagjai	A 8. osztályosok
cigány	74	58
arab	52	26
román	51	40
kínai	48	21
orosz	40	35
zsidó	30	28
erdélyi magyar	25	8
szlovák	23	31
német	15	11

A diákok és a felnőttek azonban nem csupán a kisebbségek iránti tolerancia mértékében különböztek, de másképp ítélték meg az egyes kisebbségi csoportokat is. A táblázat tanúsága szerint, míg a felnőttek körében az arab-román-kínai-orosz kisebbségi csoportok váltják ki a legnagyobb ellenállást, addig a diákok körében mind az arabok, mind a románok elfogadottabbak. Ugyanakkor meglepő - és nehezen értelmezhető -, hogy a diákok negatívabban viszonyulnak a szlovákokhoz. Mind a felnőttek, mind pedig a gyerekek a cigányokat utasítják el a leginkább, ha ez utóbbiakat az előbbieknél valamivel kevésbé is.

Ha a különböző kisebbségi csoportok elfogadását együttesen nézzük, akkor az elfogadás-elutasítás mértékére vonatkozó főkomponens analízis eredménye szerint nem annyira az egyes csoportok elfogadásában vagy elutasításában, mint inkább egy általánosan érvényesülő befogadó-elutasító beállítódásban vannak különbségek a diákok között. A kilenc csoport különböző megítélése egyetlen főkomponens mentén rendezi el a válaszadókat aszerint, hogy inkább zavarná, vagy inkább nem zavarná őket, ha padtársuk valamelyik kisebbséghez tartozna. Az egy faktoros eljárás az egyes változók összvarianciájának negyvenhét százalékát írja le.

Egy másik kérdéscsoporttal azt vizsgáltuk, hogy mennyire értenek egyet a gyerekek a külföldiekkel és a bevándorlókkal kapcsolatos, különböző közkeletű pozitív vagy negatív társadalmi ítéletekkel.

A befogadó, nyitott, liberális, illetve morális alapon segítségnyújtó megfogalmazások közül érdekes módon a szabadság értéke az, amely a leginkább elfogadásra számíthat a megkérdezettek körében. Valamennyi kijelentéssel kapcsolatban érvényesült azonban az a tendencia, hogy a gyerekek a leginkább a köztes, részben egyetértő alternatívák felé vonzódtak.

16. táblázat

A külföldiekkel és a bevándorlókkal kapcsolatos pozitív kijelentések elfogadása (százalékban)

	Egyetért	Részben egyetért	Nem ért egyet
Mindenki abban az országban éljen, ahol akar	50	36	14
A bevándorlók munkájára szükség van	13	43	44
Kötelességünk befogadni a bevándorlókat	27	48	26
Csak gazdagodunk a sokféleségtől	27	48	26

Az egyetértések mértékéből kiderül, hogy a kijelentések mögött meghúzódó nyitott, befogadó értékrenddel könnyebben azonosulnak a diákok, ha általánosabb szintről van szó, mint ha konkrétabbról. Minél konkrétabb kijelentéssel találkozunk, annál inkább élnek a részleges egyetértés lehetőségével.

Az elzárkózó, elutasító kijelentésekkel kapcsolatban is vonzóaknak bizonyultak a középső alternatívák. Úgy tűnik, a külföldiekkel kapcsolatos magatartást illetően a diákok bizonytalanok abban, hogy egyértelműen felvállalják akár a nyitottság, a befogadás, akár pedig az elzárkózás, az elutasítás attitűdjét.

17. táblázat

A külföldiekkel és a bevándorlókkal kapcsolatos negatív kijelentések elfogadása (százalékban)

	Egyetért	Részben egyetért	Nem ért egyet
Az idegenek elveszik a munkalehetőséget	50	36	14
Mindenkinek ott kell élnie, ahol született	27	48	26
Az idegenek veszélyeztetik a magyarság érdekeit	27	48	26
A külföldiek miatt sok a bűnözés	13	43	44

Az általunk felkínált itemek a faktorelemzés szerint a menekültekkel kapcsolatos országos politikát három lehetséges eszmerendszer nézőpontjából közelítik meg. A legerősebb nézetcsoporthoz tartoznak a nyolcadik osztályosok, hogy mennyire értenek egyet a bevándorlás konzervatív megítélésével (amely a bevándorlás negatív, a munkaerőpiacra, a bűnözésre, a magyarság értékeire vonatkozó veszélyeit hangsúlyozza). Ez gyengén ugyan, de összefüggést mutat azzal a véleménnyel is, hogy mindenkinek ott kellene élnie, ahol született. Ez a nézetcsoporthoz az összvariancia 39 százalékát írja le.

Egy második faktoron két klasszikus liberális érték: életünk színterének szabad megválasztása és a menekülteknek való segítség erkölcsi kötelessége szerepel. Logikusan ez a

nézetrendszer tagadja, hogy mindenkinek ott kellene élnie, ahol született. Ez a faktor az összvariancia további 13 százalékát magyarázza.

Végül külön faktort alkot egy nyitott és 'haszonelvű' attitűd, amely magunk gazdagodását hangsúlyozza, illetve azt, hogy az idegenek munkájára szükségünk van. Ez további 13 százalékot magyaráz a változók szórásából.

A menekültek megítélését nem csupán az általános elvek és értékek szintjén próbáltuk mérni. Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a gyerekek tesznek-e különbséget abból a szempontból, hogy kik és honnan érkeznek az országba. Hat különböző menekülttípust soroltunk fel (a délszláv háborús menekülteket, a fekete bőrű afrikai bevándorlókat, a kínai, a román és az arab, valamint az erdélyi magyar bevándorlókat). Mindegyik csoporttal kapcsolatban azt kellett megmondaniuk a gyerekeknek, hogy közülük mindenki kapjon-e állampolgárságot, csak egy részük kapjon, vagy pedig egyáltalán ne kapjanak. A válaszokból tiszta és egyértelmű vélemény típusok rajzolódnak ki:

18. táblázat

Ki kapjon állampolgárságot? (százalékban)

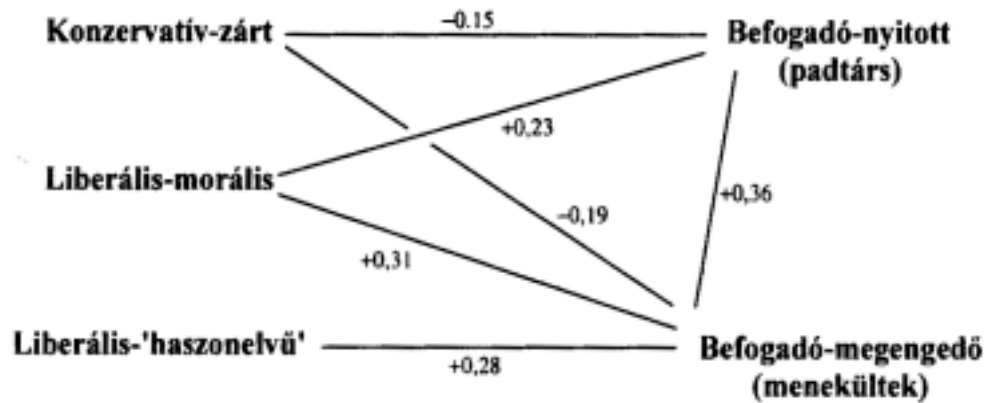
	Mindenki	Egy részük	Senki
Erdélyi magyarok	70	23	8
Afrikaiak	26	47	27
Délszlávok	24	46	30
Kínaiak	19	48	33
Arabok	13	44	43
Románok	14	43	43

Az eredmények megerősítik azt a korábban már számos kutatás által bizonyított tény, hogy a magyarságtudat és nemzeti azonosságérzés befogadóvá teszi az embereket a környező országokban élő magyarok iránt. Az erdélyi magyarsággal szemben a diákok túlnyomó többsége a felnőttekhez hasonlóan nyitott, megadná mindenkinek az állampolgárságot. Ugyanakkor adatainkból az is kiderül, hogy a gyerekek általában nyitottabbak minden betelepülni szándékozó vagy kényszerülő irányában, mint a felnőttek.²²

A gyerekek - hasonlóan a felnőttekhez - a nem magyar anyanyelvűekkel szemben nagyon óvatosak, és ha mégis megengedik, hogy állampolgárságot kapjanak, odaítélésében inkább a szelekció elvét alkalmazzák. A legnagyobb elutasítást az arabok és a románok kapják, míg valamivel befogadóbbak a délszláv háborús menekültekkel, illetve az Afrikából érkezőkkel szemben.

Ha a véleményeket együttesen nézzük, akkor (az erdélyi magyarok egyöntetűen pozitív megítélését kizárva) a főkomponens elemzés eredményei azt mutatják, hogy elsősorban a menekültekkel szembeni szelektív eljárás osztja meg a 14-15 éveseket, és nem az egyes csoportok iránti rokonszenv vagy ellenszenv. Ezt bizonyítja, hogy a főkomponens elemzés szerint csupán a szerint volt közöttük különbség, hogy befogadók-e, szelektívek-e, vagy pedig elutasítók. Az egyetlen faktor az összvariancia 51 százalékát írja le.

A kisebbségi csoportokhoz tartozó padtársak elfogadásában, az állampolgárság megadásában és a menekültügyi politikában kifejeződő attitűdök között jelentős mértékű konzisztencia van.²³

Az ábrából kiolvasható összefüggéseknek nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk. Ezek ugyanis azt mutatják, hogy a gyerekek interkulturális vilásképe nem esetlegesen szerveződik, hanem világos alapelvek mentén. Véleményalkotásukban konzisztensek. Attitűdjeiket közvetlen tapasztalati világukkal kapcsolatos nézeteik határozzák meg. Akik nyitottak interperszonális kapcsolataikban, azaz a legkülönbözőbb nemzeti és etnikai hovatartozású gyerekeket fogadnák el padtársaikként, ugyanilyen nyitottak társadalmi szinten, azaz állampolgárokként elfogadnák a különböző származású bevándorlókat és menekülteket, és fordítva: akik elzárkóznának attól, hogy nem magyar gyerekekkel üljenek egy padban, a nem magyar állampolgárságúaknak sem adnának állampolgárságot.

A modellből az is kiolvasható, hogy nyitottságuk vagy zártságuk szorosan összefügg azzal, hogy konzervatív, liberális vagy haszonelvű menekültügyi politikai felfogással azonosulnak-e. A menekültpolitikai nézetek közül a konzervatív kizárja mind a személyes kapcsolatok szintjén, mind pedig az állampolgárság megadása szintjén a nyitottságot. Ugyanakkor ezek a nyitottságok szorosan együtt járnak a menekültpolitika mind liberális, mind pedig haszonelvű megközelítésével.

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a hétköznapi és politikai gyakorlattal kapcsolatos vélemények (a padtársakkal, az állampolgárság megadásával és a menekültekkel kapcsolatos vélemények) hogyan függnak össze a lehetséges identitások konceptualizálásával (a nemzetfogalom felépítésével). Az általunk felkínált kritériumok közül mindössze egy függött össze az interkulturális gyakorlat különböző szintjeinek típusaival. Kiderült, hogy minél inkább fontosnak tartja valaki, hogy ahhoz, hogy valaki magyarnak számíton, Magyarországon kell születnie, annál inkább elutasítaná, ha padtársa valamilyen kisebbséghez tartozna; annál kevésbé nyitott a menekültkérdéssel szemben, és annál kevésbé adná meg az állampolgárságot a Magyarországon letelepedni szándékozók számára. Közvetlen megfeleléseket azonban nem találunk az identifikáció elméleti konstrukciói és a kisebbségekkel kapcsolatos gyakorlati viselkedés és politika jellegzetes típusai között.

Azt is megnéztük, hogy a kisebbségekkel kapcsolatos vélemények hogyan függnak össze a kisebbségekre vonatkozó ismeretekkel. Az eredmények azt mutatják, hogy a vélemények az ismeretektől függetlenül szerveződnek. Attól függetlenül, hogy milyen nemzetfogalommal vagy milyen, kisebbségekkel kapcsolatos egyéni vagy politikai magatartástípussal azonosul valaki, rendelkezhet több vagy kevesebb ismerettel a kisebbségekről. Ennek feltehetően az az oka, hogy az iskolák nem rendelkeznek olyan interkulturális szocializációs stratégiával, amelyben az ismereteknek, a kisebbségekkel kapcsolatos koncepcióknak és a kisebbségekkel kapcsolatos egyéni és kollektív magatartásoknak megfelelő helye lenne, az iskolán kívüli társadalmi nyilvánosság pedig nem alkalmas arra, hogy a felnövekvő nemzedékeket hozzásegítse konzisztens interkulturális világek felépítéséhez.

Jegyzetek

- ¹ A megkérdezett gyerekek az általános iskolák nyolcadik évfolyamát reprezentálták. A mintavétel egységei az iskolák voltak. A kérdezőbiztosok által felkeresett 120 iskola nagyságával arányosan került a mintába. A kiválasztott iskolák minden nyolcadik osztályos tanulóival készült interjú. A kérdezőbiztosok az osztályokban töltötték ki a gyerekekkel a kérdőívet. Az adatfelvétel alatt az iskola tanárai nem tartózkodtak a tantermekben.
- ² Ennek az életkori időszaknak a világgépek kialakulásában, a politikai konceptualizációban és általában a politikai szocializációban játszott szerepéről lásd például Adelson és munkatársai: *The Growth of political ideas in adolescence: the sense of community. Journal of Personality and Social Psychology* 1966. 4. és Annick Percheron: *La socialisation politique*. Paris, Armand Colin 1993.
- ³ A vizsgálat kiegészítéseképp esettanulmány készült arról, hogy a nemzetiségi és etnikai kisebbségekről a forgalomban lévő általános iskolai tankönyvek milyen információkat és tudást szolgáltatnak a diákok számára. (Lásd László Mónika: *Interkulturális ismeretek az általános iskolai tankönyvekben* című tanulmányát.)
- ⁴ Kérdésünket nyitott formában tettük fel. Ugyanabba a kategóriába vontuk azokat, akik Romániát, illetve Erdélyt említették; akik azt válaszolták, hogy (Cseh)Szlovákiában vagy a Felvidéken élnek magyarok; akik a volt Szovjetunióra, Ukrajnára vagy Kárpátaljára utaltak; akik a volt Jugoszláviát, Kis-Jugoszláviát, Szerbiát, a Délvidéket, a Vajdaságot vagy éppen Szlovéniát nevezték meg, illetve, akik vagy Ausztriát, vagy Burgenlandot említették. Táblázatunkban a szomszédos országok magyarlakta területeinek a magyar megnevezését használjuk.
- ⁵ A faktorsúly azt fejezi ki, hogy a faktort alkotó változók milyen arányban vesznek részt a faktorban. A negatív előjelű faktorsúly az adott változó elutasítását jelenti.
- ⁶ Lásd ezzel kapcsolatban George Gerbner érték-kultivációs elméletét. G. Gerbner: A kulturális mutatók. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, *Műhely* 1973. 33. és G. Gerbner - Larry Gross: A televízió, mint a művelődés új eszköze. Új kutatási módszer. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, *Módszertan* 1976/1.
- ⁷ Az elemszámok kicsisége miatt nem közöljük a nyolc osztálynál kevesebbet végzett apák gyermekeinek a válaszait (a megkérdezett gyerekek egy százalékának az apja nem végezte el az általános iskolát). Ugyancsak nem közöljük azokat a válaszokat, amelyeket a nyolc osztályt végzett apák gyermekei közül azok adtak, akik mind az öt szomszédos országot/térséget megemlítették, mert ebbe a csoportba mindössze hét fő tartozott.
- ⁸ Lásd László Mónika idézett tanulmányát.
- ⁹ Lásd Lázár Guy *A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében* című kandidátusi értekezésének „A kisebbségekhez való viszony” című fejezetét. Kézirat, 1994.
- ¹⁰ Szabó Ildikó-Murányi István: Nemzet és magyarság. Állampolgárság és nemzeti hovatartozás egy vizsgálat tükrében. *Regio* 1993. 1. 121-133.
- ¹¹ Murányi István: *Nemzet- és magyarságtudat Kelet-Magyarországon*. Kézirat, 1992.
- ¹² Lázár Guy: *A magyar lakosság politikai-történelmi tudata a közvéleménykutatások tükrében 1969-1980*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1983.
- ¹³ Azt a kérdést, hogy „amikor a magyar nemzetre gondol, beleérti-e a nyugati országokban élő magyarokat, a szomszédos országokban élő magyarokat és a Magyarországon élő nemzetiségeket”, 1973-ban, 1983-ban, 1985-ben és 1987-ben tették fel. Lázár Guy: *Magyarságtudat és nemzetiség. Világosság* 1989. 11.
- ¹⁴ Szabó Ildikó - Murányi István i. m.
- ¹⁵ Szabó Ildikó - Murányi István i. m.
- ¹⁶ Lázár Guy: *A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében*, i. m.
- ¹⁷ Horváth Ágnes - Kriskó János - Szabó Ildikó: *Főiskolások állampolgári kultúrája*. Kézirat, 1995. Ezzel a vizsgálattal és a felnőtt vizsgálatok eredményeivel összehasonlítva a gyerek-vizsgálat eredményeit, arra a következtetésre juthatunk, hogy az önmeghatározás elvontabb kritérium a többenél. Ezért fontosságának felismeréséhez szükség van egy bizonyos életkorra.
- ¹⁸ A nemzetiségi hovatartozás és az állampolgárság viszonya szerkezetileg három modellt alkothat:
 - a) a kettő mint két, egymástól különböző típusú hovatartozás elkülönül egymástól;
 - b) az állampolgárság mintegy maga alá gyűri, „bekebelezi” a nemzetiségi hovatartozást és
 - c) a két fogalom tartalma esetlegesen, konfúz módon keveredik az érintettek világképében, ezért akkor, amikor aktivizálniuk kellene ilyen jellegű ismereteiket, a két fogalom semlegesíti, „kiüti” egymást, és egy harmadik típusú megoldás keresésére készíti őket.
- ¹⁹ L. Festinger - J. M. Carlsmith: Cognitive Consequences of Forced Compliance. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 1959. Sg. 203-210.
- ²⁰ A táblázat nem tartalmazza azt a néhány választ, amely szerint Tökés László egyéb nemzetiségű lenne, valamint azokat, amelyek szerint Erdélyben egyéb nyelven beszélne a többség.
- ²¹ A *Replika* által lefolytatott 1994-es vizsgálatban szerepelt az a kérdés, hogy a megkérdezetteket mennyire zavarná, ha a gyereke különböző etnikai vagy kisebbségi csoportból származó személlyel/személlyekkel barátkozna. A két vizsgálat annyiban tért el módszertanilag, hogy míg nálunk egyszerű (zavarná - nem zavarná) válaszpár közül kellett a megkérdezetteknek választaniuk, addig a másik kutatásban négyfokú skálán

kellett jellemezniük gyermekük feltételezett attitűdjét. Ez a módszertanbeli különbség azonban összevonásokkal feloldható volt az összehasonlítás érdekében.

²²1994-ben a felnőttek 52 százaléka fogadta volna szívesen állampolgároként az Erdélyből betelepülő magyarokat, 30 százalékuk a délszláv háborús menekülteket, 13 százalékuk a kínaiakat, 11 százalékuk a fekete bőrű afrikaiakat és 8 százalékuk az arabokat. Lendvai Judit - Szabó Ildikó: Kisebbségkedvelés. Zárt karokkal. *HVG* 1994. április 29.

²³ Az attitűdök közötti összefüggést a korrelációs együtthatók kiszámításával mértük. A pozitív előjelű együtthatók a pozitív logikai kapcsolatot mutatják, a negatívak pedig a fordítottat. A skála -1-től +1-ig terjedhet attól függően, hogy az összefüggés milyen erős.

ILDIKÓ SZABÓ-ANTAL ÖRKÉNY

PERCEPTION OF INTER-CULTURALISM, ETHNIC DIVERSITY, AND THE PROBLEM OF MINORITIES AMONG HUNGARIAN ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS

The research reported in this paper was carried out in Hungary in the late spring of 1995, and aimed to reconstruct what schoolchildren know and think about the problem of inter-culturalism and ethnic and minority diversity in our country and the region. Students from the age of 14-15 in 120 elementary schools were asked to define their ethnic identification. They had to report on their knowledge of the historical and political backgrounds and aspects of ethnic differences and cleavages in Eastern and Central Europe. The stock of knowledge of inter-culturalism was also tested through the conceptualisation and interpretation of certain categories such as nation, nationhood, nationality, ethnicity and citizenship.

This paper provides a brief summary of our survey results, demonstrating how low the level of general knowledge relating to inter-culturalism and ethnic problems is measured among elementary students in Hungary. Consequently the national-ethnic-minority self-identification of the respondents and the identification of the otherness is shown to be contradictory and not clearly defined.

SÁNDOR KLÁRA

Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség*

Noha a kisebbségi magyar nyelvhasználattal kapcsolatos élőnyelvi vizsgálatok még alig-alig indultak meg,¹ máris heves vitákat váltottak ki². A vitatkozó felek egyetértenek abban, hogy a kisebbségi helyzetben beszélt magyar nyelv más, mint a magyarországi - a vita a körül zajlik, hogy ez ellen a helyzet ellen kell-e, illetve lehet-e tenni valamit, vagy pedig el kell fogadni, mert természetes, és inkább arra kell megoldást találni, hogy a magyarországi és a határon túli magyar nyelvváltozatok ne távolodjanak el egymástól annyira, hogy az már zavarokat okozzon a kölcsönös érthetőségben. Mindenki egyetért abban is, hogy el kell érni, hogy a határon túli magyar anyanyelvűek anyanyelve továbbra is a magyar maradjon - erősen eltérnek viszont az álláspontok azt illetően, hogy ezt milyen eszközökkel lehet jobban biztosítani.

E vita központi kérdései - kell-e, lehet-e tenni a kisebbségi magyar nyelv mássága ellen, illetve hogyan lehet meggátolni a nyelvcserét azokon a magyar nyelvterületeken, ahol kisebbségi nyelvként beszélnek a magyart meglehetősen közletről érintik a kisebbségi magyar területek magyartanárait, hiszen a feladatok nagy része rájuk hárul: ők azok, akik jelentősen befolyásolhatják az anyanyelv használatát, végső fokon pedig megtartását.

Az anyanyelv „tisztaságának” fenntartása érdekében alkalmazott hagyományos nyelvvelő elvek, módszerek, eljárások, úgy tűnik, válságban vannak³ - erősebb megfogalmazásban: csődöt mondtak. A továbbiakban azt az alternatív javaslatot szeretném fölvezetni, amely az élőnyelvi vizsgálatok eredményeire épít.

Az élőnyelvi (szekuláris) vizsgálatok

A legtöbbször *élőnyelvinek* nevezett vizsgálatok alapelve az, hogy a nyelvről, mint olyanról és egy-egy nyelvről is csak akkor tehetünk helytálló megállapításokat, ha kijelentéseinket nem egy-egy nyelvész intuíciójára alapozzuk, hanem a tényleges nyelvhasználatra. Hogy ezt megtehessek, *valódi nyelvi adatokra* van szükségünk, olyanokra, amelyek *valódi nyelvhasználóktól* (nem nyelvészeketől) származnak, mégpedig olyan beszédhelyzetekből, amelyekben azok a nyelvet *a legtermészetesebben* használják. Ennek érdekében kérdőíves télméréseket és magnetofonnal fölvevett interjúkat készítik egy-egy nyelvi jelenség vizsgálata alkalmával, az adatközlőket úgy választva ki, hogy az adatok statisztikailag értékelhetők legyenek. Fontos, hogy a tanulmányokban értékelt adatok *rögzítve vannak*, így bármikor *ellenőrizhetők*, a vizsgálat körülményeit pedig úgy kell ismertetni, hogy az bármikor *megismételhető* legyen. Ahhoz, hogy a természetes beszédhelyzetben használt nyelvváltozatot kutathassák, különböző módszertani fogásokat alkalmaznak (ennek megfelelően tervezik meg a kérdőívet vagy építik föl az interjú kérdéseit), így próbálják leküzdeni azokat a hatásokat, amelyek az úgynevezett *megfigyelői paradoxonból* származnak. Ezt az amerikai William Labov, aki az élőnyelvi kutatások szemléleti és módszertani alapjainak kidolgozója, úgy fogalmazta meg, hogy „azt kell megfigyelnünk, hogy hogyan beszélnek az emberek akkor, amikor nem figyelik őket”.

Az élőnyelvi, vagy más néven *szekuláris* nyelvészeti vizsgálatok célja egy beszélőközösség nyelvi állapotának és nyelvhasználati szokásainak a leírása, azaz hogy az adott közösségben milyen nyelvváltozatokat használnak, és milyen normák irányítják ezek használatát, illetve, hogy az egyes nyelvváltozatoknak milyen nyelvi jellegzetességei vannak. E vizsgálatok eredményeit többek között a nyelvtervezési folyamatok során, például nyelvtanok, szótárak szerkesztésekor vagy tankönyvek írásakor lehet fölhasználni.

Az élőnyelvi vizsgálatok tapasztalatai szerint közömbös, hogy a nyelvészek helyesnek vagy helytelennek ítélik-e egy-egy nyelvi elemet, mert a nyelvhasználatot nem a nyelvészek,

hanem a nyelvközösségben megtalálható normák irányítják. Ezek a normák különbözőek, különböző helyzetekben más-más normák érvényesülnek (például más-más nyelvváltozatot választ ugyanaz az ember, ha egy régi szomszédjával beszél, mint amikor hivatalos ügyet intéz, mást, ha családi körben beszélget, mint amikor idegenek is vannak jelen stb.), és e normáknak csak töredéke esik egybe azzal, amit egy-egy nyelvész - egyébként önkényesen, saját ízléséből kiindulva helyesnek vél.

A hagyományos nyelvvelés és az élönyelvi vizsgálatokon alapuló nyelvtervezés eltérései

A szekuláris nyelvészet főntebb említett alaptételéből (hogy a tényleges nyelvhasználatot kell vizsgálni) következik egy másik: elfogadja, hogy egy nyelvben létrehozhatók grammatikus és agrammatikus mondatok, vagyis egy mondat lehet jó vagy nem jó, de nem fogadja el, hogy egy mondat lehet helyes vagy helytelen. Elismeri tehát azt, hogy vannak a nyelvi szerkesztettség szempontjából rossz mondatok, például rossz magyar mondat az, hogy *Én látok a fiút játszva labda* - de hozzáteszi azt is, hogy az anyanyelvi beszélők ilyen típusú mondatokat csak a betegség következtében föllépő nyelvleépülés vagy esetleg kisgyermekkorban a nyelvelsajátítás során hoznak létre. Tagadja viszont azt, hogy anyanyelvi beszélő létrehozhat „helytelen” mondatot, használhat „helytelen” szerkezeteket: az olyan típusú mondatok, mint például *Menj egy kicsit odébb, mert nem lássuk tőled a tévét* nyelvi szempontból semmivel sem rosszabbak, mint a *Menj egy kicsit odébb, mert nem látjuk tőled a tévét*. A különbség a kettő között nem abban van, hogy ugyanazt a funkciót az egyik jobban, a másik kevésbé jól látná el, hanem abban, hogy *társadalmi megítélésük* milyen: a suksükölés meglehetősen erősen megbélyegzett (*stigmatizált*) nyelvi forma, használóit iskolázatlannak tarthatják, ugyanakkor egy olyan nyelvjárás területén, ahol ez az általános forma, pózolónak, nagyképűnek tarthatják az otthoniak azt, aki hazalátogatva a „helyes” (a nem suksükölő) formát használja. A szekuláris nyelvészeti kutatásokat végzők úgy találják, hogy a különböző nyelvváltozatok mindegyike egyaránt képes arra, hogy beszélőik szándékait, gondolatait kifejezze; mindnek saját, belső normája van, és a beszélők általában azt találják fontosabbnak, hogy ezekhez a *rejtett normákhoz* igazodjanak (különben szűkebb környezetük ítélné el őket), nem pedig azt, hogy a szélesebb társadalmi szinten működő *elismert normákhoz* (ezek azok, amelyeket az iskolában is tanítanak).

Az élönyelvi vizsgálatok elméleti alapvetéséhez tehát hozzátartozik, hogy a nyelv elválaszthatatlan tulajdonságának tekinti a *változatosságot*: természetesnek tartja, hogy egy nyelv a földrajzi és a társadalmi tagozódásnak megfelelő változatokban létezik, méghozzá úgy, hogy ezek a változatok nem különülnek el egymástól élesen, hanem *közveleges* jellegűek, vagyis nem diszkrét egységekben állnak egymás mellett, hanem kontinuumot alkotnak. A nyelv ugyanilyen elválaszthatatlan jellemzőjének tekinti a *változást* is: azt is természetesnek tartja, ha bizonyos nyelvi formák használata visszaszorul, majd megszűnik, és feladatukat más nyelvi formák látják el. E tulajdonságok meglétét fölismeri a hagyományos nyelvvelés is, de jobbára csak elméletben tekinti ezeket szükségszerűnek, a gyakorlatban túlnyomórészt, mint „meglévő rossz”, kiküszöbölendő jegyeket kezeli őket. A nyelvvelést ugyanis általában még mindig úgy értelmezik, mint aminek célja az, hogy mindenki a művelt, eszményi magyar nyelvet beszélje (ezt gyakran nevezik, megtévesztő terminussal *irodalmi nyelvnek*), vagyis *egyetlen* nyelvváltozatot, amely annyira tökéletes, hogy minden változás csak ronthat rajta. Pedig a változatosság és a változás nem egyszerűen elválaszthatatlan tulajdonsága a nyelvnek, hanem *funkcionális*. Képzelnék el azt, milyen következményei lennének, ha mindig, mindenkivel ugyanazt a nyelvváltozatot kellene beszélnünk: ugyanolyan „igényesen” beszélgetnénk barátainkkal kirándulás közben, focimeccsen, nagyszüleinkkel a szüreti birkaprikást eszegetve, lakodalomban, társunkkal megbeszélve a család dolgait,

mint ahogyan a tévé vagy rádió nyelvművelő műsoraiban az ott lévő nyelvész vagy műsorvezető. Azonos érdeklődésű, foglalkozású ismerőseinkkel csak olyan szakkifejezéseket használnánk, amelyeket mindenki ismer, tehát igazából nem is „szak”-kifejezések; mondataink mindig „kerek, egész” mondatok lennének, beszédünk egyértelmű, artikulációnk pontos. (Próbáljunk rövid időre ennek megfelelően viselkedni, és figyeljük meg, hogyan reagál környezetünk - de ne felejtsük el utána elmondani nekik, hogy csak kísérlet volt, nehogy komolyan vegyék.) Ha a nyelv nem több, hanem egyetlen változatban élne, akkor nem lennének képesek arra, hogy a nyelvváltozat megválasztásával azt is kifejezzük, hogy mi egy adott csoport tagjai vagyunk, vagy éppen ellenkezőleg, hogy attól a csoporttól mi elkülönülünk - a választás identitásjelző szerepe nemcsak a nemzeti identitás kifejezésében nyilvánulhat meg, amikor nyelvek közül választunk, hanem bármilyen nagyságú beszélőközösség vonatkozásában, amikor egyazon nyelv különböző változataiból választunk. Az anyanyelvi beszélő *nyelvi kompetenciája* mellett (ez teszi lehetővé, hogy agrammatikus mondatokat ne hozzon létre) *kommunikatív kompetenciával* is rendelkezik: ez biztosítja, hogy minden beszédhelyzetben a megfelelő nyelvváltozatot alkalmazza. Mivel pedig a nyelvváltozatok közötti kölcsönzés, az egyes nyelvi formák földrajzi-társadalmi terjeszkedése szintén természetes (így megakadályozhatatlan) folyamat, széleskörű elterjedésük után a nyelvi formák alkalmatlanokká válnak arra, hogy csoportidentitást jelöljenek, ezek helyett az adott nyelvváltozat beszélői más formákat ruháznak föl ezzel a szereppel, ezért funkcionális a változás. (A változásnak, ahogy a változatosságának is, természetesen számos oka lehet e funkciók ellátásán kívül is.)

A szekuláris nyelvészeti vizsgálatok tanulságait alapul véve tehát értelmetlen az a fajta nyelvművelő tevékenység, amelyhez hozzászoktunk, mert ez azon az elven nyugszik, hogy van „igényes” és „pongyola” nyelvhasználat (az utóbbin egyaránt értve a nem kellőképpen árnyalt, egyhangú stílust, és a „nyelvhelyességi hibák” előfordulását), és bár a pongyolaság „megtűrhető” bizonyos esetekben, a művelt beszélő mégis igyekszik ke

A különbségek abból származnak, hogy a nyelvművelés egyrészt hisz abban, hogy a nyelvészek megváltoztathatják a nyelvet, másrészt hisz abban, hogy a nyelvészek *tudják*, hogy a nyelv mikor „jó” vagy „rossz”, és azt is tudják, hogy a nyelvet hogyan lehet megváltoztatni. Az első nézetből következik, hogy célja egy eszményi nyelvváltozat kifejlesztése, amelyet anyanyelvüket „művelten”, „igényesen” használó, ideális beszélők beszél

	nyelvművelés	nyelvtervezés
kiindulópontja	a nyelv homogén	a nyelv heterogén
szemlélete	egynyelvűsége alapelv; van egy eszményi változat	a többnyelvűséget is természetesnek tartja; minden változat egyenértékű
értékelése	van: a nyelv javul vagy romlik	nincs: a nyelv változik
módszere	intuitív	deskriptív (leíró)
hozzaállása	preskriptív (előíró)	szuggesztív (javasló)
célja	„művelt” nyelvhasználók nevelése	az anyanyelvükkel jól boldoguló nyelvhasználók nevelése
eszménye	az ideális beszélő	a nyelv működése
HATÁSA	NINCS vagy NEGATÍV	NINCS vagy POZITÍV

A különbségek abból származnak, hogy a nyelvművelés egyrészt hisz abban, hogy a nyelvészek megváltoztathatják a nyelvet, másrészt hisz abban, hogy a nyelvészek *tudják*, hogy a nyelv mikor „jó” vagy „rossz”, és azt is tudják, hogy a nyelvet hogyan lehet megváltoztatni. Az első nézetből következik, hogy célja egy eszményi nyelvváltozat

kifejlesztése, amelyet anyanyelvüket „művelten”, „igényesen” használó, ideális beszélők beszélnek, akiknek *elő lehet írni*, hogy mely nyelvi formákat részesítsék előnyben, vagy milyen nyelvi formákat kerüljenek. A második nézetből következik, hogy a nyelv művelők döntéseiket intuitív alapon hozzák meg, saját nyelvérzékükre támaszkodva, a beszélőközösségekben végzett fölmérések nélkül, és hogy a nyelvi változásokat minősítik is, üdvözlendőnek vagy elítélendőnek bélyegezve.

A nyelvtervezés nem hisz sem abban, hogy a nyelvész irányíthatja a beszélők nyelvhasználatát, sem abban, hogy a nyelvész tudja, hogy mi a jó vagy a rossz egy-egy nyelvben⁵ - pontosabban abban, hogy *van* jó és rossz a nyelvben. A világ bármely részén végeztek eddig sok adatközlő adatait földolgozó vizsgálatokat, az eredmények egyértelműen azt mutatták, hogy a nyelvhasználatot (beleértve a változásokat) maguk a nyelvhasználók, és nem a nyelvészek irányítják - annál is inkább, mert vannak olyan beszélőközösségek, amelyekben nincsenek nyelvészek, miként nehéz elképzelni, hogy például a honfoglaló vagy akár az Árpád-kori magyarság népességében egy is akadt volna. A nyelvhasználatot különböző tényezők bonyolult összefüggésrendszere határozza meg: ezek között szerepel többek között az, hogy a nyelvterület melyik részéről származik a beszélő, hogy milyen társadalmi háttérrel és milyen társadalmi státussal rendelkezik, befolyásoló tényező lehet iskolázottsága, életkora, esetleg neme, foglalkozása, társadalmi kapcsolatainak száma, jellege stb. Ezeknek és az adott beszédhelyzetnek (ki beszél kivel, hol, mikor, milyen témáról, kiknek a jelenlétében) megfelelően választja ki azt a normát, amelyhez egy adott szituációban igazodik. A nyelvi változásokat pedig nem „a nyelv gazdaságosságra törekvése”, a logika vagy a különben is meglehetősen szubjektív esztétikai elvek határozzák meg, hanem a beszélőközösség gazdasági, kulturális és politikai presztízsvizonyai: ezek erősíthetik egymást, és akkor nagy az esélye, hogy az adott változás a beszélőközösség szélesebb rétegeiben is lejátszódik; de szemben is állhatnak egymással, ez esetben nagyobb lesz a differenciálódás abban, hogy a beszélőközösség tagjai közül kik és milyen helyzetekben használják az új formát.⁶ Mindezeket tudomásul véve a nyelvtervezés mindenekelőtt megkísérli föltárni egy adott beszélőközösség nyelvhasználati normáit, fölmérni a beszélőközösségekben használt nyelvváltozatok jellemző jegyeit, tehát *leírást* végez, vagyis *deskriptív*. Tudatában van, hogy a nyelvhasználatot nem a nyelvtervezők irányítják, ezért nem előír, hanem *javasol*, vagyis *szuggesztív*. Mivel nyelvileg minden nyelvváltozatot egyenértékűnek tekint, de tudatában van annak, hogy társadalmilag ezek a nyelvváltozatok nem egyenértékűek, azt tartja fontosnak, hogy a nyelvhasználóknak abban nyújtson segítséget, hogy fölismerjék, számukra mikor melyik nyelvváltozat használata az előnyösebb.

A nyelv művelés és a nyelvtervezés közötti különbségek legvégső oka az a szemléletbeli eltérés, amiről esett már szó: a nyelvtervezés elfogadja, hogy egy-egy nyelv nagyon sokféle változatban létezik, a nyelv művelés viszont „a” magyar, „a” német, „a” francia stb. kategóriákban gondolkodik. Ha a nyelv művelést alkalmazott nyelvészetnek tekintjük, akkor elméleti háttere megegyezik a strukturalista és a generatív elméletekkel, amelyekben közös, hogy a nyelvet homogénnek tételezik föl, szemben a szekuláris szemlélettel, amely a nyelv heterogén voltát hangsúlyozza. Ebből a szemléletből következik, hogy mind a nyelv művelés, mind a strukturalista és generatív elméletek „természetellenesnek”, „abnormálisnak” tartják a kétnyelvű helyzetben élő beszélők anyanyelvhasználatát, noha valószínűleg több a földön azoknak a száma, akik kétnyelvű környezetben élnek, mint azoké, akik egynyelvűben.

A nyelv művelés, illetve a nyelvtervezés megegyezik abban, hogy mindkettő lehet hatástalan.⁷ Eltérnek viszont egymástól abban, hogy amennyiben van valamilyen hatásuk, az a nyelvközösség szempontjából pozitív vagy negatív. A nyelvtervezés hatása azért lehet pozitív, mert valós adatokra támaszkodik, és főként mert nem preskriptív jellegű, így nem tartja vétségnek, ha a beszélők nem követik a javaslatait. A hagyományos szemléletű nyelv művelő irodalomban viszont igen sokszor találunk olyan kijelentéseket, hogy „a nyelvi nevelés

embernevelés is”; sőt nemrégiben az Anyanyelvápolók Szövetsége *Anyanyelvi reklámpályázatot* (sic) hirdetett (megjelent az *Édes Anyanyelvünk* 1995. februári számában), amelyben arra buzdítja az olvasókat, hogy készítsenek „nyelvünk helyes, árnyalt használatára buzdító, a nyelvhasználati hibákat, fonáságokat *kipellengérező, szellemesen* megfogalmazott, 'fülbemászó' *jelmondatokat, rigmusokat*”; „egyaránt lehet a reklámjelmondat [sic!] tárgya a fölösleges idegen szavak *bírálata* vagy a nyakatekert, hivataloskodó klisék *nevetségessé tétele* is, de a beszédhibáktól, hadarástól, nyökögéstől, hangsúlyozási hibáktól mentes beszéd *dicsérete* vagy a tisztelettudó, udvarias megszólításformák *népszerűsítése* is” [kiemelések tőlem]. A feladat tehát az, hogy „tréfásan bíráló rigmusokat”⁸ gyártsanak a pályázók, az a cél, hogy *kipellengérezzék* azokat, akik nem az eszményi nyelvváltozatot beszélik. És mivel az eszményi nyelvváltozatot senki nem beszéli, ez azt is jelentené, hogy egyetlen magyar anyanyelvű beszélő sem tud rendesen magyarul. Azok, akik mégis elboldogulnak, sőt jól elboldogulnak a maguk „megromlott” magyar nyelvével, nem veszik komolyan a nyelvművelést. Az érzelmi-etikai alapozású megrovások akkor válhatnak nagyon veszélyessé, ha az, aki ezekkel az intelmekkel és ítéletekkel szembesül, valóban azt tapasztalja, hogy az ő magyar nyelve nem működik, hogy egy másik nyelvvel sokkal sikeresebben érheti el céljait: vagyis éppen kisebbségi kétnyelvű helyzetben. Ebben az esetben az egynyelvűségre alapozó, hagyományos szemléletű nyelvművelés legjobb szándéka ellenére is a kisebbségi helyzetben élők nyelvcserejének fölgyorsulását és nem megakadályozását segítheti elő.

A kisebbségi kétnyelvűség természetes következményei

Mivel szokták a leggyakrabban vádolni a kisebbségi magyarok nyelvhasználatát - vagyis mitől félnek legjobban azok, akik a hagyományos nyelvművelésben látják a nyelvcsere megakadályozásának a lehetőségét? Hogy a határon túli magyar kisebbségek „magyar nyelve” (valójában persze nyelvváltozatai) tele van az államnyelv hatására kialakult idegenszerűségekkel, és emellett még erősen provinciális is. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének egykori Mai Magyar Nyelvi (ma: Nyelvművelő) Osztálya hozta létre azt a Nyelvművelő Kézikönyvet, amelyben a kisebbségi magyar beszélőknek egyenesen azt a rémképet festik föl, hogy kétnyelvűségük következtében akár gondolkodásuk is bomlottá válhat. Az ide vonatkozó rész annyi babonát tartalmaz, hogy érdemes szó szerint idézni: „A kétnyelvűség körülményei között élő külföldi magyarok nyelvhasználatának sajátos vonásai - még e hézagos és vázlatos áttekintésben is - azt mutatják, hogy a két nyelvi rendszer az állandó érintkezésben könnyen egymásba fonódik, keveredik az egyén tudatában, a nyelvérzék nemegyszer bizonytalanná válik, az egyik nyelv kategóriái hozzádomulnak a másikhoz, a sajátságok megritkulnak, s fennáll a veszélye a nyelvi rendszer megbomlásának. Ez pedig - a megértést ugyan nem, de - a fogalomrendszer kialakítását, a dolgok logikájába való behatolást, az alkotó gondolkodást veszélyezteti. A nyelvi rendszer felbomlásával ugyanis a gondolkodás maga válik az egyénben szervetlenné, bomlottá, felemássá” (NyKk I: 1291). Elgondolkodva e szavak értelmén nemcsak azt fedezhetjük föl, hogy a szócikk írói a kétnyelvűség alapvető kísérőjelenségét (a két nyelvi rendszer egymásra hatása, mentális összekapcsolódása) vélik annyira károsnak, hogy az már szerintük a kétnyelvű beszélők szellemi teljesítményét veszélyezteti, hanem „a dolgok logikájába való behatolást”, „a fogalomrendszer kialakítását” csak akkor tartják lehetségesnek, ha az anyanyelv nem „szennyeződik” más nyelvek kategóriáival, amelyek - ezek szerint - nem alkalmasak sem logikus, sem fogalmi gondolkodásra. Nem kétséges, hogy a szócikk szerzői akaraton kívül tettek itt olyan kijelentéseket, amelyek *lingvicistának* is minősülhetnek: a *lingvicizmus* a fajelmélet nyelvi párhuzama. Másrészt a kétnyelvű gyermekek körében végzett pszicho-lingvisztikai kutatások azt tanúsítják, hogy a

kétnyelvűség - valószínűleg éppen, mert a *nyelvi relativizmus*⁹ hatásait csökkenti - kimondottan fölgyorsítja az elvont gondolkodás fejlődését.

Sajátos, hogy azokat a nyelvészeket, akik e nyelvi törvényszerűségekre föl hívják a figyelmet, a magyar nyelvésztársadalom meghatározó tagjai közül néhányan „nemzetvesztőnek”, „kígyónak”, „bomlott gondolkodásúnak” nevezik; sajnálatos, hogy ez az érzelmekkel tűtött szóhasználat az érvek helyett álló indulatot fejezi csak ki.¹⁰ Pedig a Nyelvművelő Kézikönyvben is tükröződő szemlélet nem alapulhat máson, mint nagyfokú tudatlanságon, az utóbbi fél évszázad nyelvészeti kutatásainak teljes figyelmen kívül hagyásán: a kétnyelvűség a huszadik század nyelvészeti vizsgálatainak egyik központi témája, az erről szóló tanulmányok számbavétele önmagában is több monográfiát igényelne. E könyvtárnyi irodalom szerint pedig a kisebbségi magyar beszélők „vétségei” a kétnyelvűség legtermészetesebb következményei.

Két nyelv szoros együttéléséből, a mindkét nyelvet (valamilyen szinten) ismerők számának megnövekedéséből számos természetes, így kiküszöbölhetetlen következmény származik mind a kétnyelvű beszélőközösség egyes beszélőit, mind a közösséget illetően. E következmények kialakulásának pszichés alapja az, hogy a beszélők az általuk ismert nyelveket (akár kettőről, akár többről van szó), mentálisan nem mindig tudják elszigetelni egymástól, ezért ezek folyamatosan kölcsönhatásban állnak. Előfordulhat, hogy ez a kölcsönhatás csak alkalmilag nyilvánul meg, ezt nevezzük *interferenciának*, de ezek az alkalmi hatások állandósulhatnak is, ezt nevezzük *kölcsönzésnek*. Mindkettő jelentkezhethet bármely nyelvi síkon: érintheti a hangrendszert, a szókincset, a mondatszerkesztést, a jelentést, ritkábban ugyan, de jelentkezhethet a kötött morfémák (ragok, jelek, képzők) szintjén is. Az érintkező nyelvek nemcsak közvetlenül, hanem közvetetten is hatással vannak egymásra: ha mindkettő hasonló eszközökkel vagy eljárással fejez ki egy-egy nyelvi funkciót, akkor ez konzerválhatja az adott nyelvi formát; az egyes nyelvi formák előfordulásának gyakoriságára, társadalmi megítélésére stb. is hatással lehet a másik nyelv. Semmilyen nyelvészeti érvelés nem hozható föl amellet a két babona mellett, hogy vannak „hasznos” és „fölsleges” kölcsönzések, vagy hogy a nyelvtani kölcsönzések (például a szórend, vonzatok stb.) megváltozása, „károsabb” lenne az átvevő nyelv szempontjából, mert jobban rombolná annak „szemléletét”. Ezek az értékelések ugyanazon a tévhiten nyugszanak, amelyről már volt szó, nevezetesen hogy a nyelvi változások nem egyszerűen változások, hanem vagy „gazdagítják”, vagy - ahogy sokkal gyakrabban hallhatjuk - „rombolják” a nyelvet.

Ha egy nyelv beszélői egy másik nyelvből szavakat vagy szerkezeteket kölcsönöznek, annak mindig van valamilyen oka, sőt mindig sok, egymással bonyolultan összefüggő oka van, tehát minden kölcsönzés motivált valamilyen szempontból. Sokszor hangzik el a kisebbségi magyar nyelvvaltozatokkal kapcsolatban, hogy „fölslegesen” kölcsönöznek a velük kapcsolatban lévő nyelvből. Unalomig idézett példák, hogy a romániai magyarok *navétáznak*, nem *ingáznak*, hogy a szabadkai magyar gyerek *szokk-ot* iszik, nem *üditőt*, és nem is *szukk-ot* vagy *hűsítőt*, mint a kolozsvári vagy a székelyudvarhelyi, hogy Dunaszerdahelyen *tyepláki-t*, Újvidéken viszont *trénerká-t* vesznek föl akkor, amikor Kecskeméten *szabadidőruha-t* vagy *melegítő-t*. Ezeknek a szavaknak a használatát meglehetősen elítélik a nyelvművelők, noha a szókölcönzés legklasszikusabb és legegyszerűbb kategóriájába tartoznak: a kisebbségi magyar beszélők magyar anyanyelvében egyszerűen *nem volt jelölője* ezeknek a tárgyaknak, és természetes, hogy ezek nevét nem a magyarországi magyarból vették át, mert *nem a magyarországi magyar kultúra közvetítésével ismerték meg* őket. De nemcsak ez a fajta kölcsönzés a természetes, hanem az is, amikor egy régi, meggyökeresedett szót szorít ki az újabb, más nyelvből származó szó: nehéz lenne elképzelni, hogy a magyaroknak a 7. század előtt ne lett volna karjuk, térdük, bokájuk, gyomruk vagy akár eszük, pedig *a kar, térd, boka, gyomor, ész* török kölcsönzó a magyarban. Kétségtelen, hogy minél több olyan kölcsönzó van a kisebbségi nyelvvaltozatokban, amely eltér ugyanannak a tárgynak vagy fogalomnak a

magyarországi magyar nyelvváltozatokban megszokott nevéből, ezek a nyelvváltozatok annál távolabb kerülnek egymástól, annál nehezkesebbé válik egymás kölcsönös megértése, és ugyanez a grammatikai kölcsönzésekre is érvényes - de az is kétségtelen, hogy ezek ellen a kölcsönzések ellen hatástalan bármilyen nyelvművelő föllépés. Annak a kisgyerekeknek, akit a kolozsvári játszótéren társai kicsúfolnak, amikor hallják, hogy édesanyjától *üditő-t* és nem *szukk-ot* kér, nehéz lenne megmagyarázni, hogy mégis *az üditő* a „helyes” forma: ő azt tapasztalja, hogy ennek az ellenkezője az igaz, vagyis a helyes az, amit a többiek is elfogadnak. Hiába akar „helyes” magyart beszélni az a komáromi orvos, aki betegének azt próbálja megmagyarázni, hogy őt az *epéjével* kell megműteni - a beteg nehezen tudja majd elképzelni, hogy szike helyett hogy fogják őt saját *epéjével* műteni, ahelyett, hogy *epére operálnák*.

A „magyar szemléletet”, ahogy a Nyelvművelő Kézikönyv idézett részlete kissé homályosan írja, a „sajátságokat” sem érdemes - de nem is kell féltetni. A nyelvek rokonsági kapcsolatainak föltárására, gyakorlatilag a múlt század óta, működő kritériumaink vannak: ezek (az alapszókins, a nyelvtani sajátosságok és a szabályos hangváltozások érve) alapján a magyar nyelv egyértelműen az uráli nyelvcsalád finnugor ágához tartozik. De ahogy komolyan nem állítható, hogy a mai magyar etnikum kizárólag az egykori finnugor alapnyelvet beszélő etnikum folytatója, az sem állítható, hogy a magyar nyelv „szemlélete”, sajátosságai kizárólag finnugor eredetűek lennének. Az „ősi” szemlélet szerint nem jelenhetett volna meg a magyarban, például a kötőszavas alárendelés; hiszen ez viszonylag új a magyarban: a honfoglalás kora után terjedt el nagyobb mértékben, minden valószínűség szerint azért ekkor, mert megszűnt az igeneves alárendelést használó török nyelvek konzerváló hatása, viszont jócskán megerősödött a kötőszavas alárendelést kedvelő indoeurópai nyelvek hatása. A finnugor alapnyelv rekonstruált szabályai szerint idegen a magyartól, hogy a szó eleji mássalhangzó torlódást megtűri, és nem szünteti meg bontóhanggal vagy előhangzóval, ahogy még az ómagyarban is történt (például a latin eredetű *iskola*, *ispotály* vagy a német eredetű *istálló* szóban), - mégis magyar szónak tűnik a *skót*, a *sport* vagy a *staféta* is. Régebben a vegyes hangrendűséget sem tűrte a magyar, sokat idézett példakkal: így lett *a magyerből magyar* és *megyer*, *a cseljád-féle* alakból *család* és *cseléd*; de ki állítaná mégis azt, hogy az *Ágnes* nem magyar név, vagy a *fotel* nem magyar szó? Ráadásul e tulajdonság megszűnéséért leginkább maga a magyar nyelv „okolható”, nevezetesen azok a hangváltozások, amelyek eltüntették a magyar hangrendszerből a mély hangrendű *î* fonémát.¹¹ A *tükörszavak* és *tükörkifejezések*, valamint a *jelentéskölcsönzések* szintén vádolhatók azzal, hogy „idegen szemléletet” tükröznek, de akkor a magyar nyelvvédelem legjelesebb nyelvújítás kori képviselőit is a magyar szemlélet tudatos megrontóinak kell tartanunk, hiszen igen sok nyelvújítás kori szó készült latin vagy német mintára (például az *anyag* a latin *materia* tükörfordításaként). A „szemlélet” és a „sajátságok” ugyanolyan változékonyak tehát, mint a szókins, semmi okunk rá, hogy a nyelvtani változásokat károsabbaknak ítéljük, mint a szókinsbeli változásokat.

A kisebbségi magyar nyelvváltozatok tehát valóban mások, mint a magyarországi magyar nyelvváltozatok, de csak mások, nem romlottabbak, rosszabbak, torzak, szennyezettek stb. Attól sem kell félni, hogy beszélőik nem tudják ugyanolyan pontosan kifejezni magukat, mint a magyarországiak, vagy hogy netán a gondolkodásuk bomlana meg. A kisebbségi magyar nyelvváltozatok pontosan azokat a jegyeket mutatják, amelyeket - a világon mindenhol - a kétnyelvű nyelvváltozatok szoktak. A kétnyelvűséggel foglalkozó vizsgálatok egyik alaptétele, hogy a kétnyelvűek, akár egyik, akár másik nyelvüket beszélnek, soha nem pontosan azt a nyelvet használják, amit az adott nyelvek egynyelvű beszélői: a két nyelv folyamatosan hat egymásra, így a nyelvi érintkezések megszokott kísérőjelenségei (az interferencia és a kölcsönzés) szintén folyamatosan vannak jelen. A kisebbségi területeken is számos nyelvváltozat él egymás mellett, és - bár különböző mértékben - ezek mindegyikében

megfigyelhetők a kétnyelvűség következményei, ezért nevezhetők összefoglaló névvel a magyar nyelv kétnyelvű változatainak, függetlenül még attól is, hogy mi a kontaktusnyelv. (Természetesen az egyes sajátosságok különböz(het)nek egymástól.)

A kisebbségi magyar nyelvhasználatra gyakran mondják azt is, hogy *provinciális*. E mögött egyrészt ugyanaz az egyközpontú-egynyelvű szemlélet húzódik meg, amely elősegítette a hagyományos magyarországi nyelvjárásokat, és amely szerint minden „vidékiesség”, „nyelvjárásiaság” kerülendő a sokat emlegetett, de senki által nem beszélt „igényes magyar nyelvben”; másrészt e szemlélet képviselői nem vesznek tudomást arról az általános nyelvészeti-dialektológiai tendenciáról sem, hogy az egy-egy nyelvterület szélein beszélt nyelvjárások jobban különböznek mind egymástól, mind a központi nyelvjárásoktól, mint a nyelvterület belsejében beszélt nyelvjárások; harmadszor hogy a magyar sztenderd kialakításában már a múlt században is leginkább csak az északkeletinek nevezett és a dunántúli nyelvjárásoknak volt kiemelkedő szerepük, mintegy nyolcvan éve viszont még esélyük sincs a határon túli területek nyelvváltozatainak arra, hogy sajátosságaik a sztenderd részévé váljanak; negyedszer annak figyelmen kívül hagyása tükröződik e szemléletben, hogy a határon túli magyar nyelvterület jelentős részén a közelmúltig nem lehetett fogni a magyar rádió és televízió adásait, így ennek egységesítő szerepe sem lehetett; ötödször pedig e megbélyegzés alkalmazói nem számolnak azzal sem, hogy a Magyarországon kívüli magyar nyelvterületeken a beszélőknek nemigen van módjuk arra, hogy a „hivatalos”, a sztenderd magyar nyelvet használják: azokban a nyelvhasználati tartományokban, amelyekben Magyarországon általában a sztenderd a használatos (sajtó, felsőfokú oktatás, politikai közélet, hivatali ügyintézés stb.) a kisebbségi magyarok többnyire az államnyelvet kényszerülnek használni.

Mindez azt is jelenti, hogy megint csak *természetes*, hogy a kisebbségi magyar nyelvváltozatok „nyelvjárásiasabbnak” tűnjenek a magyarországi magyar fülnek. *A népi nyelvészeti* kutatások¹² azt mutatják, hogy az emberek általában saját nyelvváltozatukat vélik pontosnak, „a” nyelvnek, hiszen gyermekkoruk óta ezt beszélik ők is, környezetük is, aki ettől eltérően beszél, az „nem tud rendesen” azon a nyelven, - de a nyelvészeknek illik tudniuk, hogy az is „rendesen tud”, csak *másképp*, és ennek a másságnak nemcsak az otthoni, családi, ahogy a nyelvművelő irodalomban gyakran olvasható, „pongyola” nyelvhasználatban van létjogosultsága. A nyelvészek, *a nyelvi művelésben* résztvevők feladata lenne az, hogy - a vallási türelem mintájára - az „egységes nyelv” eszménye helyett sokkal inkább a *nyelvi türelem* eszményét terjesszék. Ez az eszmény ráadásul nem is elérhetetlen: Norvégiában például sikerült megvalósítani, és mindeddig működőképesnek is bizonyult. (A nyelvi tolerancia mintájaképpen a svéd kisebbségnek biztosított nyelvhasználati jogok miatt általában Finnországot szokták emlegetni, de Finnország esetében arról van szó, hogy egy kisebbségi nyelvnek biztosítanak azonos jogokat - a kisebbségi magyar nyelvváltozatok szempontjából ez is nagyon fontos lenne persze -, Norvégiában viszont *egyazon nyelv* különböző változatainak.)

A kétnyelvűségnek, ezen belül persze a kisebbségi kétnyelvűségnek is nemcsak a nyelvi rendszert érintő következményei vannak, hanem társadalmi következményei is. Ilyen például az, hogy azok, akik kisebbségi magyarként az államnyelvet nem beszélik, vagy még olyan mértékben sem ismerik, hogy akár a legtágabb értelmezés szerint¹³ kétnyelvűnek lehetne nevezni őket, anyanyelvüknek szintén nem egynyelvű, hanem kétnyelvű nyelvváltozatait használják. Nincs ebben semmi különös, hiszen kétnyelvű környezetben, kétnyelvű beszélőkkel érintkezve sajátították el és használják az anyanyelvet, az ő kétnyelvű normáikhoz igazodnak.

A másik következmény az, hogy a kétnyelvű beszélők egy-egy szituációban nemcsak anyanyelvük különböző változatai közül választhatnak, hanem anyanyelvük és egy másik nyelv között is. Kommunikatív kompetenciájuk így nemcsak arra terjed ki, hogy egy adott

beszédhelyzetben anyanyelvük melyik változatát kell használniuk, hanem arra is, hogy egy adott beszédhelyzetben melyik nyelvüket kell/lehet/érdemes használniuk. És ahogy az anyanyelv változatainak választását is nagyon sok tényező összefüggései döntenek el, úgy a nyelvek közötti választást is az befolyásolja, hogy az adott helyzetben a beszélő melyik nyelvvel érheti el legkönnyebben célját.

A nyelvválasztást befolyásoló tényezők

A nyelvválasztást befolyásolhatja külső kényszer (melyik nyelvet lehet vagy szabad használni), szokások (bizonyos helyzetekben az egyik, más helyzetekben a másik nyelvet használják) és az egyén viszonya a két nyelvhez.

A nyelvválasztásra vonatkozó kutatások azt mutatják, hogy a kétnyelvűek nyelvválasztásában meglehetősen nagy szerepük van a gazdasági tényezőknek. (Érdemes megemlíteni, hogy az egyik legtöbbet idézett ezzel kapcsolatos vizsgálatot a magyar származású amerikai nyelvész, Susan Gal végezte Felsőőrben, a felsőőri magyarok nyelvcserejét tanulmányozva, lásd Gal 1979.)¹⁴ A beszélők azt a nyelvet értékelik többre, amelyik révén könnyebben boldogulnak; a másik nyelvről, akkor is, ha az az anyanyelvük, azt gondolják, hogy az „sem mire se jó”, legfeljebb az idősebbekkel való érintkezésre alkalmas, álláshoz, munkához, pénzhez nem segíti őket. Így, mivel a másik nyelv „piaci értéke” nagyobb, szívesebben veszik, ha gyermekeik is azt tanulják meg jobban. Ez az értékelés természetesen változhat: a felsőőri fiatalok sokáig csak a családon belüli érintkezés eszközeként ismerték a magyart, minden más esetben a németet használták. Amikor azonban (1990 körül) fölélnkültek a két ország közötti gazdasági kapcsolatok (például mód nyílt arra, hogy magyar-osztrák vegyesvállalatok jöjjenek létre), a magyarnak megnőtt a tekintélye: kiderült, hogy a magyartudásból meg lehet élni.

A politikai presztízs szintén jelentős tényező a nyelvválasztásban: a hatalmat megtestesítő (vagyis a hivatalos) nyelv ismerete elengedhetetlenül szükséges az előrelépéshez, de még a tájékozódáshoz is, ha az állam nem támogatja kellőképpen a kisebbségek nyelvét, és nincsenek például az anyanyelven is hozzáférhető sajtótermékek, hírműsorok, de akár reklámok, szórólapok, cégtáblák, nem beszélve a hivatalos nyomtatványokról - hiszen hogyan is lehetne teljes értékű állampolgár az, aki nem tudja, hogyan kell kitölteni egy hivatalos nyomtatványt, pusztán azért, mert nem érti. A nemzetközi szakirodalomban *nyelvirtásnak* nevezik azt a politikát, amely tudatosan törekszik a kisebbségi nyelvek likvidálására. Ennek része lehet, hogy a kisebbségi nyelv használóiban ne csak azt az érzést alakítsák ki, hogy anyanyelvükkel szemben az államnyelv használata előnyösebb, hanem esetleg tiltsák, megfélemlítsék annak használatát.¹⁵ Az államnyelv mindenképpen meglévő politikai dominanciáját csak azzal lehet ellensúlyozni, így a kisebbségi nyelvhasználatot támogatni, ha az adott államban az alapvető emberi jogokhoz sorolják az anyanyelv használatához való jogot.¹⁶

A beszélők nyelvi *attitűdjeit* (viszonyulását egy-egy nyelvhez vagy nyelvváltozathoz) nemcsak gazdasági és politikai, hanem kulturális tényezők is befolyásolják. Fontos tényező lehet, hogy milyen mértékben kötődnek a beszélők az anyanyelvükhöz kapcsolódó kultúrához (ez azon is múlik, hogy egyáltalán mennyire ismerik azt), mennyiben érzik magukénak (a közös nyelven kívül) az egyéb nemzeti szimbólumokat, hogy mennyire tekintik magukat a nemzet részének, és nem utolsósorban, hogy mennyire tekintik *őket* a nemzet részének. A nemzeti identitástudat alakulásában szerepet kaphat az is, hogy ugyanezek a tényezők hogyan alakulnak a másik nyelv vonatkozásában.

Az egész közösséget érintő tényezők mellett a nyelvválasztási döntéseket az egyénekre jellemző tényezők is befolyásolják: ilyen például az, hogy melyik nyelvet kezeli könnyebben (melyiket tanulta a családban, az iskolában, melyiken tud írni-olvasni), illetve, hogy melyiket

tartja „szebbnek”, egészen egyszerűen: hogy melyiket szereti jobban. Ezt részben az említett, közösségi szinten ható, részben egyéni tényezők befolyásolják: például az, hogy melyikkel kapcsolatban volt az adott beszélőnek több a pozitív és kevesebb a negatív élménye.

Fontos még egyszer hangsúlyozni, hogy e tényezők együtt, különböző kombinációkban (egymással egy irányban hatva és így fölerősödve, vagy egymás ellen működve, így egymást gyengítve vagy akár kioltva) határozzák meg a beszélők attitűdjét saját anyanyelvükkel szemben, vagyis azt, hogy hogyan viszonyulnak hozzá: értékesnek, szépnek, hasznosnak tartják-e vagy ellenkezőleg. A beszélők attitűdje és lehetőségei együtt határozzák meg, hogy az anyanyelvet a nyelvhasználati tartományok (például családi, kisebb közösségbeli élet, publicisztika, szépirodalom, tudományos és hivatalos élet, iskola, vallásgyakorlás) közül mennyiben és melyikben használják. Minél kevesebb tartományra korlátozódik egy nyelvváltozat használata, annál nagyobb a nyelv elvesztésének és a nyelvcsereének az esélye.

Hogyan lehet elősegíteni a nyelvmegtartást?

A nyelvmegtartást - számos kétnyelvűségi kutatás tapasztalataiból kiindulva - úgy lehet a leginkább elősegíteni, hogy a beszélőkben saját nyelvváltozatukkal szemben *pozitív attitűdöt* kell kialakítani, vagyis azt kell tudatosítani, hogy *az általuk beszélt nyelvváltozat ugyanolyan jó, csak más, mint az, amit a nyelvterület más részein (akár az anyaország fővárosában) használnak.* A nyelvtervezést végző nyelvészek és az ő tanácsait megfogadó *mintaadó beszélőknek*, akinek a nyelvhasználat alakításában közvetlen szerepe lehet (tanárok, papok, újságírók, a beszélőközösség más, nagy presztízsű tagjai), sajnos nem minden tényező alakítására nyílik lehetősége. Különösen ritka és szerencsés eseteket kivéve nincs például módja arra, hogy a politikai tényezőkre befolyást gyakoroljon, és elérje azt, hogy az anyanyelvnek minél több nyelvhasználati tartományban legyen *lehetősége* működni: lehessen hivatalos nyelvként használni, legyenek anyanyelvű sajtótermékek, adások; legyen anyanyelvi oktatás, lehetőleg minden szinten (beleértve a közép- és felsőfokú szakképzést is); stb. - bár jobb lenne, ha a nyelvtörvény-tervezetek készítését elsősorban nyelvészekre és nem politikusokra bíznák.¹⁷ A gazdasági tényezők alakulásába még ennyi beleszólása sincs sem a nyelvtervezést végzőknek, sem a terveket megvalósítóknak.

A kulturális tényezők viszont befolyásolhatók: az identitástudat egyik kifejezője, a nyelv igazából csak akkor tartható meg, ha a beszélőközösség tagjai a nyelvhez kapcsolódó kultúrával is azonosítják magukat, ehhez azonban először is ismerniük kell az adott kultúrát. Ebbe nemcsak a tágabb értelemben vett anyanyelvhez kapcsolódó kultúra megismertetése értendő bele, hanem a saját nyelvváltozathoz kapcsolódó helyi kultúra megerősítése, sajátosságainak kiemelése, bátorítása is - ez, ha abból indulunk ki, hogy a nyelvhasználatban is nagyobb hatóerővel rendelkeznek a kisebb közösségre vonatkozó normák, még elsődlegesebb is, mint az egyetemes magyar kultúra értékeinek hangsúlyozása.

A kisebbségben beszélt magyar nyelv anyanyelvi beszélőit politikai és gazdasági vonatkozásban gyakran érik negatív élmények anyanyelvükkel kapcsolatban, a fentebb vázolt okok miatt - ezek ellen a nyelvészek és a nyelvhasználati mintát szolgáltató beszélők csak keveset tehetnek. Igen sokat tehet(né)nek viszont annak érdekében, hogy ha a kisebbségi nyelvhasználók az államnyelvvél szemben kevésbé hasznosnak tapasztalják anyanyelvüket, legalább a magyarországi magyart illetően ne terhelje őket egyfajta kisebbségi érzés. Egy 1995 nyarán végzett kérdőíves felmérésben többek között arra a kérdésre kértem választ a kisebbségi magyar területeken tanító magyartanároktól, hogy volt-e már kellemetlen élményük saját nyelvváltozatukkal kapcsolatban. Bár a legtöbben *nem-mel* válaszoltak erre a kérdésre, a személyes beszélgetések során közülük többen is elmondták, hogy volt, és ugyanazt az esetet említették, amit az *igen-nel* válaszolók nagy része: hogy Magyarországon, amikor beszélgetőtársaik megtudták, hogy a határon túlról érkeztek, megjegyezték, milyen

„szépen” beszélnek, milyen jól tudnak magyarul. Ez a sajnos hétköznapi (határon túli magyarok elmeséléséből nagyon jól ismert) megjegyzés bizonyítja az elmúlt évtizedek magyarországi történelemoktatásának hatékonyságát.

A hagyományos magyar nyelvvelés egyik nagy hibájára viszont egy másik kérdésre adott válaszok vetnek fényt. Azt kértem a válaszadóktól, hogy egy ötfokú skálán jelöljék meg, mennyiben tartják érvényesnek lakóhelyük nyelvváltozatára a következő kijelentéseket:

- 1) minden hétköznapi nyelvhasználati funkció ellátására alkalmas
- 2) szépirodalmi, publicisztikai, tudományos, hivatalos nyelvként is alkalmas
- 3) sok benne a nyelvjárásiasság
- 4) „kevert nyelv”: nagyon sok benne az idegen hatásra létrejött jelenség
- 5) aki ezt beszéli anyanyelvként, nehezen érti meg a magyarországi magyart
- 6) egyre romlik az állapota

A válaszok 50 erdélyi adatközlő adatait tekintve a következőképpen alakultak (a kapott pontokat egyszerűen összeadva, majd elosztva ötvennel):

	1	2	3	4	5	6
összesen	235	173	160	122	90	137
átlag	4,7	3,46	3,2	2,44	1,8	2,74

Az adatokat értelmezve ez azt jelenti, hogy bár a válaszadók lakóhelyük nyelvváltozatát igen magas pontszámmal (4.7) megfelelőnek tartják a hétköznapi nyelvhasználati funkciók ellátására, az „igényes” nyelvhasználati funkciók betöltésére már csak közepesen látják alkalmasnak (3.46 ponttal). És amint az a 3. és 4. kérdésre adott válaszokból kitűnik, azzal ellentétben, amit várnánk, nem annyira az idegen nyelvi hatások miatt vélekednek így (2.44 pont), hanem sokkal inkább a helyi nyelvváltozat „nyelvjárásiassága” miatt (3.2 pont). A nyelvjárások támogatása, a „nyelvjárási ízek” fölértékelése a Lőrincze Lajos által meghirdetett „emberközpontú nyelvvelés” egyik célja volt. A gyakorlatban azonban ez nemigen valósul meg. Számos példát lehetne idézni arra, hogy *a nyelvi változók* (*a* nyelvben azonos funkciót ellátó, egymás mellett létező nyelvi formák) nyelvjárás eredetű tagjait erősen megbélyegzik (például a suksükölést, a palócos ejtést stb.), vagy arra, hogy egy-egy, ma gyorsan terjedő nyelvi jelenséggel nincs semmi más „baj”, csak az, hogy nyelvjárásias, „a nyelvjárásokban jó, de a köznyelvben nincs helye”. Az *Édes Anyanyelvünk* 1995. júniusi számában az egyik legismertebb nyelvvelő, az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvésze például nehezményezte, hogy egy parlamenti képviselő a rádióban nyilatkozva, egy sportriporter közvetítés közben, egy nyelvész kollégája pedig egyik írásában használt olyan „népies” fordulatokat, mint a *bonyolultabb valamitől szerkezet (valaminél helyett), a teljesítményhöz (teljesítményhez helyett) vagy a nem szabadott volna (nem lett volna szabad helyett)*. Ezeket a nem is annyira kirívó eltéréseket Kemény Gábor, a cikk szerzője gunyorosan utasítja vissza a nyelvjárások körébe - mit gondolhatott vajon akkor, amikor a felvidéki magyarság talán legismertebb képviselője a debreceni Nagytemplomban tartott tiltakozó gyűlésen nem átalotta *az nyt* hangkapcsolatokat *nt*-nek ejteni? Mi lehet a véleménye akkor, ha egy híres vajdasági magyar író a magyar tévében is zárt *ë*-vel beszél, vagy egy erdélyi költő suksüköl? Vagy mit szolt volna akár Bálint Sándor *ö-ző* előadásaihoz?¹⁸

A nem sztenderd nyelvváltozatok (nemcsak a hagyományos nyelvjárások, hanem más, például városi nyelvváltozatok) létjogosultságának valódi, és nemcsak látszólagos elismerése az oktatás szempontjából is nagyon fontos lenne. Azoknak a gyerekeknek, akik otthon egy olyan nyelvváltozatot sajátítanak el és használnak később *alapnyelvként* (így hívják azt a nyelvváltozatot, amelyet a beszélő a legautomatikusabban, a leghétköznapiabban

beszédhelyzetekben használ), amely viszonylag távolabb áll a sztenderdtől, iskolába kerülve nemcsak a tananyagot kell elsajátítaniuk, hanem a sztenderdet is, és ezzel jelentős hátrányba kerülhetnek. A nyelvtervezők ezért olyan oktatáspolitikát szorgalmaznak, amely nemcsak megtűri, hanem támogatja is az alapnyelv iskolai használatát, fokozatosan vezetve be a sztenderd nyelvváltozatot, és korlátozva annak alkalmazását. (Például az írásbeli feladatok végrehajtásakor, dolgozatírásakor a sztenderd használatát követeli meg a tanár, de szóbeli feleleteknél nem, vagy csak nagyobb gyerekektől; a tanításon kívüli alkalmakkor - óráközi szünet, kirándulás, szakkör stb. - viszont lakóhelyük nyelvváltozatát használhatják.) A saját nyelvváltozat elfogadtatása, megerősítése, használatának bátorítása még fontosabb lenne a kisebbségi magyar területeken, ahol kevesebb az olyan alkalom, amely az anyanyelv sztenderd változatának alkalmazását követelné. Ha ezek a gyerekek azt tapasztalják, hogy anyanyelvük sok szempontból „kevésbé jó”, mint az államnyelv, és közben azt hallják, hogy magyar nyelvük nemcsak lakóhelyükön, hanem Magyarországon sem „jó”, mert „nyelvjárásias” és „romlott”, hiszen idegenszerűségetől hemzseg, akkor inkább beszélnek az államnyelvet, amelynek különben is „legjobb”, sztenderd változatát tanulják az iskolában. Ha meg az iskolában megtanulják a sztenderd magyart, akkor legtermészetesebb nyelvi környezetükben, otthon nem fogják tudni alkalmazni, hiszen ott más norma az irányadó.

Magyar diglosszia?

Ezekre a problémákra tehát megoldást az jelenthetne, ha az oktatás során - legalábbis az alsóbb osztályokban - mindenki azt a nyelvváltozatot használhatná, amelyet lakóhelyén beszélnek, anélkül, hogy az adott nyelvváltozatot csökkent értékűnek érez(het)né. A sztenderd nyelvet csak fokozatosan vezetnék be az oktatási folyamat egy második fázisában, sőt a kisebbségi területeken területenként némiképpen eltérő sztenderdváltozatot, amely egyben bizonyos mértékben a magyarországi sztenderdtől is különbözik.

A magyar nyelv ugyanis csak a szótárak, nyelvtanok szerint egyközpontú, a valóságos nyelvhasználat szerint nem. A magyar nyelv vonatkozásában Pete István (1988) nevezte először „a magyar nyelv állami változatainak” a határon túli területeken használt, egymástól valamilyen fokon eltérő „irodalmi nyelveket”, és többen is egyetértenek e megkülönböztetéssel. Azokat a nyelveket, amelyeknek több, egymással egyenrangú sztenderd változatuk is van (ilyen például az angol, a francia, a német, a spanyol) *többközpontú* (pluricentrikus) nyelveknek nevezik. Lanstyák István (1995a, 1995b) szerint többközpontú nyelv a magyar is: Erdély a Partiummal, Vajdaság, a szlovákiai és a kárpátaljai magyar nyelvterület önálló központnak tekinthető, mert a közigazgatásban, az oktatásban, a tudományos kutatásban, a tömegtájékoztatásban, könyvkiadásban (tehát olyan funkciókban, amelyekben a sztenderd használata az általános) valamilyen fokon a magyar is használatos az államnyelv mellett. Ezek a sztenderdváltozatok különböznek a magyarországitól abban, hogy míg Magyarország a magyar nyelvnek úgynevezett *teljes és elsődleges központja*, a főlisorolt területek *részleges és másodlagos* központok. (Azt, hogy teljes vagy részleges központnak nevezhető-e egy-egy terület, az dönti el, hogy az ott beszélt változat státusa, funkciója milyen, míg az *elsődleges*, illetve *másodlagos* történeti jellegű megkülönböztetés.) Bizonyos mértékben nyelvileg is különböznek egymástól ezek a változatok (a szókincs, a nyelvtani szerkezetek, a kiejtés, az egyes elemek gyakorisága stb. tekintetében is), de ezeket az eltéréseket eddig alig-alig vizsgálták,¹⁹ nemhogy kodifikálták volna. Sokan félnek is attól, hogy ha ezeket az eltéréseket szentesítenék, és nem devianciaként kezelnék őket, az (méginkább?) fölgyorsítaná a különböző államokban beszélt magyar nyelvváltozatok egymástól való eltávolodását.

Ugyanakkor, ahogy Lanstyák (1995b) is rámutat, gyakorlatilag nincs esélye annak, hogy a magyar többközpontúság úgy szűnjön meg, hogy az eredmény újra egyetlen, egyetlen sztenderd legyen. A többközpontúság megszűnésének másik módja az, hogy az önálló központok sztenderdjei különálló nyelvekké válnak, ez azonban nem elsősorban nyelvi, hanem társadalmi folyamatok eredménye lehet: ha a különböző sztenderdet beszélők különálló nemzetnek is tekintik magukat. A kínaiak például azonos nemzethez tartozónak, azonos nyelvet beszélőnek tartják magukat, annak ellenére, hogy az egyes kínai nyelvváltozatok között olyan nagy nyelvi különbségek vannak, hogy beszélőik nem is értik egymást; az egymást kölcsönösen megértő csehek és szlovákok viszont magukat különálló nemzetnek, a csehet és a szlovákot különálló nyelvnek tekintik.

Lanstyák szerint (1995b) ha a nemzeti összetartozás tudata elég erős, akkor attól sem kell félni, hogy az egyes területeken beszélt nyelvváltozatok nagymértékben eltávolodnak egymástól, mert tudatos nyelvtervezéssel kialakítható egy olyan nyelvi helyzet, amely a világ számos területén működőképesnek bizonyult: *a diglossia* állapota.

A *diglossia* elnevezést 1959-ben Charles Ferguson (1975) alkalmazta először azokra a nyelvekre, amelyek ugyanannak a beszélőközösségnek a mindennapi használatában két, egymástól nyelvileg és funkció szempontjából is élesen elhatárolható változatban élnek. Az egyik változatot, ezt nevezik *emelkedett* (E) változatnak, a politikai, vallási, tudományos életben, az országos tömegtájékoztatásban használják, és ez a szépirodalom nyelve is; a másikat, ezt nevezik *közönséges* (K) változatnak, a magánéletben, a helyi lapokban és tömegtájékoztatásban, a szórakoztatásban használják, és ez a népi irodalom nyelve is. A K-változatot otthon sajátítják el, és anyanyelvként beszélnek, az E-változatot viszont mindenki iskolában tanulja, ez senkinek nem az anyanyelve, így az iskolázottságnak megfelelően nagy eltérések lehetnek az egyes beszélők között azt illetően, hogy milyen szinten bírják ezt a változatot. A diglossia-helyzetre példa az arab világ: a helyi arab változatok a K-változatok, a klasszikus arab pedig az az E-változat, amelynek ismerete tulajdonképpen összeköti a különböző helyi arab nyelvváltozatok beszélőit.

A diglossia fogalmát Joshua Fishman (1967) később kiterjesztette az olyan nyelvi szituációkra is, amelyekben az E- és a K-funkciók ugyanígy elkülönülnek egymástól, de az E- és a K-változat nem egyazon nyelv két változata, hanem két különböző nyelv (például az Egyesült Államokban élő mexikóiak az E-funkciókban az angolt, a K-funkciókban a spanyolt használják). Nem szabad elfeledkezni arról, hogy a Lanstyák által javasolt diglossia-helyzet nem ezt, hanem a ferguson-i diglossia-meghatározást veszi alapul, tehát semmiképpen nem arról van szó, hogy a javaslat szorgalmazói azt szeretnék, ha a magyar a K-funkciókba szorulna vissza, E-változatként pedig az államnyelv lenne a használatos. (Erre nincs is szükség, hiszen a határon túli területek magyar anyanyelvű beszélői ilyen értelemben máris diglossia-helyzetben élnek.) Éppen ellenkezőleg: tisztában vannak azzal, hogy egy ferguson-i értelemben vett diglossia-helyzet kialakításának alapvető feltétele az, hogy az E-változatokban is lehessen használni a magyart.

Kétkódúság és oktatás

Hogy egy magyar-magyar diglossia létrehozásának majd működésének milyen esélyei vannak, az ismét nem kizárólag nyelvészeti vonatkozású kérdés, talán elsősorban nem az. Attól függetlenül azonban, hogy egy diglossia-helyzet legalizálja-e a K-funkciókban a nem sztenderd változatok használatát, ezek a változatok léteznek, és magától értetődően teljes joguk van létezni. A diglossia valójában fölerősített, körvonalazottabb és elismert, ezért speciális változata annak a minden sztenderdizált nyelvre jellemző állapotnak, hogy a beszélők a hétköznapi funkciókban alapnyelvként tanult, nem sztenderd nyelvváltozatokat használnak, meghatározott funkciókban viszont a sztenderdet, és a beszédhelyzetnek

megfelelően képesek közöttük váltani. Valószínűleg ez volt az oka annak, hogy a magyar szakirodalomban sokáig diglossziának nevezték azt a jelenséget, hogy egy beszélő saját nyelvjárásán kívül képes beszélni a „köznyelvet” is - de ez az egybemosás meglehetősen szerencsétlen, éppen azért, mert ez az állapot tulajdonképpen minden egyes beszélőre érvényes, a diglosszia azonban meghatározott kritériumokkal rendelkezik. (A kettő közötti alapvető különbségek talán abból az eltérésből vezethetők le a legjobban, hogy a diglosszia két végpontja, az emelkedett és a közönséges nyelvváltozatok között nincsenek közveleges változatok, míg az általában jellemző helyzet az, hogy a sztenderd és a nem sztenderd változatok kontinuumot alkotnak.) Újabban, talán a kritikának engedve, a magyar szakirodalomban a *kettősnyelvűség* megjelölést kezdték használni a leírt jelenségre. Ez a terminus - bár a jelenség fölismerésének következtében az ezt használó szerzők jóval türelmesebbek azoknál, akik az „egy magyar nyelv” eszményét hirdetik - még mindig szűkebb a kívánatosnál, mert csak a *hagyományos nyelvjárásokat* (a sztenderd által alig befolyásolt dialektusokat)²⁰ tolerálja, más nem sztenderd nyelvváltozatokat (például a kőbányai munkáskerületekben beszéltet) nem. A bármilyen *nem sztenderd és sztenderd* nyelvváltozat ismeretét és a kettő közötti váltás képességét is magába foglaló terminus a *kétkódúság*; az a beszélő, aki ezzel jellemezhető, *kétkódú*.

A kétkódúság tényét figyelembe vevő és azon alapuló oktatáspolitikai néhány országban, például Svájcban már régóta sikeresen működik, Norvégiában pedig ez az egyetlen törvényes lehetőség - minden valószínűség szerint ennek következménye a korábban már említett, egyedülálló nyelvi türelem. Azokban az országokban, amelyekben a nyelvvédelem kiemelt fontosságot, szerepet kap, és nagy hagyományokkal rendelkezik - ide tartozik Magyarország is - előreláthatólag nagy küzdelembe kerülhet elfogadtatni azt a nézetet, hogy nem vezet a nemzet elvesztéséhez, ha a különben is meglévő nyelvi sztereotípiákat megfosztjuk akadémiai-miniszteriális intézményesítettségtől. Pedig ez nem azt jelentené, hogy a sztenderd elsajátítását egyáltalán nem követelné meg az iskola, viszont tény, hogy föl kellene adni az eszményített magyar nyelv elsajátítására tett törekvéseket, ennek megfelelően az eddigi gyakorlattól eltérően nem lehetne erkölcsi alapon, hatalmi szóval számon kérni a sztenderd megtanulását. Az „így nem mondjuk”, „magyar ember így nem beszél”, „így csak a műveletlenek mondják”, „beszélj rendesen”, „mondjad tisztességes magyar nyelven” típusú szólások helyett a sztenderd és az adott nem sztenderd változat pontos nyelvi ismeretére, státusuk és funkciójuk különbségeinek bemutatására lenne e helyett szükség. Tény az is, hogy a jelenlegi grammatikaközpontúság helyett az anyanyelvi órákon sokkal nagyobb teret kellene kapnia a nyelv társadalmi vonatkozásainak. Az egyes változatok közötti különbségek tudatosításával, jellegzetes használati tartományaik megismertetésével (melyiket hol, milyen körülmények között, kikkel beszélve *szokás* használni) lehetővé válna, hogy a tanulók folyamatosan gyarapodó nyelvi kompetenciája ne legyen torz, kommunikatív kompetencia nélküli.

És mindehhez el kellene szakadni attól a szemléletmódtól, hogy a nyelvtanóra anyanyelvünk ápolására vagy művelésére való. Anyanyelvünk nem is beteg, és nem is parlag. A nyelvtanóra arra sem való, hogy a középkori grammatikaórák hagyományait követve arra a természetellenes cselekedetre vegyük rá diákjainkat, hogy kategóriákat biflazzanak be, és értelmetlen memoriterekkel terheljék szellemi kapacitásukat („A határozó a magyarban kifejezhető ragos névszóval, névutós névszóval, ragos és névutós névszóval, határozószóval, határozószót helyettesítő névmással stb.”-jellegűekkel). A nyelvtanóra arra való, hogy megmutassa, mennyi érdekességet nem is veszünk észre, amikor a világ legtermészetesebb módján használjuk anyanyelvünket, hogy megmutassa, hogy ezek az érdekes tulajdonságok más nyelveket is ugyanígy jellemeznek, legfeljebb a részletekben van eltérés; arra való, hogy segítsünk a diákjainknak önmaguk megteremtésében, céljaik elérésében, annak megtanulásában, hogy érdekeiket hogyan érvényesíthetik. A nyelvtanóra alkalmat adhatna

arra, hogy diákjaink megszabaduljanak a megszólalás gátlásaitól (vagy inkább arra, hogy ezek ki se alakuljanak bennük), hogy ne szégyelljék azt, ami csak rájuk jellemző, és képesek legyenek értékítélet és előítélet nélkül elfogadni a másságot.

A század elején még el sem lehetett képzelni egy idegen nyelvet tanító órát úgy, hogy a tanulás nagyrészt ne szavak és nyelvtani szabályok magolását és mondatok fordítását jelentette volna. Az idegennyelv-oktatás ebben a században olyan módszertani megújuláson ment át, hogy ma már a nyelvtanulókat nemcsak írott szövegek fordítására, hanem valódi, élőszóbeli kommunikációra is alkalmassá teszi. E módszerek közül a legsikeresebbek (például a szerepjátékok alkalmazása, lásd Di Pietro 1994) nem azt célozzák meg, hogy az adott idegen nyelvet minél gyorsabban sajátíthassák el a tanulók, hanem hogy minél sikeresebben kommunikáljanak a segítségével: arra a fölismerésre alapoznak, hogy az idegen nyelvet *használni* még nem tudja az, aki ismeri a szókincs és a nyelvtani szabályok jelentős részét, mert hatékony nyelvhasználat nem létezik kommunikatív kompetencia nélkül. Azaz az idegennyelv-oktatás hatékonyságának növekedése nem abban mérhető, hogy fáradtság és komoly energia-befektetés nélkül képes egy idegen nyelvet megtanítani, hanem hogy az adott nyelv sikeres használatát képes megtanítani. Vagyis felismerései nem az idegen nyelvekre, hanem a nyelvre vonatkoznak, az új módszerek nem *az idegen nyelv* (így, egybeírva) sajátosságaira, hanem *a nyelv* sajátosságaira alapoznak. Ha abból indulnánk ki, hogy az anyanyelv is nyelv, nem pedig valami elérhetetlen magasságban lebegő fétis, akkor kézenfekvő lenne ezeknek a nagy sikert hozó módszereknek az adaptálása. Figyelembe véve persze, hogy akiket tanítunk, anyanyelvükből már felsőfokú nyelvvizsgával rendelkeznének - ha lenne ilyen.

Jegyzetek

* Ez az írás eredetileg a csíkszeredai NYIT-Lapok (a Nyelv-Irodalom-Tanítás Társulat szakmai lapja) számára készült. A tanulmányhoz fűzött megjegyzéseikért Kontra Miklóst és Lanstyák Istvánt illeti köszönet.

¹ Bár a kisebbségi magyar nyelvhasználatról számos tanulmány, sőt önálló kötet is megjelent (például Ágoston 1990, Jakab 1976, 1983), ezek - a hagyományokat követve - főként nyelvművelő jellegű írások voltak, elsődleges céljuk nem a kisebbségi magyar nyelvhasználat *leírása*, hanem „hibáinak” számbavétele és a „helyes” nyelvhasználat *előírása* volt. A kisebbségi magyar nyelvhasználat deskriptív szemléletű kutatása a nyolcvanas évek második felében kezdődött, ezeknek a kutatásoknak az eredményeiből közöl a *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről* című kötet (Kontra 1991). Ez sajnos csonka abban a tekintetben, hogy csak a szlovákiai és ausztriai magyarságra vonatkozó tanulmányokat tartalmaz, de jelenleg egy, a teljes kárpát-medencei magyarság nyelvhasználatát elemző vizsgálat is folyik. A magyar nyelv Magyarországon belüli és határon túli státusával foglalkozik Kiss Jenő könyve (1994). A kisebbségi magyar nyelvhasználatot vizsgáló felmérések bemutatásának fórumai az évenként megrendezett élőnyelvi konferenciák: ezeket az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya évenként változó partnerek (felsőoktatási és kutatóintézmények) közreműködésével 1988-tól kezdve rendezi meg. A konferenciák (ezeket Budapesten, Újvidéken, Kolozsváron, Nyitrán, Nagymenyeren és Ungváron rendezték) többségének anyaga kötetben is megjelent; a szlovákiai magyar nyelvhasználat élőnyelvi szemléletű vizsgálatairól más helyeken számos tanulmányt tett közzé Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella (például Lanstyák 1991, 1993c, 1995d; Szabó Mihály 1991, 1993 stb.); a kétnyelvűség lélektani hatásaival, a kétnyelvű gyermekek nyelvhasználatával foglalkozik Göncz Lajos monográfiája (1981).

² A vita legnagyobb részét a pozsonyi *Irodalmi Szemle* lapjain folyik (lásd például Lanstyák 1993a, 1993b, 1994; Deme 1994; Jakab 1994; Kontra 1994a).

³ Lásd Tolcsvai Nagy 1991, 1994.

⁴ Az „igényes” és „pongyola” nyelvhasználat egybemosó jellege mögött az a tévedés húzódhat meg, amely szerint a Bernstein (1975) által leírt *kidolgozott* és *korlátozott kód* megfelelne a *sztenderd* és a *nem sztenderd* nyelvhasználatnak. A *kidolgozott* és a *korlátozott kód* azonban nem nyelvváltozatokat, hanem nyelvhasználati stratégiákat jelöl: *kidolgozott* kódot használunk akkor, ha azt tételezzük föl, hogy beszédpartnerünkkel viszonylag kevés a közös előismeretünk, ezért verbálisan minél explicitebbé kell tennünk megnyilatkozásunkat; *korlátozott kódot* használunk viszont akkor, ha beszédpartnerünkkel olyan sok a közös előismeretünk, hogy nem szükséges gondolataink erőteljesen explicit kifejtése („főszavakból is értjük egymást”). Vagyis nem sztenderd nyelvváltozatban is lehet *kidolgozott kód*ban beszélni, és sztenderd nyelvváltozatban is lehet *korlátozott kód*ot használni. Az „igényes” és a „pongyola” (és az ezekhez hasonló) megjelölések tehát azért értelmezhetetlenek nyelvészeti szempontból, mert egyaránt jelentik a

- „nyelvhelyességi hibáktól” mentes, illetve azokat tartalmazó beszédet és az explicit, kidolgozott, illetve a kevésbé árnyalt beszédet.
- ⁵ Az amerikai fekete angolban az egy csoporthoz tartozók „sántának” (*lame*) nevezik azt, aki nem tartozik az adott csoporthoz, vagy annak marginális tagja. Labov nyelvészeti terminussá tette ezt a szót: az angol terminológiában a *lame* - magyarul a *kibic* felelhetne meg neki - azoknak a neve, akik egy kapcsolathálózat vonatkozásában kívülállók, vagy annak csak perifériáján állnak. Ők az adott csoportra jellemző nyelvváltozatot kevésbé szabályosan használják, mint a csoport belső tagjai. Labov szerint a nyelvészek saját egykori közösségükben is kibicé válnak, így saját dialektusukról meglévő intuícióik nem elég megbízhatók.
- ⁶ A „gazdaságosságra törekvés”, az „analógia”, a „rendszerkényszer” és más, a nyelvtörténeti irodalomban a nyelvi változások okaiként gyakran említett jelenségek nem meghatározzák az egyes nyelvi változásokat, csak esetleg hozzájárulnak ahhoz, hogy az adott változás lejátszódjék-e vagy sem. A nyelv, mint olyan talán legnagyobb misztikuma, a nyelvi változás a mai napig a nyelvtudomány megfejtetlen problémái közé tartozik: mind ez ideig nem született kielégítő válasz arra, hogy azonos „nyelven belüli” feltételek mellett egy adott változás miért éppen abban az időben és abban a nyelvben játszódik le, miért nem máskor, illetve egy másik nyelvben miért nem megy végbe. A szekuláris nyelvészeti kutatások éppen azzal jutottak közelebb e kérdés, az úgynevezett *aktuációs probléma* megoldásához, hogy a nyelvi rendszeren belüli tényezők mellett (ide sorolható a fentebb említett gazdaságosságra törekvés, az analógia és a rendszerkényszer is) a nyelvi rendszeren kívüli tényezőket is figyelembe veszik a nyelvi változások vizsgálatakor. E szemlélet szerint ezek a tényezők nem „extralingvisztikai” jellegűek, hanem nagyon is a nyelvhez tartoznak: a nyelv társas *beágyazottsága* nem hagyható figyelmen kívül, mert akkor elemzésünk tárgya már nem a természetes nyelv, hanem valamilyen mesterségesen előállított jelrendszer, amelynek elemkészlete és szabályai hasonlítanak ugyan annak a nyelvnek az elemkészletéhez és szabályrendszeréhez, amelyből a „lepárlás” készült, de attól maga a „műnyelv” lényegileg (funkcionálisan) különbözik.
- ⁷ Egy magyarországi fölmérés, amelynek adatközlőit úgy válogatták ki, hogy a lakóhely nagyságát, az életkort, az iskolázottságot és a nemzetiségűket megegyezzenek a felnőtt magyar lakosság arányaival (tehát a minta reprezentálta a teljes felnőtt magyar lakosságot), nemrégiben azt igazolta, hogy nincs jelentős nyelvhasználati eltérés azok között, akik fogyasztanak nyelvművelő javakat (olvasnak nyelvművelő cikkeket, hallgatnak, néznek nyelvművelő műsorokat), és azok között, akik nem (Kontra 1994b).
- ⁸ Ez a meghatározás az Értelmező kéziszótárban a *csasztuska* címszó mellett áll, helyesebb lett volna ezért *csasztuska-pályázat*ot hirdetni, nem pedig *reklámpályázat*ot, hiszen a reklám valami *eladására*, nem a neveltségére tételére buzdít. Ez utóbbi komoly gazdasági szankciókat vonhat maga után.
- ⁹ A *nyelvi relativizmus* elméletének két megalapozója Edward Sapir és Benjamin Lee Whorf volt, ezért gyakran nevezik Sapir-Whorf-hipotézisnek is. E hipotézis szerint az emberek világról alkotott képe bizonyos mértékben üggy attól, hogy anyanyelvükben milyen fogalmi és nyelvtani kategóriák és különbségtételek léteznek. Ennek megfelelően két különböző nyelv beszélőinek világgépe elég eltérő lehet, attól függően, hogy nyelvük szemantikailag és grammatikailag mennyire különbözik egymástól.
- ¹⁰ Ezt az indulatot főként Kontra Miklós (1992, 1993) és Lanstyák István (1993a, 1993b, 1994) írásai váltották ki. Az idézett jelzők Deme László (1993) és Jakab István (1994) tollából származnak. Figyelemre érdemes, hogy az utóbbi szerzők nem nyelvészeti érveket állítanak szembe nyelvészeti érvekkel, hanem személyeskedő megjegyzéseket. Ennyiben ide vonható Kemény Gábor válaszcikke is (1993), ennek hangneme azonban jóval visszafogottabb: „mindössze” azt kifogásolja, hogy Kontra nem lojális a magyar nyelvészettársadalom nyelvművelőivel.
- ¹¹ E hangváltozás nyomán jelentek meg a magyarban azok a szavak, amelyek immár magas hangrendű i-t tartalmaznak, de mély hangrendű toldalékokat kapnak, például *zsiros, íjat* stb.
- ¹² A népi nyelvészeti kutatások azt vizsgálják, hogy a beszélőközösség nem nyelvész tagjai (akiket *valódi beszélőknek* neveznek) miként vélekednek egy-egy nyelvváltozatról; milyen fogalmaik vannak a nyelvi rendszerről magáról, milyen sztereotípiáik vannak saját nyelvhasználatukról és mások nyelvhasználatáról.
- ¹³ A *kétnyelvű* terminust nagyon széles skálán értelmezik. A legszigorúbb definíció szerint az kétnyelvű, aki mindkét nyelvet anyanyelvi szinten beszéli, az enyhébb meghatározások (ezeket alkalmazzák gyakrabban) szerint viszont kétnyelvű az is, aki második nyelvét „elég jól” beszéli.
- ¹⁴ Részben ennek a kutatásnak, részben más, szintén a kisebbségi nyelveket beszélők nyelvcserejét vizsgáló kutatásainak eredményeiről magyarul eddig két tanulmánya jelent meg, lásd Gal 1991 és 1992.
- ¹⁵ A megfellemlített nyelvhasználatról bővebben lásd Kontra és Baugh 1990 és FüleiSzántó 1992.
- ¹⁶ A *nyelvi emberi jogokról* bővebben lásd Skutnabb-Kangas 1992; az kisebbségi oktatás és a nyelvi emberi jogok kapcsolatáról pedig lásd Lanstyák 1995c.
- ¹⁷ Lásd például Szilágyi N. Sándor (1994) törvénytervezetét.
- ¹⁸ Érdemes idézni a cikkből szó szerint is, mert ezek az idézetek jól példázzák azt a nyelvi türelmetlenséget mutató szemléletet, amely a mai nyelvművelő irodalomra még mindig jellemző (a kiemeléseket én végeztem): a sportriporter azért „hibázik”, mert „az élőbeszéd hevében, a hosszabb szó végén *áttör* a nyelvjárásaiasság”; a „népies formát” „kigyomlálni” kellett a nyelvészskolléga kéziratából, mert „bántóan *vulgáris, nyelvjárásias*”.

A cikkeske konklúziója pedig: „Hogy a fenti példák pusztán egyedi jelenségek-e, vagy tendenciát jeleznek (azt ti., hogy a választékos köznyelvnek átmenetileg kialakult, többé-kevésbé egységes felszínét ismét áttörik az alulról fölfelé nyomuló, beszélt nyelvi, népnyelvi változatok), még nem tudom megmondani. Az idézett népies formák természetesen nem helytelenek - nyelvileg. De helytelenek stilisztikailag, mert nem illenek abba a stílus környezetbe, amelyben rájuk bukkantam. Legalábbis addig, amíg a csizmát nem az asztalon tartjuk.”

¹⁹ Kivéve a szlovákiai magyar nyelvváltozatokat, lásd Lanstyák Istvánnak és Szabó Mihály Gizellának az 1. jegyzetben idézett tanulmányait.

²⁰ A nyelvjáráskutatók adatgyűjtéseik során olyan falusi, idősebb, lehetőleg férfi adatközlőket kerestek, akik egész életükben az adott településen éltek és paraszti munkát végeztek, mert a feltételezések szerint ezek beszélik „legtisztábban” a hagyományos nyelvjárásokat. (Vagyis úgy, hogy az a sztenderdhez képest a legnagyobb eltéréseket mutatja.) Az ilyen adatközlőket NORM-adatközlőknek hívják az angol *non-mobile older rural male* rövidítéséből alakult betűszóval.

Irodalom

- Ágoston Mihály (1990) *Rendszerbomlás? (Nyelvhasználatunk zavarai)*. Újvidék, Forum Kiadó.
- Bernstein, Basil (1975) *Nyelvi szocializáció és oktathatóság. Társadalom és nyelv*. Szerk. Szépe György és Pap Mária Budapest, Gondolat Kiadó, 393-431.
- Deme László (1993) Bomlott gondolkodású nyelvészek? *Új Szó* 1993. február 12., 7. - (1994) Kétség és remény közt. *Irodalmi Szemle* 37, 1/80-84.
- Di Pietro, Robert J. (1994) *Szerepjátékok a nyelvórán. Stratégiai interakció*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Ferguson, Charles A. (1975) *Diglossia. Társadalom és nyelv*. Szerk. Szépe György és Pap Mária Budapest, Gondolat Kiadó, 291-317.
- Fishman, Joshua A. (1967) Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism. *Journal of Social Issues* 23/2, 29-38.
- Fülei-Szántó Endre (1992) Bomló kétnyelvűség. Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben. Szerk. Kontra Miklós Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 35-45.
- Gal, Susan (1979) *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York, Academic Press.
- (1991) Kódváltás és öntudat az európai periférián. Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről. Szerk. Kontra Miklós Budapest, Magyarságkutató Intézet, 123-157.
- (1992) *Mi a nyelvcsere és hogyan történik? Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Szerk. Kontra M. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 47-59.
- Göncz Lajos (1985) *A kétnyelvűség pszichológiája: a magyar-szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Újvidék, Forum Kiadó.
- Jakab István (1976) *Hogy is mondjuk? Nemzetiségi nyelvhasználatunk - nemzetiségi nyelvművelésünk*. Bratislava, Madách Kiadó.
- (1983) Nyelvünk és mi. Pozsony, Madách Kiadó.
- (1994) Nyelvművelésünk múltja, jelene, jövője. *Irodalmi Szemle* 37/4. 46-57.
- Kemény Gábor (1993) Mi sem akarjuk „leválasztani” azt az ötmillió magyart! Válasz(ok) Kontra Miklósnak. *Szivárvány* 14. évfolyam, 41. szám, 155-158.
- (1995) Csak népiesen? *Édes Anyanyelvünk* 17/3, 5.
- Kiss Jenő (1994) *Magyar anyanyelvűek - magyar nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kontra Miklós (1991) szerk. *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest, Magyarságkutató Intézet.
- (1992) Bomlott gondolkodású magyarok? *Új Szó* 1992. december 23.
- (1993) Hogyan válasszunk le ötmillió magyart a nemzet testéről? *Szivárvány* 14. évfolyam, 40. szám, 123-130.
- (1994a) Szubjektív megjegyzések a magyar nyelvi tervezésről. *Irodalmi Szemle* 37/12. 72-81.
- (1994b) Milyen hatása van a mai magyar nyelvművelésnek? *Magyar Nyelv* 90. 333-345.
- Kontra Miklós és Baugh, John (1990) Önként s dalolva adja fel nyelvét s kultúráját? *Regio* 1990/2. 27-44.
- Lanstyák István (1991) *A szlovák nyelv árnyékában. Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről* Szerk. Kontra Miklós. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 11-72.
- (1993a) Nyelvművelésünk vétségei és kétségei. *Irodalmi Szemle* 36/3. 58-69 és 36/4. 64-74.
- (1993b) Álom és valóság között. *Irodalmi Szemle* 36/6. 69-78 és 36/7-8. 96-105.
- (1993c) A magyar-szlovák kétnyelvű diákok magyar szókinccsének néhány sajátosságáról. *Hungarológia* 3. 115-127.
- (1994) Kétnyelvűség és nemzeti nyelv. *Irodalmi Szemle* 37/2. 63-75.
- (1995a) Többközpontú nyelv-e a magyar? *Irodalmi Szemle* 38/1. 72-83.
- (1995b) A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány*, megjelenés alatt.
- (1995c) Nekünk miért nem jó? *Új Szó* 1995. június 21., 7.
- (1995d) *A szlovákiai magyar argó néhány kérdéséről. Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Szerk. Kassai Ilona. Budapest, az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, 189-201.

- Pete István (1988) A magyar nyelv állami változatai. *A magyar nyelv rétegződése*. Szerk. Kiss Jenő és Szűts László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 779-789.
- Skutnabb-Kangas, Tove (1992) Nyelvi emberi jogok. *Korunk* Harmadik folyam 3/5, 82-86.
- Szabomihály Gizella (1991) A szlovákiai regionális sajtó kétnyelvűsége. *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében 1*. Szerk. Győri-Nagy Sándor és Kelemen Janka. Budapest, Széchenyi Társaság, 30-34.
- (1993) Nyelvhasználat és szociális háttér. *Hungarológia 3*. 59-72.
- Szilágyi N. Sándor (1994) Tervezet. Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. *Korunk* Harmadik folyam 5/3. 131-150.
- Tolcsvai Nagy Gábor (1991) A nyelvi közösség és a nyelvi egység, kisebbségben. *Regio* 1991 /3. 166-173.
- (1994) Nyelvárulás és nyelvmentés: kánon vagy diskurzus. *Irodalmi Szemle* 37/9. 7385.

KLÁRA SÁNDOR

SECULAR LINGUISTICS AND EDUCATION: THE ASPECTS OF MINORITY BILINGUALISM

The paper discusses the differences between the traditional ideologies of mother tongue education and the ones based on secular linguistics. Considering the disputing goals, methods, and approaches of language planning and language cultivation, it has been argued that language planning can be a successful and supportive tool for helping language maintenance in minority situation while language cultivation works against it. The author claims that the consequences of teachers' intolerance against the non-standard varieties are even more disastrous in minority situation than they are in majority circumstances, although they are serious enough even in that case.

PÁVAI ISTVÁN

A moldvai magyarok megnevezései

Ha átolvassuk a moldvai magyarokkal kapcsolatos néprajzi, nyelvészeti, történeti vagy akár publicisztikai irodalmat,¹ lépten-nyomon beleütközünk az identitásukkal kapcsolatos problémákba anélkül, hogy megnyugtató válaszokat kapnánk ezekre a kérdésekre. Román részről szinte általános az a megállapítás, hogy a moldvai katolikusok kivétel nélkül román eredetűek. A magyar álláspont valamivel árnyaltabb, de végső soron ugyanazt az eredményt nyújtja ellentétes előjellel. Itt természetesen nemcsak tudományos kutatókra gondolok, hanem mindazokra, akik valamilyen indokkal tollat ragadnak, és állást foglalnak ebben a kérdésben.

A moldvai magyarok identifikálásával kapcsolatos problémákat² csak akkor lehet valóságghűen feloldani, ha több olyan tényezőt veszünk figyelembe, amelyek együttesen játszanak szerepet - ugyanakkor időnként és helyenként eltérő intenzitással -, a szóban forgó népcsoport etnokulturális hovatartozásának determinálásában. Ez esetben gyakran számolnunk kell ugyanis a két etnikum közötti állapottal, az ingadozó identitással, az etnikai és a felekezeti hovatartozás, mint identifikációs tényezők közötti konkurenciával, és mindezeknek változó - a külső jegyekből megállapítható végeredménytől gyakran eltérő - tudati tükröződéssel. Közismertek azok a történelmi, társadalmi, politikai tényezők, amelyek a Moldvában élő magyarok jó részének identitászavarát a századok során generálták és napjainkban is fönntartják. Viszont ha az eredetükkel, etnikai kötődésükkel kapcsolatos tudati tükröződést kizárólagosan identitászavarként jellemezzük, az előzőkhöz hasonlóan leegyszerűsítő képet kapunk. A valóság sokkal árnyaltabb és más-más eredményre jutunk aszerint, hogy honnan vesszük az adatmintát, illetve milyen irányból szemléljük a kérdést.³

Az identifikáló tényezők közül fontos jelző szerepe van az *etnonimek*nek, azoknak a megnevezéseknek, amelyek segítségével egyrészt egy-egy kisebb-nagyobb népcsoport tagjai saját magukat környezetüktől megkülönböztetik, esetenként egy nagyobb etnikai egységhez sorolják, másrészt a közelükben élő más népcsoportok őket azonosítják. Ez az azonosítás egyszersmind minősítést is jelent, ami az adatközlők által gúnynévnek ítélt etnonimek esetében válik hangsúlyosabbá.

Az alábbiakban megpróbálom áttekinteni egy viszonylag kisebb adatmintán keresztül azt, hogy a moldvai katolikusok közül saját szemléletük szerint kiket, kik, mióta, esetleg miért tekintenek *románnak*, *magyarnak*, *csángónak*, *csángómagyarnak* stb. Ezzel természetesen nem tudom megoldani a felvetett kérdést, pusztán azt akarom érzékeltetni, hogy az adatok ilyen vagy ehhez hasonló csoportosításával árnyaltabb képet kapunk a helyzetről, s később egy jóval nagyobb adathalmazon elvégezve a gyűjtött anyag tematikai rendezését, továbbá a történeti adatok hasonló szemléletű feldolgozásával és egybevetésével közelebb kerülnénk az igazsághoz. Célszerű lenne talán egy olyan számítógépes szöveges adatbázis létrehozása, amelyben az adatsortosításnak ezt a módját alkalmazva feldolgozhatnánk a kutatók által felgyűjtött adatközlői nyilatkozatok ide vonatkozó részét, továbbá az írott források adatait. Ugyanakkor szempontokat nyerhetnénk olyan kérdőívek összeállításához, amelyek további, az eddigiéknél megbízhatóbb adatgyűjtéshez elengedhetetlenül szükségesek.

Az itt bemutatott anyag zömmel 1990 utáni adatrögzítésből származik. Az idézett szövegrészeknél az adatközlők neveinek kezdőbetűjét használom.⁴ Az interjúalanyok között egyaránt találunk moldvai illetőségűt, Erdélybe áttelepültet, parasztembert és „értelmiségit”. Utóbbi kategóriába számítom mindazokat, akik szakmájuktól függetlenül tudatosan foglalkoznak saját népcsoportjuk sorskérdéseivel, esetleg gyakorlati lépéseket is próbálnak tenni társaik nemzeti tudatának kialakítása, jogaik érvényesítése ügyében (szervezet létrehozása,⁵ lapszerkesztés, számukra kedvezőtlen többségi sajtóvélemények megválaszolása stb.).

1. Etnonim hiányzó, bizonytalan vagy hamis

P. I.: Milyen nyelvet beszélnek?

E. I.: Mük iljen csángó nyelvet.

P. I.: A magyarokkal megértik egymást?

E. I.: Há', nem éppeg értünk meg minden szót, de addig forgassuk, amíg megértjük.

P. I.: Ahogy beszél velem, ez a magyarral talál jobban vagy a románnal?

E. I.: Ez inkább a magyarral talál.

P. I.: S ebből nem gondolták, hogy magyarok?

E. I.: Hát, pedig gondoltuk, hogy magyarok vagyunk, de nem gondoltuk, hogy az éppeg olyan külömbös beszéd, hogy magyar-e, csángó-e, miljen-e, nem tuttuk.

G. A.: Úgy halltam én is, hogy úgy híjják, csángók, magyarok, úgy mongyák [...] Dehát én sem tudom, hogy az-e vagy nem igazán.

P. I.: Népszámláláskor, a klézseiek minek mondták magukat?

B. P.: Melik asz' monta román, melik magyar. Sokan asz' monták román, met félnek, hogy valamikor elzavarják onnét a faluból [őket]. Ezétt.

2. Etnonim: román

2. 1. Helybeli papok tanítása szerint

F. M.: Hát most, mikó vót a votálás⁶ [...] akkó aszt monta ez a pap, meljik van most, hogy mük nem vagyunk magyarok, hanem románok.

I. Gy.: A pap urak a népszámlálás előtt, fentről, onnan az oltárról aszt monták: „Vigyázzatok, mert ti román katolikusok vagytok”.

G. P.: Mikor gyermekek mentek Csíkszeredába iskolába, akkor a pap haragutt. Mondta, hogy nem engeddek [ne engedjék], [...] mert mük gyermekeink románok, nem magyarok, aszt mondta a pap.

2. 2. Saját elképzelés szerint

G. P.: Mük csak [...] tartottuk, hogy románok vagyunk, met ha románul tanultunk, románul szolgált pap templomba, mük úgy tartottuk, hogy mük románok vagyunk, de csak mük szüleink valamikor magyarok vótak, csak magyarok vótak [...] szüleink valamikó magyarul tanultak meg, imádkoztak is.

P. K.: Hát, mük is aszt gondoltuk, hogy nem vagyunk tiszta románok. Romániába vagyunk, román iskolát tanulunk, s románul levelet, román beszédet, asztat foglaljuk, akárhol azokat használjuk [...] Beszélünk a családba apákkal a gyermekek magyarul, s amikor elmentünk valamerre használtuk a románt. S akkor én, amikor gyermek vótam, a '30-ba vagyok születve, s akkor iskolába megverték, ha magyarul meghalltak valamit a szájunkból. Otthon testvérekkel használtuk a magyart, s az apákkal, de ha iskolába mentünk csak román kellett. S akkor nem tuttuk jól se románul, mert magyarul beszélünk otthon, s hogyha elmentünk valahova nem tuttuk jól románul, s otthon es nem vót kitől csak az apától magyarul.

B. P.: Sokan..., nemhogy sokan, de vannak egy páran, akik asz' monnyák, hoj románok. Még találkoztam [klézsei] fiúkkal, [akik] aszt monták, hogy „románok vajunk, románok”, sajnos. „Hát - mondom akkor hogy beszélsz velem, hogyha magyarul beszélünk akkor mét mondog, hogy románok? Románul beszélsz?” „Hát nem - aszongya - asz' mongyák a románok, hogy valamikor román faluból váltunk mi csángóé [csángóvá]”. „Most akkor - mondom - mét nem válik román faluból csángó falu? Há nem igaz? Azokat a románokat ki tanította meg magyarul, hogy csángóé vált? Most annyi sok román falu van, mét nem válnak csángóé?”

3. Etnonim: magyar (maghiar, ungur, bozgor, band'in⁷)

3. 1. Ortodox románok szerint

P. K.: A rományok csúfoltak velünk: bányinás, csángós, magyaros.

E. J. P.: Ha éppen román a magyar falut kellett megnevezze monta, hogy né *unguri*.

I. Gy.: Aszt mondja nekem a román, hogy *bozgor*.

B. J.: A városiak [...], akik nem ilyen csángó falvakból származtak, azok *bozгоре*, így szólítottak.

E. I.: A rományok aszt monták nekünk: *bond'ine*.

P. I.: Az mit jelent?

E. I.: Csúfságot, na. Csúf beszéd, de ki tuggya! Sokszor kérdeztek meg egy románt, felkérdezték, hogy mit jelent az, de a se tutta megmondani. Még csak csúfságból monták.

P. I.: A csángó, az nem csúfság?

E. I.: Nem hát, az nevezett név.

B. P.: „*Ungurule, unguru*” mindig aszonták „*ungure*”.

P. I.: Úgy is mondták, hogy *bozgor*?

B. P.: *Bozgor, ungur*, inkább úgy mondták mindig, hogy ... mikó' jöttek búcsúra Klézsába szentferenckor, októمبرba⁸: „*mergem la unguri*”, menünk magyarokhoz, menünk *ungurokhoz* búcsúra.

3. 2. Ortodox cigányok szerint

C. N. (román nyelven): Különbség van köztük, mert a románoknak például hórát, szirbát, keringőt, tangót kell játszaniuk, de a magyaroknak másként kell muzikálniuk. Csárdásokat kell húzni, [...] csak magyar [zenét] kell csinálni nekik [...] *A juhok keservesét* leginkább a magyaroknak húzták [...] Minden háromból egyik *kettős[tánc]* volt az öregeknek, de most már csak a magyaroknak húzzuk, [...] *a magyaroskát* [is] a magyaroknak.

P. L.: Az apja tudott magyarul?

P. V. (román nyelven): Jól tudott magyarul, mert kisgyermekkorától óta muzsikált az apjával, vagyis az én nagyapámmal ott [a Klézse környéki falvakban].

3. 3. Saját magukra vonatkoztatják

B. P.: Én legalább asz' gondolom, hogy magyar nyelven beszélünk, akkó' magyarok vótunk, s magyarok vagyunk most is.

P. K.: Embri János leánya vagyok, magyar nevezetű [...] Hát, mük aszt hittük, hogy magyarok vagyunk, mert ha magyar a rományok csúfoltak velünk, bányinás, csángós, magyaros, ha csúfoltak münket, s akkor mük aszt hittük, hogy magyarok vagyunk akárhol. Hát, ha megláttunk egy férfit va' egy fehérnépet, valamit: az román, de né' az másik, az magyar.

Sz. Ny.: Há' nem is kérdett senki, s mi úgy tuttuk magunk közt, úgy beszélgettünk, így vagyunk születve: magyarul. Ez a születésünk nekünk, ez, eszt a beszédet tuggyuk, mást nem tudunk.

Ny. I.₂: Mü örökké így montuk: magyarok vagyunk [...] így szottuk mü magunk közt, hogy magyarok vagyunk, s akkor nem vagyunk erre [mások], csak magyarok.

3. 4. Egyik magyar falu a másikra is vonatkoztatja

F. M.: Nem tudom, hogy minek haragutt meg ő a magyarokra, haragszik ő a magyarokra, haragszik. De ő hiába haragszik a magyarokra, mer ő es magyar, magyar nemzet a pap, a miénk. Szabófalvi. Szabófalva az magyar egészen. S ő azt mondta, hogy elbeszélgette, hogy minek haragszik a magyar nyelvre...

2. Etnonim: székely

4. 1. Saját magukra vonatkoztatják

F. K.: Mi [lészpediek] többnyire székelyek vagyunk, mint csángók.

5. Etnonim: katolikus

5.1. Helybeli papok tanítása szerint

5. 1. 1. Római katolikus = román katolikus

P. L.: A papság mit mond az embereknek?

P. M.: Mit mond? Azt, hogy románok. Tehát román eredetűek, román nemzetiségűek, római katolikusok. Összekapcsolja a *romano-catholic*-ot a *român*-val.⁹

5. 2. Saját magukra vonatkoztatják

5. 1. 2. Ortodox=román, katolikus=magyar

Lé. J.: Én románnak [= ortodoxnak] vótam keresztelve [...] S osztág állottam, hogy az asszonyt elvettem római katolikusnak.

Ny.I.1: Katolikusok vagyunk. Magyarok.

6. Etnonim: csángó (ceangáu)

6. 1. A csángó etnonim használata

6. 1. 1. Erdélyi magyarok (székelyek) használják

P. K.: Akkor még 14-16 esztendő s vótam, s akkor kifelé vótunk Árdéalba, hogy mongyuk műk románul, csángóul Árdéalnak mongyuk, magik mongyák Erdély. S akkor ott es nekünk úgy monták *csángók a magyarok*, az erdélyi magyarok, idevaló, *Romániából* valók, s aszt monták nekünk, hogy műk csángók vagyunk. Akkor na, műk is fogtuk innet, onnat a beszédet, hogy csángók.

6. 1. 2. Ortodox románok használják

P. L.: A románok, hogy mondják maguknak?

F. M.: Ők is így mondják csángó, *ceangăi*.

Ny. I.: Az oláhok monták nekünk, hogy csángók.

B. J.: Melyik csak ilyen falusi [román] volt, az mondta „*măi ceungăule*”.¹⁰

P. K.: A románok csúfolkodtak velünk, [...] hogy csángók vagyunk. Csúfolkodtak velünk. Aszt monták, hogy „tük nem vattok románok, csángók vattok, s tük se magyarok nem vattok”.

H. L.: Meljikek magyarul beszélnek azok[at] mind csángónak mongyák [...] a románok.

B. P.: Hát, ezek e tanitónék¹¹ es [mondták], hogy csángók vagyunk [...] Hát vannak román faluk közél oda [Klézséhez]. Én hol vótam csobán¹² ott fent a hegyen, akkor ott vótak közül másik faluból, hegyen túl vótak román faluk, no ott talákoztam mindig velük [a románokkal], asztá' kiabálták, hogy „*unde mergi ceangăule, ceangăule, ce faci ceangăule?*”¹³ [...]Ők aszt monták, hogy ezek csángók.

6. 1. 3. Ortodox románok nem használják

E. J. P.: Csángóknak nemigen [neveztek a románok].

6. 1. 4. Ortodox cigányok használják

C. N. (románul): A [*bulgăreasca nevă tãncot*] lakodalomban a csángók táncolják.

6. 1. 5. Egyik magyar falu a másik lakóira vonatkoztatja

E. J. P.: Hát emlékszem például nagyanyám is, amikor így búcsuról vót a szó, a bogdánfalviakra, ha nem tévedek, vagy a klézseiekre - nem tudom pontosan -, mondta: „né, jönek a nagykalapos csángók”. De ez csak elszigetelten volt.

Ny.I.1.: Mi montuk bé Bákó fele azoknak csángók [...] Montuk a mardzsinéieknek csángók. Bé Bákó felé.

Lá. J.: Jártam Bákóba fuvarozni, úgy vásárolni ide-oda, s akkor „a csángók” monták melyik a Bákó környékén és Bákótól lefelé *Lujzicãlugãr, Szarãta, Mãrginen, Nagypatak [...] Fundu Rãcãciun*, rekecsunyiak, azoknak híttuk.

P. I.: Lészped, Pusztina messzebb van [Klészétől]. Azok is csángók?

B. P.: Azok es csángók.

6. 1. 6. Saját magukra nem vonatkoztatják

G. P.: Nem szoktuk mondani [Gyoszenyban], hogy na mük csángók vagyunk, nem szoktuk.

Ny.I.1.: Mi ott Pusztinába magunk közt nem mondtuk csángók vagyunk.

Lá. J.: Münk nem vagyunk csángók. Münk magunkat nem montuk, hogy csángók vagyunk, [...] münk pusztinaiak vagyunk. Lészpediek megint nem csángók. Azok es nem monták csángók nekik, ezeknek monták Bákótól lefelé, azoknak monták csángók.

Ny.I.1.: Nálunk Pusztinába nem es használták a csángó nevet így, hogy mongyuk maguknak, hogy csángó. Nem montuk, hogy csángók vagyunk.

E. J. P.: A pusztinaiak semmiképp sem fogadták el ezt, azokba' a gyermekkoromi évebbe' ezt, hogy mi csángók volnánk.

6. 1. 7. Saját magukra is vonatkoztatják

E. I.: Megvótunk örökké a csángók, csak nem, nem tuttuk mü es, hogy mük vagyunk, olyan pontosan.

P. K.: Úgy fogtuk fel mük es, egyik a másiknak montuk, hogy csángó.

E. I.: Há', mük is magunknak is így montuk, má', há' úgy tuttuk, hogy csángók vagyunk.

P. I.: A falusiak egymásnak mondták, az öregek?

B. P.: Öregek? Hát monták [tréfásan]: „Jó regvelt, te csángó, hova mensz?”.

I. Gy.: [A népszámláláskor] sokan monták, hogy [ők] csángók, dehát a csángó oda vót téve a harminckilences kódszámhoz, amelyik aszt jelenti, hogy más nyelvek Európában. És persze, most mindenki arra hivatkozik, hogy nincsen magyar [Moldvában].

6. 2. A csángó szó jelentése

6. 2. 1. A *csángó* szó jelentése: magyar

P. I.: Mit jelent az, hogy csángó?

G. A.: Csángó? Mit jelenthet? Magyar, az' jelenti.

P. K. [valakiről]: Az magyar asszon, csángó asszon.

F. M.: Édesapám vagy édesanyám, vagy ... édesapámnak az anyja, vagy az apja, azok még románul sem tudtak, úgylahogy régi csángómagyarok vagyunk. Igen há'!

6. 2. 2. A *csángó* szó jelentése: idegenbe szakadt magyar

B. P.: Azoknak a magyaroknak akik élnek a románok között, aszongyák, hogy csángó.

E. L.: Az ennek előtte az öregjeink, apáinknak nagyapjai es tutták, hogy mü mindcsak a magyaroktól vagyunk elszakadva, de ők is pontosan nem tutták úgy kifejezni, hogy

megtuggyuk mi is mondani, hogy honnat származtunk. Aszt tuttuk, hogy csángóknak marattunk, mert hogyha ide marattunk, akkor csángóknak marattunk.

6. 2. 3. A *csángó* szó jelentése ismeretlen, de a magyarság attribútuma

F. M.: Ezt nem bírnám megmondani, hogy honnan kapta azt, hogy csángó nevezetű ez a magyarság itteni körbe'. Há' nem tudnám megmondani. [...] Hogy honnan kapta ezt a csángó nevet ez a népség, nem tudom.

6. 2. 4. A *csángó* szó jelentése: magyar nyelvet másként beszélő

P. I.: A Bákótól lefele lakók tudnak magyarul beszélni?

Lá. J.: Há' tunning, tunning, csak nem így beszélgetnek, mint münk. Egy kicsit úgy beszélgetnek: *iljen, oljan*, a csürkének monnyák *püsleny*, a tojáznak monnyák *tyukmon*, [...] a húsnak aszt monnyák *pecsenye*. S valami különbség, egy kicsi különbség van [...] Ők [a]hogy beszélnek, münk másként beszélünk. Frumoszába, Pusztina, Lészped [...] ezek egyaránt beszélünk.

Sz.Ny.1: Egy nyelvet beszélnek azok, s münk beszélünk másféle változót.

F. K.: Lészpednek többnyire a hangsúlya csak székely, nem annyira csángó, mint a déli csángók[é].

P. K.: Ott Bákó körül vannak még más fajta csángók. Olyanok azok a csángók, hogy azokval nem éppeg, nem egyezik sokat, nem értik meg a beszédjiket. Mük sem értjük. Ők, ha velünk beszélnek, s tudják, hogy mük es magyarok vagyunk, csángómagyarok, akkor ők románul beszélgetnek, mert mi nem ércsük meg az övéket, az ők beszédjiket.

6. 2. 5. A *csángó* szó jelentése: magyar nyelvet tökéletlenül beszélő

S. P.: Azér' vagyunk csángónak maradvá, mi csángónak, hogy mi a románok köszt vótunk, s nem tuttuk lemagyarázni a magyar nyelvet igazán, mind a régi apáink.

G. P.: Csángó leszek, meddig hogy leszek magyar, tiszta magyar va' egyszer mikor még leszek. Me' most má' mongyuk én tiszta magyar vagyok, még nem vagyok me' a nyelvem nem fordul úgy, hogy kell. Na, de azt idejivel megszokjuk münk is [az erdélyi magyarok között], hogy beszéljünk úgy hogy rendesen, hogy kell.

6. 2. 6. A *csángó* szó jelentése: magyar és román nyelvet egyaránt hibásan beszélő

Lá. J.: Értik a szónkat [a románok], hogy nem vagyunk románok. Ők megértik, mind maguk es [a magyarok] értik, hogy münk csángók vagyunk, mert münk itten is nem tudunk úgy beszélni, mind a tiszta magyarok, románul sem tudunk úgy beszélni mind a románok.

P. K.: S akkor esztet monták ott [Erdélyben a magyarok], hogy amelyik egyszer nem tudunk jól se magyarul, se oláhul, románul, akkor csángó a nevünk. Csángónak mongyák münket [...] Mük iskolát nem tanultunk magyarul. Mü nem ismerünk betűt magyarul semmit, csak az apáktól amit fogtunk, magyarul annyit tudunk. S akkor aszt monták [a moldvai románok], hogy azért vagyunk csángók, hogy nem tudunk se románul, se magyarul jól, nem tudunk. S akkor neveink csángók. S akkor itt aszt tuttuk.

P. I.: Szászku-ton hány katolikus van?

Lé. J.: Egy 550 lélek [...]

P. I.: És hányan tudnak abból magyarul?

Lé. J.: Itt nem beszélnek tiszta magyarul nálunk, a csángók nem tudnak.

P. I.: De így, ahogy beszélnek...

Lé. J.: Az egész falu tud magyarul.

P. I.: Az egész falu így tud magyarul?

Lé. J.: Igen, így tud magyarul. Csak lássa itt meg vannak vá'tva a magyar szavak, a cukornak mongyák *záhár*, a paprikának mongyák *csipér*, s ezek a szók el vannak köcsözve a románoktól.

6. 2. 7. A *csángó* szó jelentése: magyar nyelvet már nem tudó

Sz. Ny.: A mardzsiniaknak montuk csángók, me' ők nem tudtak magyarul.

Lá. J.: Elfelejtették az anyanyelvet.

Ny. I.₁: Ők rományul beszélnek.

Sz. Ny.: S jobbjára egy numert [hangot] vesznek elé: *sz*. *Sz-sen* beszélgetnek. A *sz* numert teszik elől. *Sz*.

P. I.: A magyar beszédben?

Sz. Ny.: Olá'ba.

P. I.: Magyarul nem tudnak beszélni?

Sz. Ny.: Nem tudnak, nem, *de fel* [egyáltalán].

Sz. Ny.: Egy nyelven beszélnek azok.

Ő. E. P.: Csángónak nevezik azt is, aki egyáltalán nem tud magyarul.

6. 2. 8. A *csángó* szó jelentése: elvándorló

Ny. I.₁: Hát én, hogy halltam az öregektől, hogy elcsángálták [...] őket és azé' monnyák, hogy csángók. Inné' huzakodik¹⁴ ez a csángó szó.

Lá. J.: Madéfalván mikor vót egy nagy verekedés, hogy lepallták mind a németek vagy ausztriások, magyarok melyikek vótak azok, akkor sok világ elfutott bé oda héjzánk,¹⁵ elcsángottak, elfuttak bé oda, keresztül Gyimesen s bé Moldovába, héjzánk, s 'hol megkapták ezket a falukot, asztán sokan jöttek. Pusztinába [...] Pálok jöttek onnat Madéfalváról, Kispálok, s asztán Sebestén az Kostelegekről, Golombán a Hidegségről, azok mind bé vótak csángotva héjzánk, s azér' monták csángó.

6. 2. 9. A *csángó* szó jelentése: Moldvából jött magyar

P. I.: Itt [Erdélyben] maguknak nem mondják, hogy csángó?

G. P.: Igen, mondják, hogy csángók vagyunk, igen.

P. I.: A viceiek...

G. P.: Igen; csángók, úgy mondják nekünk. Igen, hogy tuggyuk ki van töllük. Igen, na úgy tudják, met műk csak három család vagyunk [Moldvából az erdélyi Vicébe áttelepülve], ők [a tósgyökeresi viceiek] mikor va' egyszer van szükségik felőlünk, akkor mondják, hogy „né csángó Péterhez” vagy „csángó Ferihez” vagy „csángó Krisztihoz”, ez az egész.

6. 2. 10. A *csángó* szó jelentése: kővágó (követ csángató)

Lá. J.: S asztá' vannak a *tirgu-ocnaiak*, *Tirgu-Ocnán* csángók, s azok azé'tt vannak elnevezve csángónak, hoj ők o'an kővágók vótak. Vágták a követ a martból, s csináltak küszürüköt, csináltak házaknak, érti, csináltak házaknak, így vágták meg a követ házaknak. S akkor azér' monták, hogy csángók, arról vagyunk csángók. S aszt' elment a csángó, hogy csángottak, hogy verték a dáltával¹⁶ s a kalapácsval a követ, akkor csángottak s akkor elnevezték csángónak. Na, onnat van az. Ez az igazság. Innett jó a csángóság.

6. 3. Mióta ismerik a csángó megnevezést

6. 3. 1. Régóta

P. I.: Mikor hallotta először azt a szót, hogy csángó?

Lá. J.: Csángót, hogy én megszülettem.

Ny.I.₁: Hát én halltam a szüleimtől.

E. L.: Az öregektől.

F. M.: Hát úgy nevezték, még rég az ideje, hogy csángómagyarok.

P. K.: Én gyermekkoromtól tudom, hogy úgy mondták, hogy csángók vagyunk.

B. J.: Én már mikor iskolába jártam, akkor a faluban már használták ezt, hogy mint csángó.

6. 3. 2. Újabban

Sz. Ny.: Most keszték ki eszt, hogy csángók vajunk, mostanig münk úgy montuk, hogy magyarok vajunk.

6. 3. 3. Magyar értelmiség terminológiája

E. J. P.: Ha nem tévedek, inkább néprajzosok, tudósok adták rájuk [a csángó nevet], amit ők nem szívesen fogadtak el.

6. 4. „Csángózás” elfogadása/elutasítása

6. 4. 1. Elfogadják

G. P.: Én szeretem ezt a nevet csángó, ha egyszer csángó vagyok csak csángó leszek, meddig hogy leszek magyar, tiszta magyar va' egyszer mikor még leszek.

6. 4. 2. Beletörődnek

Ny.I.₂: Most immá' megszoktuk.

6. 4. 3. Nem fogadják el

B. P.: Csángók, igen, mindig csufoltak, monták az iskolába es [...] Hát, ők [a klézseiek] aszt gondolták, hogy valami ez csángó szó, ez csufolkodás, valami, hogy ... ahogy monták románok es csángó nekünk, akkó nagyon nem tetszett nekünk, [...] aszt monták, hogy csukodás [...] Sokan szégyellik, hogy asz' monnyák hogy csángó, az' gondolják, hogy valami egy csúfkodnak velik, hogy csángó.

Ny.I.₁: Mük nem akartuk, hogy nekünk mongyák csángók.

Ny.I.₂: Én egy nem szerettem soha mikor azt monták, hogy csángók vagyunk.

B. J.: A moldvai népnek ez a csángó szó egy kicsit olyan sértő [...] Vannak olyan faluk ahol egyenesen megmondják azt, hogy „én nem vagyok csángó, én magyar vagyok”.

I. Gy.: EI akarják lopni nekünk a nemzetiségünköt [azért mondják nekünk, hogy csángók vagyunk].

6. 4. 4. Tudatos törekvés a „csángózás” kiküszöbölésére

Ö. E. P.: A *Moldvai Magyarság a Csángó Újság* címen indult 1990 márciusában. Immár egy éve, hogy *Moldvai Magyarság* címre változtattuk át, én úgy gondolom, hogy ez jobban kifejezi a lapnak a célját. Azt, hogy csángó, csángóság, nagyon manipulálni tudják a románok [...] De mi [a sepsiszentgyörgyi Csángó Szövetség] nem azért csináljuk ezt a lapot, hogy visszamagyarosítsuk az északon élő, hajdanában magyarul beszélő római katolikus moldvaiakat, hanem elsősorban a Bákó környékieknek csináljuk a lapot, azoknak, akik ma is magyarok, magyaroknak vallják magukat, és közülük tudnak is magyarul olvasni.

B. J.: Ez a tavaly [1990-ben] lett eldöntve, amikor alakítottuk meg az újság alapítványt, hogy egy év után meg fogjuk változtatni a címet [...] Egy olyan kicsike alcímbe, igen szerepel, mint *Csángó Újság*, de az, hogy próbáljuk meg ezentúl őket is szólítani úgy, mint *magyarok és nem csángók*.

*

Végül a terepmunka során szerzett saját benyomásaimat egybevetve a fentiekkel, az alábbi képet rajzolhatom meg a felvetett kérdéstről:

Az etnonim hiánya vagy a tekintetében megnyilvánuló bizonytalanság rendszerint abból fakadt, hogy a magyar államiság kötelékein kívül rekedt, egy másik országban mindenkor kisebbségként, jövevényként és idegenként kezelt népcsoport egy része, amely a reformkor óta több hullámban fellángolt magyarországi nemzeti eszmeáramlatok hatásaitól távol maradt, etnikai hovatartozásának nyilvános megvallását egyrészt nem tartja fontosnak, másrészt az irányában évszázadok óta megnyilvánuló intolerancia miatt félelmében adott esetben meg is tagadja. Vannak közöttünk viszont olyanok, akik ezzel az állásponttal szembe mernek helyezkedni. A **román** etnonim viszonylag nyilvános használata önmaguk megnevezésére (például népszámlálás alkalmával) a helybeli római katolikus papok ügyködésével, a hatósági megfélemlítéssel magyarázható, és olyanok esetében is előfordul, akik szűkebb környezetükben, illetve saját lelkiismeretük szerint magyarnak tartják magukat.

A **magyar** etnonim, illetve román nyelvű megfelelői (*ungur, maghiar*), valamint az ezekkel szinonim gúnynevek (*bozgor, band'in*) tágabb körben használatosak. A környező ortodox románság, illetve a katolikus falvakban rendszeresen muzsikáló ortodox cigányzenészek számára egyértelmű, hogy a szóban forgó népcsoport magyar etnikumú, ők a *ceangău* (csángó) gúnynevet is a magyar szinonimájaként használják. A saját magukat magyarnak vallók egyrészt pontosan ezzel magyarázzák magyarságukat, mások a nyelvre, származásra hivatkoznak. Szórványosan a székely eredet tudata is él az úgynevezett székelyes falvak körében.

A faluban gyanús idegenként megjelenő erdélyi vagy magyarországi néprajzos az utcán leszólított első adatközlőnek szegezett indiszkrét kérdésére, amely az etnikai hovatartozást firtatja, gyakran kapja válaszként: **katolikus**. A sztereotip válasza szintén a papok készítik fel híveiket, eszközként használva a hatósági erőszakkal és e mélységesen vallásos nép számára fontos földöntúli erőkkkel való fenyegetőzést. A gyűjtővel bensőségebb kapcsolatba kerülő adatközlők számára viszont nem jelent gondot a magyarság megvallása. Tudatukban világosan elkülönül az etnikai és a felekezeti hovatartozás, legfeljebb az ortodox=román, katolikus=magyar¹⁷ sztereotípiák jöhetnek szóba még a behelyettesítés motívumaiként. Az is lehetséges, hogy a gyűjtő túl általánosan teszi föl a kérdést (például: kik laknak ebben a faluban?), amiből az adatközlő gyakran nem az etnikum, hanem a felekezeti hovatartozás iránti érdeklődést olvassa ki.

A **csángó** etnonim használata egyrészt a románokhoz és a cigányokhoz kapcsolódik, akik egyértelműen a moldvai magyarok gúnyneveként alkalmazzák. Ennek az utóbbiak tudatában vannak. Másrészt az erdélyi és a magyarországi magyarok, a média, valamint a tudományos nyelv is használja. Ennek tudható be, hogy immár itt-ott saját magukra is vonatkoztatják a moldvai magyarok, többségük viszont továbbra is gúnynévnek érzi és egy-egy távolabbi falura, falucsoportra tartja jellemzőnek. A szó jelentésével kapcsolatos elképzelések adnak magyarázatot erre a jelenségre. Meglepő a „csángózás” eléggé határozott és egyöntetű elutasítása, hiszen ezt a néprajzi csoportnevet a tudományos kutatók és a magyar nyelvű média nem pejoratív értelemben használja. Más kérdés, hogy akár szakmailag is, de etikailag mindenképpen kifogásolható a moldvai magyarság „csángózása” a szakirodalomban, miközben a magyar nyelvben hagyományos oláh, tót stb. névneveket a megfelelő népek érzékenységét figyelembe véve románra, szlovákra stb. cseréltük.

A moldvai magyarok közül immár egyre többen vannak olyanok, akik etnikai sérelmeiket nyilvánosan szóvá teszik, konkrét programokat fogalmazznak meg a népcsoport helyzetének javítására, sőt 1990 óta már a szervezett politizálásra is van példa. Néhány éve kulturális,

kisebbsézt gazdasági kapcsolataik az erdélyi és az anyaországi magyarokkal megsokszorozódtak. Ez a folyamat előbb-utóbb további módosulást okoz a saját magukról alkotott képben, amelynek majd minden bizonnyal az önmaguk és környezetük által használt, etnikai hovatartozásuk problematikáját érintő etnonimek módosulásában is tükröződnek. Érdeemes tehát az elkövetkező években is bő anyagot gyűjteni erről a kérdéskörrel, amelynek további tisztázását a jövő kutatásaitól várjuk.

Jegyzetek

- ¹ Helykímélés miatt csak két munkát idézek, amelyek a kérdéskör gazdagabb irodalmát sorjazzák: Válogatás a moldvai csángó szakirodalomból. In: „*Moldvának szíp tájaind születem...* “. *Magyarországi Csángó Fesztivál és Konferencia*. Szerkesztette és a bibliográfiát összeállította Péterbencze Anikó. Jászberény 1993. Halász Péter: Eredmények és feladatok a moldvai csángók néprajzi kutatásában. *Néprajzi Látóhatár* 1994. 1-2. 1-37.
- ² Halász Péter i. m. 149. lábjegyzetében az azonosságtudattal kapcsolatos irodalmat öt címben jelöli meg, amely feltétlenül kiegészítendő Lükő Gábor: *A moldvai csángók I* (Budapest 1936) bevezető tanulmányával (6-18).
- ³ Ilyen értelemben a dolgozat végén található összefoglalás is viszonylag szubjektív, hiszen az itt bemutatott anyagra és a gyűjtő helyszíni benyomásaira alapulva rajzol meg egy képet, amely anyagbővítéssel és más gyűjtők tapasztalatainak hozzáadásával módosulhat.
- ⁴ B. J.=Bartos János; B. P.=Bezsán Pál, Klézse; C. N = Chiriac Neculaie, Rădoaia; E. I.=Elek Ilona, Sztítás; E. J. P.= Erős J. Péter, Pusztina; F. K.=Fehér Katalin, Lészped; F. M.=Fehér Márton, Külsőrekecsin; G. A.=Gábor Anti, Lujzikalagor; G. P.= Gebu Péter, Gyoszeny; H. L.=Lőrinc Györgyné Hodorog Luca, Klézse; I. Gy.= Istók György, Klézse; Lá. J.=László Józsi, Pusztina; Lé. J.=Lénárdi János, Szászút; Ny. I₁=id. Nyisztor Ilona, Pusztina; Ny. I₂=Ifj. Nyisztor Ilona, Pusztina; Ö. E. P.=Ösz Erős Péter, Pusztina; P. K =Piszár Kati, Bahána; P. M.=Perka Mihály, Szabófalva; P. V.= Păun Vasile, Rădoaia; S. P.= Simó Péter, Pusztina; Sz. Ny.= Szőcske Nyica, Pusztina.
- ⁵ Vö.: Szőcs Anna: *A Moldvai Csángómagyarok Szövetsége*. In: „*Megfog vala apóm szokcor kezemtül...* “. Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Budapest 1993.
- ⁶ A román *a vota* szavazást jelent, az adatközlő viszont az 1992. évi romániai népszámlálásra céloz. Vö.: Csoma Gergely-Bogdánfalvy János: Népszámlálás a moldvai csángó falvakban. In: „*Megfog vala apóm szokcor kezemtül...* “. Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Budapest 1993.
- ⁷ Az aláhúzott szavak román ortográfia szerint olvasandók. Utóbbi két gúnynevet a románok mindig a magyarokkal kapcsolatban használják.
- ⁸ Október 4-én, Assisi Szent Ferenc napján.
- ⁹ A *római-katolikus* román nyelvű változata előtagjának a *román* szó hangzásával való hasonlóságát használják fel a *római katolikus* = *román katolikus* azonosság levezetésére.
- ¹⁰ „te,csángó”
- ¹¹ A Bákóbból ingázó román tanítónőkre céloz.
- ¹² pásztor
- ¹³ „Hová méssz te csángó, te csángó, mit csinálsz, te csángó?”
- ¹⁴ A román *a se trage* ' valahonnan származni' visszaható ige magyar tükörfordítása.
- ¹⁵ Az 1764-es *madéfalvi veszedelem* vagy *siculicidium* néven ismert eseményre utal.
- ¹⁶ román *daltă* = véső
- ¹⁷ Utóbbiról lásd Lükő Gábor i. m. 13.

ISTVÁN PÁVAI

DESIGNATIONS OF HUNGARIANS OF MOLDOVA

Historical data prove that a population of Hungarian origin has also been living east of the Carpathians for centuries, in the territory which is Romania's Moldova province today. Nowadays, most of them have lost their Hungarian mother-tongue, but managed to preserve their Roman Catholic faith and partially the awareness of their ethnic origin. Nevertheless, the number of those whose mother-tongue is Hungarian, still amount to several ten thousands. Both the Romanian and Hungarian scholarly literature and especially the press related to this literature, often simplify and consider the Catholics in Moldova either exclusively Romanians or Hungarians. Another view, which considers the confusion in identity originating from bilingualism and the unwillingness to confess ethnic identity as the most significant

characteristic of this ethnic group, contains only a part of the truth. According to the author, the question is much more complex and very differentiated in case of each village and each individuals. In order to prove this, he examines the ethnonyms, including peasant nicknames, which have been used to designate this ethnic group. He makes a thematic classification of the statements of informants belonging to a certain ethnic group on the basis of what ethnic designations are used to depict this ethnic group by its Romanian, Hungarian and Romanian environment or by themselves, how long these names have been used, what meanings are attributed to these them, which of them are interpreted as a nicknames and which of them are accepted and which are refused. The picture resulting from this analysis is much more elaborate. To refine this picture even further, the author proposes that a computerized database be set up, in which parts of interviews with the informants on their identity could be processed by using a methodology similar to his method.

Történeti földrajz és geopolitika

Géographie historique. Hérodote, Revue de géographie et de géopolitique különszáma, 1994. 3-4. No. 74-75. 300 p.

A földrajz és a történelem a 19. század utolsó harmadában nemzeti tudományként a francia szellemi megújulási törekvések központjába került, mindkettő a francia nemzet önbecsülésének helyreállítását, nemzeti tudatának erősítését, a köztársasági eszme megszilárdítását szolgálta. Fontos és szilárd pozíciókat építettek ki a maguk számára az egyetemeken és a gimnáziumi oktatásban, máig megalapozva intézményes létüket, tudományos és társadalmi presztízst. A két tudomány szoros kapcsolatban állt egymással, termékenyen hatott egymásra. Élisée Reclus, e korszak neves francia geográfusa vallotta: „A földrajz nem egyéb, mint a térbeli történelem, ahogy a történelem időbeli földrajz.” A földrajz szorosan párosult a történészképzéshez is, s a századfordulón pozitívista tradícióiba merevedő történettudománnyal szemben a földrajz mozgékonyága, frissessége erősen hatott a francia történetírás meghatározó egyéniségeire (Marc Bloch, Lucien Febvre, Fernand Braudel, Georges Duby), akik maguk is erősen kötődtek a földrajzi szemlélethez. A regionális monográfia így válhatott egyszerre a földrajz és a történettudomány klasszikus francia műfajává.

Az utolsó három évtizedben azonban Franciaországban a két tudomány útjai szétváltak. A földrajz az empirikus emberföldrajz vagy politikai földrajz helyett a modellekkel dolgozó elméletek irányába ment el, helyét a matematizált társadalomtudományok közt keresve. A történelem pedig a mentalitás felé fordulva eltávolodott a tájtól. A *Hérodote* különszáma egy lehetséges reneszánsz, egy kialakuló újabb közeledés jegyében született.

Az erősen megosztott francia földrajztudományban a *Hérodote* című folyóirat szerkesztői a hagyományosabb földrajzi szemléletet, illetve annak megújítását képviselik (szemben az elméletekkel, a modellálással elfoglalt teoretikusabb iskolákkal). A folyóirat alcímében az öndefiníciót szolgáló megnevezés a földrajz mellett a geopolitikát tünteti fel. A geopolitika az utolsó években a francia szellemi életben visszanyerte rangját és divatossá lett. Az államok közti hatalmi politika földrajzi dimenziója, azaz a külpolitikai viszonyok mellett az államok belső területi viszonyai is érdeklődési körébe kerültek, s ahogy az ismertetett folyóiratszám is mutatja, bővült eszköztára is. A folyóirat speciális számai egy-egy politikai konfliktust járnak körül (többek között 63. szám: Balkán és balkanizáció; 67. szám: A szerb kérdés; 64. szám: Egykor Szovjetunióknak hívták és utána...). A magyar politikai és történeti irodalom - félve a geopolitika szótól - még nem fedezte fel a francia földrajztudomány e vonulatát, amelyik sokat megőrzött a történelemmel szoros kapcsolatot tartó hagyományokból. Hasonlóképpen a magyar gyakorlatban a történeti földrajz uralkodó felfogása az országhatárok változását, a politikai, adminisztratív felosztást és csaták helyét követi nyomon, nem pedig az emberformálta táj történeti változását. A történeti földrajzzal foglalkozó folyóiratszám tehát több okból is kiemelt érdeklődésre tarthat számot, témája és egyes cikkei miatt egyaránt.

Az összeállítást Yves Lacoste a lap főszerkesztője vezeti be, rámutatva a földrajz és történelem változó kapcsolatára, kiemelve, hogy a sokak által elavult tudománynak tekintett történeti földrajz ma megújul, éppen a mentalitástörténethez közelítve, a geopolitikai reprezentációkat elemezve.

A cikkválogatást két, szintén Lacoste által készített történész-interjú fogja keretbe: az indítás George Duby, a befejezés Michel Vovelle. A francia középkorászok doyenje, Duby diákként egyaránt vonzódott a földrajzhoz és történelemhez, s agrártörténeti munkásságában mesterien ötvözi a két tudást. A modern geográfia törekvéseit idegenkedve szemléli (ezt a véleményét beszélgetőpartnere szinte kiprovokálja), s a mai történész messze került az agrártörténettől, ahol a földrajzosok, néprajzosok s más „rurális” tudományokkal foglalkozó kutatók együttműködésén fáradozott. A rövid és inkább szimbolikus értékű interjúnál

érdekesebb a Michel Vovelle-lel folytatott beszélgetés. Vovelle, a Sorbonne francia forradalom története katedrájának professzora a bicentenárium után négy évvel, 1993-ban jelentett meg egy új könyvet *A politika felfedezése. A francia forradalom geopolitikája* címmel. (A könyvről egyébként a folyóirat ismertetést is közöl.) A 321 térképet tartalmazó munka egyszerre jelzi a politika iránti érdeklődés visszatérését a francia történetírásban (Vovelle mestere, Ernest Labrousse még a „minden a társadalom” felfogást vallotta magáénak), s a térkép formájában való ábrázolás fontosságát. Vovelle a forradalom jellegére és történeti kérdéseire vonatkozó nézeteit Francois Furet-vel vitatkozva fejt ki, s az interjúban elmondja, hogy szándéka szerint térképeivel kérdéseket fogalmaz meg, az egységes nemzet képzete mögött felrajzolja a belső regionális szerkezetet, a politikai kultúra eltéréseit. Az érvelő, vitatkozó beszélgetés felkelti az érdeklődést a könyv iránt.

A történeti földrajz jelenlegi helyzetét, problémáit tizenkét rövidebb cikkből álló válogatás mutatja be. A kiválasztást Jean-Robert Pitte - egy 1994-ben megjelent kétkötetes összefoglaló, *A francia táj története* című munka szerzője - készítette. Ő maga bevezető írásában a történeti geográfia franciaországi történetét és jelen helyzetét elemzi. A két - az állammal együtt emelkedő - tudomány közül az utolsó félévszázadban egyértelműen a történelem vált népszerűbbé és sikeresebbé. Ennek okát Pitte a mese izgalmában és a történelemnek az emberi hétköznapok iránti érdeklődésében látja, a földrajz a társadalomtudományokhoz keresve közeledését, elvesztette népszerűségét. Az Annales iskola az 1950-es évektől leszakadt a földrajztól, a történeti földrajz eszméjét a geográfusok kis, elkötelezett csoportja vitte tovább Roger Dion szellemében (R. Dion a szőlőművelés történetével és földrajzával foglalkozott, 1948-ban a Collège de France-beli székfoglalójában hitet tett amellett, hogy „minden emberi táj a történelmet tükrözi vissza”). Pitte szerint a történeti földrajz nem dolgozik sajátos módszerekkel, hanem a földrajz és a történelem módszereit egyesíti. Az elvont elméletekkel dolgozó földrajzi irányzatokkal szemben megőrzi a földrajztudomány empirizmusát, s egyben követi a történelmi érdeklődés változásait.

Pierre Flatrès a vizsgált diszciplína egy sajátos műfajáról ír rövid eszmefuttatást. A történeti földrajz uralkodó francia irányzatai a jelenben kutatják a múlt hatásait, azaz a történelemből csak azzal foglalkoznak, aminek következményei ma is megfigyelhetők a tájban. Ezzel szemben a modern francia történetírásban (általa is) nem túl szerencsésen „retrospektív földrajznak” nevezett irányzat egy-egy történeti kor táját írja le földrajzilag - nem pedig annak kialakulási folyamatát. Ez az irányzat elterjedtebb az angol tudományban (H. C. Darby *A Domesday kori Anglia földrajza* című munkája a klasszikus példa), Flatrès megkísérli a francia lemaradás indoklását is (a forrásadottságok mellett a táj változásának eltérő dinamizmusát emeli ki, valamint azt, hogy a francia tudományos tradícióban a földrajz a jelen, a történelem a múlt tudományaként rögződött).

A mezőgazdasági földrajz alakulását Jean Peltre külön cikkben vizsgálja. Itt is kirajzolódik, hogy a történetinek induló mezőgazdasági földrajz az 1960-as évektől jelen tudományá vált és más tudományok vették át a történeti változások kutatását, például a néprajz a történeti határhasználat vizsgálatát. A szerző ennek okát az intézményes keretek elégtelenségében és a publikációs lehetőségek hiányában látja.

A francia ismertetések általában a történeti földrajz visszaszorulásáról, nehézségeiről számolnak be, sikeresebb ez a diszciplína az angolszász tudományosságban. Erről Alan R.H. Baker ad tömör összefoglalást. Angliában és Észak-Amerikában a történeti földrajz nagy presztízsnak örvend ma is, s képes a sorozatos megújulásra. Baker vázlatosan bemutatja a szemléletváltást: az 1950-es években a Darby névvel jelzett irányzat volt az uralkodó, amelyik a földrajz és rokontudományai segítségével egy-egy történeti kor leírását tűzte ki célul (jelentős forrásfeltárás és óriási térképészeti munka folyt e szellemben). Az emberföldrajz (társadalomföldrajz) és a társadalomtörténet eredményei hatására az 1960-as évektől erős bírálatok érték ezt a felfogást. A jelen meghatározó tudósának, C. T. Smith-nek

munkásságában az elmélet, a modellek nagyobb szerepet kapnak. Ma az angolszász történeti földrajz egy sokszínű, dinamikus területe a társadalomtudományoknak. Baker összefoglalása kitűnően használható annak, aki meg akar ismerkedni e nálunk most remélhetőleg újra formálódó tudományág modern törekvéseivel és eredményeivel.

Jean-Claude Benizeau arról elmélkedik rövid cikkében, hogyan és miért szorult perifériára az oktatásban a történelem-földrajz szakos tanár a francia gimnáziumi rendszerben.

A cikkek másik csoportja esettanulmány, ezek igyekeznek bemutatni a legújabb francia kutatási törekvéseket. Befejezett munkáról számol be René Pijassou, aki a bordeaux-i Médoc borfajta történetét írta meg. Az uralkodó nézet korábban az volt, hogy a híres borvidékek, borfajták a középkor folyamán alakultak ki, ezzel szemben a Médoc a 18. század szülőtte. A Bordeaux környéki gazdálkodók többévszázados magánlevéltára segítségével Pijassou a termelés, a borkészítés és forgalmazás kérdéseit tudta vizsgálni. André Humbert az andalúziai mezőgazdasági rendszer történeti elemzésével a helyi leírás és rendszeres, modellszerű elemzés ötvözésére tesz kísérletet. Yann Richard egy 1727-ben készített strasbourg-i terepasztal és annak 1863-ból származó felújított változata segítségével kísérli meg nyomon követni a mezőgazdasági táj változását a strasbourg-i erődítések környékén. Hugh D. Clout azt kutatja, hogyan ment végbe az első világháború után a mezőgazdasági táj rekonstrukciója, vizsgálva az állami törekvéseket és a tényleges munkákat. Bernard Gauthiez a késő-római városfalakat elemezve arra a következtetésre jut, hogy azok elsősorban katonai célból készültek. Egészen más jellegű értekezés Christian Huetz de Lemp's írása a szigetek világáról. A földrajzilag sokban hasonlatos szigeti társadalmak különbözőségét a történelemben fedezi fel. Megint más jellegű megközelítést képvisel Paul Claval cikke: azt elemzi, hogy a földrajzi szemlélet hogyan befolyásolta egyes politikai rendszerek, államok stratégiai törekvéseit. Lényegében két példát elemez egyrészt Tocqueville-nek az algériai francia politikáról írt cikkeit, másrészt az első világháborút megelőző francia és főleg német elképzeléseket a stratégiai érdekekről.

A történeti földrajz tehát forrásait és módszereit tekintve is sokoldalú. Az elemzések egy részét a magyar szakember bizonyára nem a történeti földrajz körébe sorolná be, de az tény, hogy a válogatás esettanulmányaira egyaránt jellemző a történeti forrásfelhasználás és a földrajzi szemlélet. Azaz lefedi a válogatást készítő Pitté definícióját.

A kötet négy további tanulmánya a geopolitikai kutatások egy mai vonulatát mutatja be. Valamennyi tanulmány azt vizsgálja, hogyan válik egy-egy vidék, ország története, térképi ábrázolása a mai geopolitikai konfliktusok, ideológiák részévé hogyan tükröződnek a történeti atlaszokban a változó vagy éppen változatlan politikai képzetek, reprezentációk. Erec, az ígéret földje bibliai toposza közismerten fontos szerepet játszott a modern Izrael kialakulásában, a mai zsidó identitásban. Frédéric Encel tanulmánya a bibliai szövegektől a Talmudon át követi hogyan alakul ki és rögzül területileg Erec Izrael fogalma, majd pedig hogyan funkcionál modern politikai ideológiaként. Kiindulópontja a mai izraeli politika változása, a palesztinokkal való megegyezés és együttélés törekvésének felülkerekedése, amelyik törvényszerűen tükröződik a politikai ideológia Erec fogalmában is. Leginkább a zsidóknak ígért föld földrajzi dimenziói módosulnak az idők és a politika változásával. Az 1948-at követő háborúk folyamán kiterjedő tér jelenleg újból szűkül a politikusok hivatkozásaiban. Az alapos és jól dokumentált tanulmány segít a közel-keleti politika változások megértésében.

A másik példa számunkra jól ismert: Erdély története ma is politikai kérdés, a jelenben megragadható konfliktusok transzponálódnak egy történeti vitába. László Dankovics (a folyóirat alapján nem derül ki, hogy ki a szerző, csak az, hogy a Paris-VIII Egyetem geopolitikai kutatóközpontjának munkatársa) tisztességesen ismerteti a magyar és a román álláspontot, azok kialakulását és jelenlegi érvrendszerét. Az elsőbbség kérdése szerinte az „imaginaire historique” fogalmával értelmezhető, tudományos kérdésként nem eldönthető.

Étienne Copeaux azt elemzi, hogy a Nyugat Európában megjelent újabb történeti munkákban hogyan alakul Örményország képe. Egy modern történeti reprezentációt, az örmény történelem képét követi nyomon a térképi ábrázolásokban.

Szintén Étienne Copeaux ismerteti egy nagyobb kutatás módszereit és eredményeit: a török iskolai tankönyvek térképei elemzésével mutatja be a kemáli nacionalista török identitás és történetszemlélet térképi megjelenítését. Ez a vizsgálat elsősorban módszertanilag érdekes. A célnak megfelelően kiválasztott mintát, azaz a térképeket egyrészt szövegelemzésnek veti alá, másrészt a fényképek elemzésének módszerét átvéve maguknak az ábrázolásoknak üzenetét próbálja meg dekódolni. A birodalom szó gyakorisága, szemben a történetileg konkrét királyság, kánság stb. szavakkal szemben például határozott ideológiai törekvést mutat. A mai török területen az ókori kultúrák hangsúlyos bemutatásával szemben a szeldzsuk és oszmán hódítást megelőző bizánci és keresztény, valamint arab elemek homályban maradnak. A közép-ázsiai eredet is visszafogottabb bemutatást kap, viszont a törökség balkáni jelenléte és története középponti szerephez jut. A szerző arra is rá tud mutatni, ahol a térképi ábrázolás hagyománya már ellentmondásba kerül a tankönyvek szövegével (a közös iszlám kultúra ma hangsúlyosabb az iskolai történelemkönyvekben, de a térképek még a kemáli laicista hagyományt követve elnagyolják e kérdés bemutatását).

A *Hérodote* 1994. évi speciális száma tehát érdekes olvasmány. Jó képet kapunk segítségével a történeti földrajz nehézségeiről, problémáiról s hasznos áttekintést ad az újabb munkákról is. A geopolitikai cikkek pedig a földrajzi megközelítés egy sokat ígérő új területét tárják fel. Külön öröm számunkra, hogy a folyóirat - a Közép-Európa Intézet jóvoltából - végre Magyarországon is hozzáférhetővé vált.

Benda Gyula

Fehér rasszizmus mint emberi pazarlás

Feagin, Joe R.-Hermán Vera: White Racism. The Basics. New York-London, Routledge 1995. 230 p.

A hatvanas évek polgárjogi mozgalmainak és a polgárjogi törvények hazájában, az Amerikai Egyesült Államokban, a mai napig továbbél a rasszizmus, sőt a nyolcvanas-kilencvenes években fokozódó megnyilvánulásainak lehetünk tanúi. Joe R. Feagin és Hermán Vera szociológiai tanulmánykötetükben új elméletet dolgoznak ki a jelenség értelmezésére, amely nemcsak azt teszi lehetővé számukra, hogy a rasszizmust talán a korábbi e tárgykörben publikáló szerzőkhöz képest mélyebben megértsék, hanem azt is, hogy ezen elméleti kontextusba helyezték esettanulmányaikat és azt, hogy megoldást kínáljanak a rasszizmus felszámolására.

A könyv középpontjában a fehér rasszizmus áll, amely a szerzők szerint társadalmilag intézményesített jelenség, szemben a „fekete rasszizmussal”, amely személyes tapasztalatokon alapszik, és egyéni megnyilvánulásai vannak. A fehér rasszizmus paradigmatis esete a fehéreknek feketék ellen irányuló rasszizmusa történelmileg és jelenleg, ami nélkül a más kisebbségek elleni rasszizmus nem érthető meg, ezért a szerzők az afro-amerikaiak elleni rasszizmus eseteit vizsgálják. Fekete férfiak és nők mindennapi életükben a rasszista diszkrimináció különböző megnyilvánulásait tapasztalják, amely empirikusan megkérdőjelezi a politikai propaganda és média által sugallt tévhitet, miszerint a „faj hanyatló jelentőségű” ma az USA-ban. Az egalitáriánus eszmékkel átszőtt társadalom nyílt titka a rasszizmus és az egyenlőtlenség mindennapi valósága, amit Gurnar Myrdal híres 1940-es elemzésében „amerikai dilemmá”-nak nevezett.

Feagin és Vera a fehér rasszizmust társadalmilag szervezett attitűdök, képzetek és gyakorlatok halmazaként határozzák meg, amely megtagadja az afro-amerikaiaktól és más színesbőrűektől azokat a lehetőségeket, szabadságjogokat, elismeréseket és méltóságot, amelyekkel a fehér amerikaiak bírnak. A rasszista cselekedetek és gyakorlatok társadalmilag intézményesített, állandóan változó jelenségek. A domináns fehér társadalom diszkriminációs cselekedeteit a feketékről alkotott sztereotípiák és ideológiai konstrukciók támasztják alá, mítoszok, amelyek kognitív és emocionális szinten jelennek meg, de gyakran rutinszerűek és tudatalattiak. A rasszizmus azonban nemcsak azt foglalja magába, ahogy a fehérek a fekete „mások”-at mintegy transzformált és lealacsonyított tárgyakat látják, hanem azt is, ahogy önmagukat. Az előítéletekben és a hozzájuk kapcsolódó diszkriminációs gyakorlatokban a gyűlölt „másik” és a kollektív önképük egyaránt kifejeződik. Tehát a fehér rasszizmus kulcsa nemcsak abban keresendő a szerzők szerint, hogy a fehérek mit gondolnak a színesbőrűekről, hanem abban is, hogy mit gondolnak önmagukról, amit a szerzőpáros „tisza fikció”-nak nevez. E fikció fontos része a „fehérség” internalizált képze, amely történelmileg konstruált kollektív öntudat, hiszen a fehér gazdaságot, politikát és társadalmat a fekete rabszolgákkal szemben teremtették meg. A fekete „másik” volt tehát a fehér „mi” kép legfontosabb vonatkoztatási pontja.

Hagyományosan a fehér rasszizmust a társadalomtudományok a hatalom és erőforrások nulla-összegű játékanak tartják, azaz ha a feketék nyernek a fehérek vesztenek, illetve fordítva, ami táplálja a fehérek fajgyűlölő nézeteit. A szerzők ezzel az elmélettel szemben gondolják tovább Marx értéktöbblet elméletét George Bataille (*The Accursed Share* 1988) nyomán: a társadalom több energiát és emberi forrást termel, mint amire létfenntartásához szüksége van, s a többletet felhasználhatja növekedéséhez, de el is pazarolhatja. Ily módon Feagin és Vera a fehér rasszizmust a pazarlás rendszereként határozza meg, amely emberi energiákat, értékeket és tehetségeket, társadalmi, politikai és gazdasági erőforrásokat tékozol el mindkét oldalon, azaz mind az áldozat, mind a diszkrimináló részéről. Az áldozatok esetében a közvetlenül és azonnal fizetett ár természetesen jóval nagyobb, mint az aktívan

diszkriminálók és a passzívan résztvevők esetében, akik közvetetten fizetnek csak ezért, s ritkán ismerik fel a rasszizmusban az emberi pazarlás jelenségét.

A szerzők a fent vázolt elméleti háttérbe illesztik szociológiai esettanulmányaikat, amelyekben a nyolcvanas-kilencvenes évek eseményeit és az azokat leíró-felépítő narratívákat elemzik, olyan eseményeket és eseményláncokat, amelyekben a cselekmények újratermelik és tükrözik a meglévő struktúrákat. Az öt fejezetben bemutatott kilenc „ügy” a rasszizmus különféle megnyilvánulásait tárgyalja, amelyek közül néhányról részletesebben szólok. Az események egyrészt megkülönböztethetők a nyilvános és magán distinkción keresztül: a nyilvános események azok, amelyek megjelentek a médiában, a privát szférához tartozók azonban nem, illetve alig. Másrészt a szerzők az eseményeket különböző társadalmi terekre és intézményekre osztják: utcák, éttermek, iskolák, fehér városrészek, rendőrség, média és a legfelső politika. Harmadrészt a diszkriminációs cselekedetek különböző módozataira vizsgálják rá: a bűntényektől kezdve a kereszttegetéseken és szóbeli megbélyegzésen át a politika finom manőveréig.

A fehér-fekete konfliktusok és interakciók eseteit Feagin és Vera rasszista rítusként értelmezik, olyan visszatérő, rutinszerű cselekedetként, amelyeket szimbolikus jelentések szönek át. Ezen rítusok állandó elemei: kisebbségi áldozatok, a fehér résztvevők különböző kategóriái (például „pap”, „ministráns” és passzív megfigyelők stb.), rítusok (például gesztusok, szavak, fizikai támadás stb.), eszközök (például kereszttegetés stb.) és a cselekedeteket legitimáló mítoszok (például sztereotípiák stb.). Az egyes rítusok nem izoláltak, hanem egymásra hatva sorozatot alkotnak, ily módon a modern rasszizmus folyamat jellegű.

Az Iowa állambeli Dubuque városában a kilencvenes évek elején a városigazgatás azon kezdeményezésére, hogy fekete családokat telepítsenek be a fehérek lakta kerületbe, a fehérek kereszttegetéssel és ehhez társuló más ellenséges cselekedetekkel reagáltak. A kereszttegetés a köztudatban a Ku-Klux-Klan szimbóluma, ma azonban marginális jelenségnek tartják. Valójában azonban megjelenik napjainkban is, s épp visszatérő, ismétlődő jellege teszi rituális karakterűvé. A fehérek a kereszttegetéssel azt jelzik, hogy féltik állásaikat a beszivárgó feketéktől. A feketék viszont a kiközösítés és erőszak jelentését tulajdonítják e szimbólumnak. A fehérek félelmének tárgya az ismeretlen, a feketék sztereotipizált képe, akiket bűnbaknak tekintenek: a problémát a szociális síkról az etnikaira helyezik át. A kereszttegetés olyan rítus, amely egyszerre elválaszt és egyesít: elválasztja a fehéreket a feketéktől, és egyesíti velük szemben a fehéreket.

A sztereotípiák mibenlétét boncolja a következő példa. Az Olivet Egyetemen 1992-ben a fehér diákok megfenyegettek egy fekete lányt, majd fehér és fekete diákok összeverekedtek egymással. Hasonló cselekmények történtek más „fehér” felsőfokú intézményekben is. A szerzők szerint ez azért fontos, mert azt bizonyítja, hogy a rasszizmus nem társadalmi osztályhoz kötött, illetve az egyetemi adminisztráció tehetetlenségéről árulkodik a rasszizmussal szemben. A szerzők az egyetemen lejátszódott eseményekkel azt illusztrálják, hogy a fehérek és feketék világa mennyire különbözik a másiktól alkotott tudás tekintetében. A feketék konkrét és mindennapi tapasztalataikon keresztül szerzik tudásukat a fehérekről, míg a fehérek a médiából, illetve szocializációjuk során közvetetten, leginkább is sztereotípiákon keresztül szembesülnek a feketékkel.

Egy portlandi példán tárgyalják a szerzők a rasszizmus és gyilkosság viszonyát. Portlandban a skinheadek meggyilkoltak valakit az utcán csak azért, mert az fekete volt. Az ilyen neonáci megnyilvánulások a leginkább rituálisak, a „mi” és az „ők” szembeállítás pedig a legszélsőségesebb. A „mi” kép a felsőbbrendű árja víziójával azonosul az „ők” képe teljesen dehumanizálódik, melyek így együttesen legitimálják az erőszakot. A militarista szervezeteket (például skinheadek, Ku-Klux-Klan, WAR stb.) az emberek általában rasszista szervezeteknek tartják, azoktól így vagy úgy elhatárolódnak: sokan nem értenek egyet

módszereikkel, de ideológiájukat támogatják, sőt újságjaikra előfizetnek, mások pedig csakis őket tartják fajgyűlölőknek, miközben magukat felmentik.

Los Angelesben 1992-ben a fekete Rodney Kinget megverték a rendőrök. Az incidenst valaki videóra vette, így nyilvánvalóvá vált, hogy a rendőrök teljesen ártatlanul bántalmazták Kinget. Az azt követő első bírósági tárgyalás felmentette a rendőröket, aminek hatására a városban élő kisebbségek fellázadtak, s ez több lázadást is magával vont az USA más városaiban. Csak másfél évvel később, egy újabb tárgyaláson mondta ki a bíróság, hogy Rodney King polgári jogait megsértették a rendőrök. Az egész eseménysorról a média, illetve a benne érintett felek egyaránt rasszista kifejezésekben beszéltek, miközben a rendőrök nem ismerték el, hogy őket a fajgyűlölet motiválta volna.

A kötet külön fejezetet szentel a rasszizmus és a „fehér” hatalmi struktúrák összefonódásának. A szerzők leírják, hogy a hetvenes években jeles fehér amerikaiak negatív érzéseiknek adtak hangot az afro-amerikaiakkal szemben a nyilvánosság előtt, sőt a nyolcvanas években kormányzati funkciókra pályázók rasszista nézeteik hangoztatásával fehér szavazatokhoz jutottak. Feagin és Vera ennek illusztrálására elemzi George Bush 1988-as kampányát, amelynek keretében egy montázson szerepeltették ‘Willie’ Horton fekete bűnöző arcképét Michael Dukakis, a demokraták elnökjelöltjének képével, azzal az aláírással, hogy Dukakis el akarja törölni a halálbüntetést. Az ilyen reklámok valóságos személyeket és helyzeteket transzformálnak rasszista szimbólumokká és ikonokká, amelyeket politikusok felhasználnak saját céljaikra. A tényeket ugyan a kampány eltorzította, ám annak valóságosságát a szerzők szerint kevés ember kérdőjelezte meg, hiszen ezeket a képeket automatikusan elfogadták a dolgok normál rendjeként.

Feagin és Vera esettanulmányaikban kitérnek az emberi pazarlás különböző megnyilvánulásaira, illetve a média hármass szerepére, arra, ahogy a sztereotípiákat termelik-újratermelik, ahogy a közönséget manipulálják az események közvetítésével, és ahogy a nézőt-olvasót az események passzív résztvevőjévé teszik.

A rasszista cselekedetek háttérében húzódó tudással foglalkozik a könyv egy további fejezete. A szerzők fehérekkel készített interjúkból igyekeznek megtudni, hogy a fehérek hogyan gondolkodnak a feketéről, illetve megkísérelték értelmezni azokat a szemléletmódokat, amelyek konstruálják és legitimálják a rasszista rítusokat. A fehérek önképének sarkalatos eleme felsőbbrendűségük képzete, azon belül pedig központi helyet foglal el a munkaetika. A közhiedelem szerint a feketék nem dolgoznak, lusták, bűnözésre hajlamosak, és segélyeken élnek. Összefoglalásként hatnak a következő általánosító állítások. A fehérek nem ismerik el rasszizmusukat, hiszen az olyannyira része a mindennapi valóságnak, annyira rutinizálódott, hogy fél-tudatos, tudatalatti szintekre húzódott. A fehérek elhárítják a rasszizmus vádját azzal, hogy megneveznek olyanokat, akik szélsőségesen rasszisták, lásd: skinheadek. A rasszizmus hálója azonban mindenkit körülsző, mindenki kiveszi részét belőle azáltal, hogy e társadalomban él, s nem lép fel ellene.

Feagin és Vera a kötet utolsó és befejező fejezetében a faji problémák megoldását keresik. Felfogásuk szerint tanulmánykötetük azért egyedülálló, mert rávilágít arra, hogy a rasszizmus felszámolása nem csak az afro-amerikaiak, hanem a fehérek érdeke is. A fehér rasszizmus ugyanis pazarlás: a fehérek is fizetnek érte anyagilag, pszichológiailag és morálisan. A szerzők anyagi terhen egyrészt gazdasági terhet értenek (lásd fekete munkások kirekesztése a fehér munkahelyekről, Dubuque), másrészt energiában és időben mérhető pazarlást. A pszichológiai teher azt a tudatlanságon alapuló félelmet jelenti, ami a sztereotípiák mögött meghúzódik (lásd George Bush kampányát, mely éppen e félelmet aknáztta ki) és az empátia teljes hiányát. A morális teher pedig a már említett „amerikai dilemmá”-t jelöli, miszerint az intézmények nem a polgári jogokat védik, hanem a társadalom rasszizmusát képviselik (lásd Rodney King esetét Los Angelesben). Ennek értelmében a rasszizmus megszüntetésére irányuló első lépésnek a szerzők azt tartják, hogy e pazarlást az emberek felismerjék, és

meglássák: saját érdekük a probléma megoldása. Ahhoz azonban, hogy e lépést megtegyék, a fehéreknek saját rasszizmusukkal kell szembesülniük, látniuk kell, hogy az amerikai társadalomban lejátszódó rasszista cselekmények nem izolált akciók, hanem ugyanazon társadalmi jelenségnek összefüggő részei. A szerzők hangsúlyozzák az empátia hiányát, mely szükséges lenne ahhoz, hogy az emberek saját rasszizmusukat kezelni tudják. A feketékkel való empátia kifejlesztésére a szerzők azt javasolják, hogy a fehérek saját tapasztalataikból merítsenek élményeket (például a nemi diszkrimináció kiváltotta negatív élmények). Szemben a konzervatív és liberális politikával, amely leginkább az oktatásban találja meg a faji egyenlőtlenségek problémájának megoldását, mint egy alátámasztva azt a képzetet, hogy ezen egyenlőtlenségekért nem a fehérek a felelősek, a szociológusok radikálisabb megoldást keresnek a multikulturális társadalom megvalósításához. A felek kölcsönös és nem egyirányú integrációját hangsúlyozzák, a multikulturális oktatást, a polgárjogi törvények megerősítését, az etnikai szolidaritást és az Alkotmány revízióját.

A könyv aktualitását nemcsak a feketék emancipációjának amerikai hiányosságai adják, hanem a lokális szinteken lejátszódó hasonló események, illetve a globalizálódó világban az amerikai média fokozódó hatása is alátámasztja, ami az amerikai sztereotípiákat, mítoszokat és fikciókat közvetíti a világ különböző tájaira. Feagin és Vera kötete kiválóan felépített mű. Hiányosságot legfeljebb csak az kelt, hogy a szerzők világosan megfogalmazott elméletüket esettanulmányaikban nem fejtik ki részleteiben.

Kalocsai Csilla

Úton - kisebbségben

Tsiganes et voyageurs. Entre précarité ostracisme. Hommes et migrations, N° 1188-1189, juin-juillet 1995. 120 p.

A Párizsban megjelenő folyóirat tematikus száma az Európában élő és vándorló, azaz nem letelepedett életmódot folytató cigányok migrációs folyamataival, integrációs lehetőségeivel és az ezek kapcsán felvetődő gazdasági, jogi, szociális és morális problémákkal foglalkozik, közelmúltból származó példákon (esetleírásokon), illetve nagyobb lélegzetű, történelmi kontextusba ágyazott tanulmányokon keresztül. A szerzők gyakran a cigányokkal együtt tárgyalják azokat a szintén nem vagy félig helyhez kötött, eredetüket tekintve nem cigány csoportokat, „utazókat” („voyageurs”, „gens du voyage”), akiknek sorsa, életmódja és megítélése hasonlóképpen alakult. Elsősorban a közös életvitel indokolja, hogy az utóbbi terminusok esetenként mind a köznapi szóhasználatban, mind a szakszókincsben magukba foglalják a cigányokat. (Az olvasó eligazodhat a elnevezések között egy rövid magyarázatokat nyújtó szógyűjtemény alapján.)

A sokat sejtető alcím (*Bizonytalanság és száműzetés között*) és a főszerkesztő előszava azokat az évszázados, cigányokkal és más vándorló csoportokkal szemben tanúsított magatartásokat (az intoleranciától a tudatlanságból táplálkozó félelmen és előítéleteken, a megbélyegzésen, az idegengyűlöleten, az emberi jogok eltiprásán át az internálásig és deportálásig) vetíti elénk, melyek konkrét megnyilvánulásaira a szerzők újra és újra kénytelenek visszatérni írásaikban. Ezek egy része e gondolatok köré csoportosítható, így a két bevezető írás - Patrick Williams, illetve Jean-Bertrand Bary tollából -, melyekben a franciák cigányokról alkotott véleményeit, a cigányok és a gádzsók (nem cigányok) közti viszonyt mutatja be. E viszonyt elsősorban a tudatlanság, a megismerés és közeledés iránti igény hiánya jellemzi. Williams emellett igyekszik a cigányok eltérő életmódjának, szakásainak, látásmódjának, viselkedésének okaira is rámutatni. Elsősorban a cigányok szemszögéből láttatja a két egymás mellett élő világ (mi és ők) néhány jelenségét.

Először azokat az írásokat vesszük számba, amelyek vagy egy-egy történelmi eseményt, időszakot elemezve árnyalják a felvetett gondolatokat, vagy mai jelenségeket vizsgálnak, a történelmi háttér felvázolásával. Ezek közül Henriette Asseo tanulmánya foglalkozik a legalaposabban a cigányságról kialakított kép, illetve az ellenük irányuló magatartások változásával (a 15. századtól), elsősorban nyugat-európai (főként francia) adatokra támaszkodva. A szerző kiemeli, hogy a IS-16. században beáramló cigány csoportok üldözése csak a középkor végétől erősödik fél (korábban a kóborló, vándorló életforma korántsem volt elítélendő) szigorú törvények és intézkedések segítségével, és ekkor kezdenek kialakulni azok a sztereotípiák, melyekben a mai előítéletek gyökereznek. A szerző az évszázados száműzetés és megbélyegzés eseményeire támaszkodva tárja fel az európai cigányság történetének egyik legtragikusabb időszakát, a koncentrációs táborokba való deportálások ideológiai hátterét, különös tekintettel a németországi rassz-kutatásokra.

A fenti tanulmányt egészíti ki Christopher Delclitte cikke, amely egy 1912-ben, Franciaországban hozott törvény előzményeit és következményeit tárgyalja. Ez a törvény volt hivatott szabályozni a kóborló csoportok életét. Az intézkedés lényege elsősorban abban állt, hogy a cigányokat pusztán származásuk alapján megkülönböztették a többi vándorló csoporttól, létrehozva egy hivatalosan elfogadott kategóriát („nomade”). Kritériumai azonban meglehetősen homályosak maradtak, legtöbbjük meglévő előítéletek szabatos formában való megfogalmazásából állt. A kollektív bűnösség nevében állandó rendőri megfigyelés alá helyezték őket. Az előzmények ez esetben is a cigányoktól való félelem. Fontos megemlíteni azonban, hogy a 19. század végén Franciaországot is elérte egy nagy bevándorlási hullám, amely nem kedvezett a cigányokról kialakított képnek, fokozva az elképzelt veszélyek nagyságát. Az első óvintézkedések már a század végén megszülettek, nem sokkal később az

ellenőrzés új rendszerét is kidolgozták, és megszervezték a rendőrök mozgó egységeit. A törvénnyel szentesített megkülönböztetés hátrányosan érintette a cigányokat, egy időre elvették tőlük az egyenlő jogú polgárokká válás legkisebb lehetőségét is.

Mindkét munkához szorosan kapcsolódik Marie-Christine Hubert írása, amely részletesen foglalkozik az 1940 és 1946 között Franciaországban működtetett internálótáborok felállításának előzményeivel, az internálás lebonyolításával, illetve az érintettek életkörülményeivel. Az internáltak összegyűjtése során az 1912-es törvényre támaszkodtak, amely nem fogalmazta meg világosan a megkülönböztetés kritériumait, így esetenként más idegen vagy vándorló csoportok is az intézkedések áldozataivá váltak. A megszálló német csapatok az elfoglalt területek cigány lakosait nem deportálták koncentrációs táborokba, mint más európai országokban, hanem Franciaország távolabbi, szabad vidékeire evakuálták. A franciaországi internálótáborokról szóló intézkedés hamarosan, 1940 októberében megszületett, minden feladatot a francia hatóságokra hárítva, amelyek csupán a táborok fenntartási költségeinek viselése ellen tiltakoztak. 1940-41-ben az ország számos pontján ideiglenes gyűjtőhelyeket létesítettek (a szerző sorra veszi ezek megnyitását, illetve az internáltak táborok közti mozgását), mígnem 1941-től német döntésre nagy gyűjtőtáborokat hoztak létre. Az írás második része a táborokban zajló élet nehézségeibe: az egészségtelen építményektől, a hidegtől, az éhségtől, a betegségektől és a bezártságtól szenvedő táborlakók mindennapjaiba enged bepillantást.

Hivatalosan 1946 májusában helyezték hatályon kívül a hat évvel korábbi áprilisi rendeletet. A cigányok megbélyegzése azonban ezzel nem ért véget. Ennek egyetlen példája az akkori belügyminiszter javaslata az 1912-es törvény további szigorú alkalmazására a cigány lakosokkal szemben, akik - a miniszter szerint - nem nyilváníthatják ki integrálódási szándékaikat.

A megkülönböztetés története napjainkig követhető. Olyan államban is, ahol a cigányság, mint kisebbség, jelenlétét és számarányát tekintve szinte „láthatatlan”. Sylviane Diouf-Kamara az egyesült államokbeli cigányok helyzetéről szóló tudósítása arra világít rá, hogy az amerikai lakosság körében élő, cigányokról kialakított kép is elsősorban a tudatlanságból származó előítéletekre és/vagy romantikus elképzelésekre támaszkodik. Annak ellenére, hogy az ott élő cigány csoportok sem életmódjukban, sem öltözködésükben stb. nem különböznek jelentős mértékben, a közvélemény, mint egy élősködő, csavargó, marginális társadalmi réteg tagjait tartja őket számon, felhasználva az Európában jól ismert kliséket, miszerint a cigányok tolvajok, nyereszkesedők, lusták stb. A szerző röviden összefoglalja az európai cigány csoportok amerikai kontinensre való folyamatos bevándorlásának, illetve szervezett telepítésének főbb állomásait, utalva a nyugat-európai államok cigányok elleni intézkedéseire. Az amerikai cigányok túlnyomó része az 1860-as években szabadságukat elnyert, Romániából menekülő leszármazottai, akik közül sokan máig megőrizték életmódjuk, kultúrájuk egyes elemeit. Többségük azonban a sikeres integrálódás mellett tudatosan választotta az asszimilálódást is, elkerülve ezzel a nyílt ellenségeskedést. Az Egyesült Államokban tevékenykedő szervezetek egyik legfontosabb feladata ma is az egyenlő esélyekért folytatott küzdelem.

A kilencvenes évek elejétől az Egyesült Államokba érkező újabb menekülthullám tagjainak többsége szintén Romániából érkezett, és kért menedékjogot. A romániai cigányság menekülésének okaival, történetével és életmódjával, illetve mai helyzetével foglalkozik Alain Reyniers cikke. A szerző az írás első felében áttekinti a Románia egyes területeire betelepülő cigány csoportok történetét, amelyben az egyik legjelentősebb fordulópontot a korábban rabszolgaként élő cigányok teljes felszabadítása jelentette 1864-ben. Kiderül azonban az is, hogy a korábban meglévő függőségi viszonyok továbbra is fennmaradtak. Az 1930-as években egymás után működő két cigány szervezet az emberi jogok védelme érdekében alakult meg.

Az írás a továbbiakban két időszakot vizsgál (1948-tól 1989-ig, illetve 1989-től napjainkig), kiemelve a cigányság életében alapvető változásokat hozó eseményeket. Így az őket is megillető jogok deklarálását, az ötvenes és hatvanas évekre jellemző erőteljes integrációs kísérleteket, melyek eredményeként folytatódtak az állandó lakóhely megteremtésére tett erőfeszítések. A cigányok többsége az iparban vagy a mezőgazdaságban dolgozott, a hagyományos foglalkozásokat űzők speciális szaktudását pedig különböző vállalatok hasznosították. A háború előtti hátrányos állapotok tehát eltűnni látszottak, ugyanakkor - a szerző szerint - a romániai cigányság mindig kívül maradt az ország gazdasági-társadalmi fejlődésén. Helyzetüket tovább nehezítette, hogy a hatvanas évek végétől, a hetvenes évek elejétől egyre erősödött a kisebbségek elleni megkülönböztetés és gyűlölet. Az 1989 utáni időszakot a cikk írója még súlyosabbnak ítéli, főként az egyre romló gazdasági körülményekre és az erősödő nacionalista áramlatokra hivatkozva. Kiemeli a cigányságot ' többségében sújtó munkanélküliséget, az iskolázatlanságot, jogaik érvényesítésének nehézségeit, az egyre sűrűsödő atrocitásokat, illetve az ezekre adott „válaszokat”: a kivándorlást, a fekete gazdaságba való bekapcsolódást, új(fajta) vállalkozások beindítását, illetve az új viszonyok között működő érdekvédelmi szervezetek, politikai pártok alapítását, melyek megosztottságuknál fogva különböző eszközökkel próbálják elismertetni a romániai cigányságot mint kisebbséget.

Reyniers cikkének utolsó gondolatához szorosan kapcsolódik Jean-Pierre Liegeois tanulmánya, amely az európai és nemzetközi cigány szervezetek, politikai mozgalmak megszületését és fejlődését tekinti át. Több európai államban a század húszas éveiben történtek kísérletek érdekképviseleti intézmények létrehozására. Az újra és újra alakuló, majd betiltott szervezetek törekvéseit azonban csak a hatvanas és hetvenes években folytatták. Ennek eredményeként például 1989-ben a cigány szervezetek esetenként a politikai változások alakításában is részt vettek (Liegeois az egykori Csehszlovákia példáját említi), 1989 óta pedig számos közép- és kelet-európai országban politikai pártok tagjaiként részt vesznek a döntéshozói hatalomban.

A hatvanas és hetvenes évek az európai és nemzetközi összefogás időszaka is: az 1967-ben alapított *Nemzetközi Cigány Bizottság* 1971-ben tartotta első világtalálkozását. Ez alkalommal fogadták el a „roma” („Rom”) megnevezést, illetve megfogalmazták a cigányságot érintő legfontosabb feladatokat. Az alapelvek a további mozgalmakban lényegesen nem módosultak, a későbbiekben egyre szaporodó szervezetek megosztottsága ellenére sem. (Erről a folyamatról, illetve az 1967 utáni nemzetközi szervezetek és kongresszusok tevékenységéről részletesen olvashatunk.) A kilencvenes évekre szükségessé vált egy újabb szervezet létrehozása (*Standing Conference for Cooperation and Coordination of Romani Associations in Europe*, 1994), amely feladatául elsősorban a dialógus és az együttműködés megteremtését, illetve a más állami és nemzetközi szervezetekkel való kapcsolattartást jelölte ki. A szerző arra a következtetésre jut, hogy - figyelembe véve az asszimilációt, az identitás és a tradíciók megtartásának problémáit - kialakult egy közös cigány öntudat, és a nemzetközi szervezeteknek köszönhetően egy országhatárokon felülemelkedő kisebbség.

A kiadvány további cikkei egymást kiegészítve, néhány esetben egymást átfedve egy-egy társadalmi, gazdasági probléma elemzését ölelik fel. Louis Chignard ezek közül a gazdasági kapcsolatokat, illetve magát a vándorló, utazó életformához kötődő rendszert vizsgálta meg. A szerző arra a következtetésre jut, hogy egy olyan sajátos, viszonylag jól működő formáció jött létre, amely lehetővé teszi ennek az életmódnak a fenntartását, azáltal, hogy mindig képes alkalmazkodni az adott helyzethez. A cikk a rendszer három tulajdonságát emeli ki: a függetlenséget, a mobilitást és a többféle foglalkozásban való jártasságot. E három tulajdonság lehetővé teszi számukra, hogy váltogassák a különböző típusú munkákat: a piacozást, a szezonális mezőgazdasági munkákat, a különböző szolgáltatásokat stb. Ezek

rendjét főként az évszakok határozzák meg, amelyek mozgásukat, illetve egész életmódjukat is befolyásolják. Chignard fontosnak tartja a cigányok tehetségét és adottságait, ilyen például a helyi gazdaság ismerete, a piaci viszonyok változásának gyors felismerése és a jó kereskedői érzék. Azok, akik nincsenek e képességek birtokában, általában nehezen találnak munkát, és elszegényednek.

Ezt a fajta rendszert azonban még két fontos tulajdonság jellemezi: a különböző típusú kapcsolatok fenntartásának fontossága és a szolidaritás. A szerző ezzel kapcsolatban érinti a családban fennálló munkamegosztást és a munka megfelelő megszervezését, illetve azokat a nem feltétlenül családi alapon létrejött szerveződéseket, amelyek egy-egy rövidebb időszakra alakulnak. A cigányság jövőjével kapcsolatban hangsúlyt kapnak azok a problémák, melyeket a napjainkban zajló gazdasági változások vetnek föl, és amelyek rávilágítanak e rendszer gyengeségeire.

Több ponton találkozunk az iménti írás sorai Alain Reyniers cikkével, amely először az Európában lezajlott és ma is zajló migrációs folyamatokat tekinti át (lényegre törő történeti összefoglalással), majd a migráció, a nomadizmus és a mobilitás közti különbséget tisztázza. A fentiekből már kirajzolódott, hogy a cigányság elsősorban független, állandó mozgásban lévő életformát követ. Reyniers ennek jellemzésekor Chinard-dal szinte megegyező következtetésekre jut. E gondolatok mellett a szerző a cigányság lehetőségeivel és jövőjével kapcsolatos véleményét fejt ki, csupán érintve az eddigiekben már több alkalommal felmerült problémákat: az asszimiláció, az identitás, a kulturális értékek, az oktatás, a sajátos, alkalmazkodó gazdasági rendszer ellenére is egyre inkább fenyegető munkanélküliséget és elszegényedést, főként a kelet-európai országokban erősödő idegengyűlöletet.

Bernard Provot írása ezek közül a vándorló családoknak kijelölt területek körül kialakult feszültségekről tudósít. A szerző segítségével betekintést nyerhetünk a szociális lakásokat és környezetüket érintő francia intézkedések hátterébe. Ezek elsődleges céljuknak az egészségtelen nyomornegyedek felszámolását tűzték ki, ezzel kapcsolatban vetődtek fel az állandó lakóhellyel nem rendelkezők problémái. Néhány kísérlet után 1990-ben megszületett az úgynevezett Besson-féle törvény, amely a megoldást abban látta, ha bizonyos területeket jelölnek ki a vándorló csoportoknak, minden, 5000 főnél nagyobb település mellett, megtiltva a közterületeken való tartózkodást. A törvény nem vette figyelembe a területet használók igényeit, meglévő szokásait, társadalmi, gazdasági, családi kapcsolatait. Előrelépést jelentett e kérdésben a lakókocsik lakóhelyekké nyilvánítása és az utazók érdekeinek megfelelő szempontok kidolgozása, majd érvényre juttatása.

Összefoglaló jellegű Jacqueline Charlemagne tanulmánya, amely felölelve az eddig említett összes problémát az integráció és a polgári jogok, a polgárrá válás aspektusából tekinti át. A szerző egyik legfontosabb gondolata az, hogy a kelet- és közép-európai cigányság előtt az 1990-es években felcsillant a remény a közéletben és alakuló politikai pártja révén a politikában való erőteljesebb részvételre. Ennek feltételét a szerző Nicolae Gheorghe nyomán elsősorban saját önszerveződési formáik, identitásuk, politikai öntudatuk és oktatásuk megerősítésében látja. Francia példák és az egykori szocialista államok példáin keresztül mutatja be, hogy a törvényhozás hogyan próbálkozott az integrációs politika megvalósításával. Ennek ellenére a szerző következtetése az, hogy az európai cigányság kisebbségi jogai ma sem biztosítottak, a cigányok napjainkban is a megkülönböztetés alanyai.

Az összeállítás utolsó tematikai blokkja az oktatás kérdésével foglalkozik. A szerzők már megvalósult tervekről és eredményekről számolnak be, megfogalmazva az iskoláztatás alapvető feladatait. A legfontosabb célkitűzés minden esetben egy olyan oktatási rendszer kidolgozása volt, amely eleget tesz az oktatással szemben elvárt általános követelményeknek, ugyanakkor figyelembe veszi az eltérő életmódból származó nehézségeket és sajátosságokat, és lehetővé teszi a cigányság kultúrájának értékékként való megismertetését.

Filippo Romano tudósítása a pécsi Gandhi Gimnáziumról amellel érvel, hogy nagy szüksége van a cigányságnak olyan középiskolákra, amelyekben egyrészt a diákok igazi közösségre és segítő tanárookra találnak, másrészt biztosítottak a tanulók továbbtanulási, így az elhelyezkedési esélyei.

Camille Véger beszámolója - a kezdeményezésekkel foglalkozó rovatban - az 1969-ben létrehozott *Association pour l'aide à la scolarisation des enfants tsiganes et autre jeunes en difficulté* (ASET) tevékenységét mutatja be, melynek legfontosabb állomását - az előzetes felmérések és tapasztalatok birtokában - az 1982-ben beindított első iskolabusz jelentette. Mára az Ile-de France területén 26 busz segítségével több mint 3000 gyerek tanulhat. Ez a program nagy figyelmet szentel magára a beiskolázás problémájára, és elsődleges feladatának az alapvető ismeretek (írás, olvasás, számolás) saját eszközökkel való átadását tartja, biztos alapokat nyújtva ezzel a tanulók további, más iskolákban folytatandó tanulmányaihoz.

Az eddigiektől némileg eltérő megoldással találkozhatunk Françoise Malique cikkében. *A Centre de formation et d'information pour la scolarisation des enfants de migrants* (CEFISEM) programja ugyanis arra épül, hogy az „utazók” gyermekei számára nincsenek speciális iskolák, nincsenek külön osztályok, néhány nap vagy hét után minden kisdíák a számára megfelelő csoportba kerül. Az egyébként nem speciálisan kiképzett (ám felkészült) tanárok elsődleges feladatuknak a tanulásban, a beilleszkedésben, illetve a családok és az iskola közti jó kapcsolat kialakításában való segítségnyújtást tekintik.

Hasonló elvek szerint működik az *Association nationale tzigane d'enseignement et de pédagogie scolaire* (ANTEPS), amely elsősorban a tanulók felzárkóztatásában, illetve a francia nyelv gyakorlásában kíván segítséget nyújtani (sok családban egymás közt nem beszélnek franciául) az iskolákban működő korrepetáló műhelyek megteremtésével. Ugyanakkor ez a program elkezdte megszervezni az iskolabusz-rendszer beindítását is.

Az eltérő megoldások mindegyikének közös a célja: az évszázados kirekesztés megszüntetése, az előítéletek szétrombolása és a problémákra a cigányság számára is elfogadható megoldások keresése.

A kiadvány kevés ilyen kísérletről tudott beszámolni.

Szücs Alexandra

A Délvidék huszonhárom éve

Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918-1941. Budapest, Püski Kiadó 1995. 499 p.

Aranyműves Csuka Jánossal igencsak mostohán bánt az utókor emlékezete. Nemcsak műveiről és szociográfia-írói tevékenységéről igyekezett megfeledkezni, de olyan esetekben is, amikor neve és személye megkerülhetetlennek tűnt, a homályos minősítés és a ködösítés lett osztályrésze. A Magyar Irodalmi Lexikon mindössze három mondatot szentelt neki, s érdemben a Magyar Életrajzi Lexikon sem mond róla többet. Mindkét esetben legfontosabb érdemének *A bánáti magyarság szórványélete* című 1944-ben Szegeden megjelent művét tekintik, valamint hogy „főmunkatársa volt Városi és vármegyei szociográfiák című sorozat Magyar városok című kötetének”. A vele szembeni tartózkodó magatartás okát minden bizonnyal a Magyar Életrajzi Lexikon azon mondatában kell keresni, amely így hangzik: „1942-ben szerkesztette a hivatalos magyar kultúrpolitikát képviselő *Délvidéki Magyarság* című lapot.” Azt pedig, hogy az 1941-ben Budapesten megjelent *A visszatért Délvidék* című, „az átalakulás és az újraépítő munka lázában összeállított kötet”-ben megjelent Szabadkáról írt tanulmánya a legszínvonalasabb mű, amely századunkban a városról született, fél évszázadon át szinte kötelező volt nem tudomásul venni.

Csuka János személyével kapcsolatban Csáky S. Piroska *Vajdasági magyar könyvek 1918-1941* című monográfiájában csupa feltételezéseket fogalmaz meg: „Csuka János *Kisebbségi sorsban* című kétrészes műve tanulmányokat, kritikákat, elbeszéléseket és novellákat tartalmaz - válogatást addigi írásaiból. Év nélkül adták ki, 1941-ben készülhetett. Az alcím nem segít a dátum meghatározásában: a délvidéki magyarság húsz éve - eszerint 1919-1939 lenne az évhatár, a kötet viszont tartalmaz tanulmányokat 1941-ből is. A könyvön még Subotica helymegjelölés van Szabadka helyett...” - olvasható a szerzőről.

A Kalangya című folyóirat szociográfiai szándékát és falukutatói mozgalmának eredményeit méltatva Utsai Csaba Csuka Jánosról kénytelen megállapítani, ha nem is olvasmányos, de tagadhatatlanul tanulságos beszámolókat kerekít, majd hozzáteszi: „...példás pedantériával és okadatolással húzza meg tanulmányai fő gondolati vonalát, végső fokon azonban ő sem tud kitárni a kalangyás büvkörből.” S hogy a továbbiakban kétség se férjen ahhoz, mire gondolt a szerző, megállapítja: „Ez talán tanulságlevonásából tűnik ki legmeggyőzőbben.” Való igaz, 1984-ben a hivatalos „jugoszláviai magyar” irodalompolitika официális nézeteivel szögesen ellentétes Csuka János meggyőződése, miszerint: „A magyar nemzet igazi fenntartó rétege a falusi lakosság (...) Éppen ezért nem győzzük eléggé hangsúlyozni, hogy minden tehetősebb gazdánknak *erkölcsi* kötelessége a falusi magyar mezőgazdasági munkásság helyzetének javítása, mert népünk fenntartását s erősítését csak úgy biztosíthatjuk. Ebben másra nem számíthatunk, csak önmagunkra.” E sorok nemcsak politikai felismerést tartalmaznak, de mélységes-mély társadalom-ismeretről is tanúskodnak.

Az ismeretlenségből lépett tehát az olvasóközönség elé Csuka János, amikor a Püski Kiadó megjelentette eddig kéziratban lappangó művét. *A Művet*, amely mind ez ideig hiányzott századunk magyar történetírásából. Egészen sajátos a kézirat keletkezésének története. Csuka János 1943-ban elhagyta Szabadkát, és Budapestre költözött, ahol az *Esti Magyarország* szerkesztőségében folytatta újságírói tevékenységét. Valószínűleg ekkor kezdte írni *A délvidéki magyarság története 1918–1941* című művét. Az oknyomozó történetíró nehézségeiről maga számol be könyve bevezetőjében: „Adat a felszabadulás pillanatában sehol egybegyűjtve nem volt. A legfontosabb mozgalmakra, a hajdani, 1929-ben betiltott Magyar Párt cselekvéseire vonatkozó adatok vagy eltűntek, vagy szétszóródtak. (...) Még teljes újsággyűjtemények sem állottak e munka kezdetekor rendelkezésre.” Hatalmas energiát kellett tehát fordítania a dokumentumok összegyűjtésére is, főleg ha tudjuk, hányféle megpróbáltatásnak és zaklatásnak voltak kitéve a jelzett időszakban a délvidéki magyar

hivatalok, hogy irataikat, teljes irattárukat az egymást követő betiltások és házkutatások során rendre elkobozták. Csuka János mégis megírta művét, melyről Matuska Márton megállapította: „... nem akadt még ezen a tájon sem történész, sem író, sem újságíró, aki pontosabb képet festett volna a két háború közötti délvidéki politikai életről”.

Nem kevésbé érdekes a kézirat sorsa sem. Hogy hányatott körülmények között született, az kiderül abból is, hogy legalább hatféle írógéppel gépelték. Hozzá tartozói kései vallomásaiból kiderül, maguk sem tudtak az újságíró történetírói szándékáról. A szerző minden bizonnyal tisztában volt azzal, hogy az 1945-öt követő esztendőök politikai valósága nem kedvez az ilyen történeti munkák megjelentetésének. Csuka János 1969. január elsején, hatvankilenc éves korában halt meg, s a család kéziratait, feljegyzéseit érintetlenül hagyta. Bárkányi Zoltánné Csuka Márta 1995 júliusában elmondott s az újvidéki *Naplóban* közzétett visszaemlékezéséből kiderül, a kéziraatra véletlenül bukkantak rá 1989-ben.

„A felszabadult Délvidék magyar küzdelmeinek történetét adják az itt következő sorok. Amennyire emberileg lehetséges, történetírásnak hűvös módszeréhez igazodik minden megállapítás és arra törekszik minden betű, hogy igazságot szolgáltatson a Délvidéknek, a magyar ügynek és mindazoknak a népeknek, amelyek hosszú századokon át békés egyetértésben tudtak e földön élni és amelyeket egy végzetes történelmi igazságtalanság döntött az elmúlt huszonhárom esztendő káoszába” - írta a szerző az 1941-ben készült kötete bevezetőjében. Hogy már a kezdő sorokból is felfokozott lelkesedés olvasható ki, annak okára maga a könyv a magyarázat. A számvetés valóban tényszerű, következtetéseiben higgadtan mérlegelő - nemegyszer visszafogott, s ez nagyfokú felelősségtudatról tanúskodik -, társadalomrajza széles körű, ami viszont már az események közvetlen résztvevőjének tanúságtételére utal. Hogy Csuka János közel negyed évszázadnyi káosznak minősíti a kort, arra személyes társadalmi és politikai tapasztalatai jogosítják fel. Munkája, újságírói és közírói tevékenysége azoknak a táboraiba sodorta, akik erejükön felüli feladatokat vállaltak a teljesen váratlanul kisebbségbe került félmilliónyi magyarság azonosságtudatának megőrzéséért, az önszerveződéséért, a társadalmi és politikai intézményrendszere kiépítéséért, a nemzeti hagyományainak megőrzéséért, anyanyelvi kultúrájának ápolásáért folytatott mindenkor reménytelennek tűnő, végső összegezésében mégis sikeres küzdelemben. Tanúja volt az 1918-1920-as eseményeket követő lassú ocsúdásnak, részese volt annak az ideiglenesség-érzésnek, mely évekig hatott bénítóan a délvidéki magyarságra, megakadályozva a közösséget a legegyszerűbb önvédelmi reflexek érvényre juttatásában is, tanúja volt annak, amikor a legelszántabbak felismerték, hogy határozottan kell fellépni a közösségi érdekérvényesítés terén, különben valóban elvész, felmorzsolódik a magyarság, s a vesztes pozíciójából láttak neki politikai szervezetük, az Országos Magyar Párt létrehozásához. Tanúja és részese volt a velük szemben fellépő szerb hatalom brutalitásának, a jogsértéseknek s a politikai engedményeknek, amelyeket a mindenkori pártérdekek határoztak meg. S mindent összevetve, tanúja és részese volt a túlélési stratégia apró-piciny és mindent átfogó, nagy eredményeinek. „Egészen különös helyzetet teremtett a Délvidéken az évszázados szimbiózis- írja a szerző ugyancsak a könyve bevezetőjében -, amely természetszerűen hatással volt a Délvidéken együtt élő minden népre, magyarra, szerbre, németre, bunyevácra, mindenkire. Volt görögkeleti vallású szerb család, amelyek magyar érzésűek voltak. Nagy számmal voltak olyan németek, akik magyaroknak vallották magukat, a bunyevátságban volt egy egész réteg, amely végig kitartott a magyarság mellett és voltak magyarok, akik már a megszállás előtti együttélésben eltávolodtak a magyarságtól és akadtak olyan magyarok is, akik a megszállás alatt lassan megbarátkoztak a meghódolás gondolatával. Volt erőszak és volt lassan őrlő befolyásolás.” Ez az a társadalmi valóság, amelynek történetéről, végső soron az egészszé szerveződött történelméről ad képet Csuka János. Felismeri: „Elhibázott volna olyan kisebbségi történetet adni, amely e kérdéseknek túlságosan

nagy jelentőséget tulajdonítana, de történelemhamisítás volna az is, ha teljesen mellőznék ezeket az észrevételeket.”

A Délvidék a régi Magyarország életében a kánaáni bőség megtestesítője volt, az operett-szerű élet nagy-nagy színpada, a mikszáthi regényvilág dzsentrí-bohózatának talaja. Nem csoda, hogy elevenen élt a felfogás: aki bácskai, az nábob! A télszín azonban hatalmas békétlenséget, elfojtott indulatok kitörésének veszélyét takarta - egészen az első világháborúig és az Osztrák-Magyar Monarchia széthullásáig. S aminek 1848-49-ben sikerült elejét venni, az fokozottan súlyos következményeivel együtt 1918-ban bekövetkezett. Csuka János tömör megfogalmazása szerint: „Az a magyar egység, amely Erdélyben, vagy a Felvidéken természetszerű volt, a Délvidéken soha nem alakulhatott ki. A felsőbácskai, vagy tiszavidéki magyarság gazdasági szerkezete és műveltségi színvonala lényegesen különbözött a baranyavidéki vagy muraközi magyarságétól. Csekély volt a magyar intelligencia száma. Az alföldi magyar falusi nép a múlt század végén, e század elején kevés embert adott a magyar középosztálynak, a magyar államhatalom keveset törődött a Délvidék magyar vezetőrétegeinek erősítésével és 1918 után a hivatalnokok, tanítók és szabadfoglalkozásúak nagy része önként vagy kényszerítve elhagyta a Délvidéket. A kisebbség sorsára jutott délvidéki magyarság kezdetben alig rendelkezett politikailag iskolázott vezetőréteggel.” Mégis, azok az emberek láttak hozzá a magyarság politikai megszervezéséhez, akik a régi Magyarországon is politikai és közéleti szerepet vállaltak: dr. Várady Imre, a nagybecskereki „rég Magyar úri familia” leszármazottja, volt magyar országgyűlési képviselő, dr. Janiga János Szabadkáról, szintén volt országgyűlési képviselő, dr. Pleszkovits Lukács, Szabadka utolsó magyar főispánja, Prokopy Imre, Bácsbodrog vármegye utolsó magyar főispánja és Bíró Károly, Szabadka utolsó magyar polgármestere. De mivel az újonnan létrehozott Szerb-Horvát-Szlovén Királyság hatalmi szervei felfokozott éberséggel ügyeltek minden nem szerb, következésképpen „irredenta” szervezkedésre, szükség volt az olyan, politikai múlttal nem rendelkező értelmiségiek felsorakoztatására is, mint amilyen dr. Sántha György szabadkai sebészorvos, aki idővel kulcsszerepet játszott az Országos Magyar Párt létrehozásában és rövid működésében, Gráber László, pancsovai ügyvéd, Törley Bálint, szabadkai földbirtokos, dr. Mara Jenő, nagybecskereki újságíró, a *Torontál* című lap szerkesztője vagy Szántó Róbert, evangélikus lelkész, a Magyar Párt lapjának, a *Hírlap-nak* főszerkesztője. Ők voltak azok, akik élére álltak annak az önvédelmi küzdelemnek, amelynek során jogi és politikai érveket kellett szembeállítani a Nikola Pasic, Stevan Rajic, Antun Korosec és Svetozar Pribicevic vezetete erőszakos délszláv államteremtő törekvésekkel.

Erőszakosak voltak ezek a törekvések egyfelől azért, mert a bizantinus örökségekre épülő szláv hegemonia politikai gyakorlatából eredően nemzeti-faji önmegevalósítását csak a másság felszámolásával, az idegen kultúrák megsemmisítésével vélte megteremteni, másfelől pedig azért, mert a nagyszerb centralista törekvések, valamint a horvát és a szlovén regionalizmus és önrendelkezési igény az első pillanattól feloldhatatlan ellentétek forrásának bizonyult, s az eltérő érdekek nyomán támadt hatalmi harc - mely az 1929-es királyi diktatúrához vezetett - az országban élő kisebbségi nemzeti közösségek sorsát is megnehezítette. A délvidéki magyarságot 1918-ban akkor súlyos jogsértések érték, amikor a terület még „csak” katonai megszállás alatt volt, jogi szempontból még Magyarország szerves része volt. Államellenes szervezkedés vádjával súlyos börtönbüntetésre ítélték köztekintélynek örvendő személyeket, megkezdődött a föld- és vagyonkiszajátítás, a hivatalnoki és a közalkalmazotti réteg elbocsátása, a nyugdíjak megvonása, s a pénz méltánytalan 4:1 arányú beváltása. A trianoni békeszerződés aláírását követően 1920. november 28-án Belgrádban összeült az alkotmányozó nemzetgyűlés, 1921. június 28-án Nikola Pašić szerb vezetőnek azonban már csak úgy sikerült szentesíteni az úgynevezett vidovdáni alkotmányt, hogy a horvát és a szlovén képviselőkkel szemben megvásárolta a muzulmán bégek szavazatát. Az alkotmány - írja Csuka János - „megszüntette a horvát szabort, a szlovének tartománygyűlését, az újvidéki

nemzeti tanácsot, a különböző szláv törzsek történeti tradícióival nem törődött, a szerb felsőbbiséget tételesen biztosította és egy szóval sem emlékezett meg a nemzetiségi kisebbségekről”. Pedig az 1921-es hivatalos népszámlálás szerint is a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban az összlakosság száma 11 984 911 fő volt, ebből 632 735 macedón, 467 658 magyar, 505 790 német, 439 657 albán, 231 068 román, 150 322 török, 12 553 olasz, 40 000 zsidó, valamint 246 357 egyéb nemzetiségű lakos volt. E jelentős számú kisebbségi közösségek az ország 1941-ben történt széthullásáig mindvégig alárendelt szerepet játszottak, a vagyoni kisajátítást követően politikai szerephez csak akkor juthattak, ha a délszláv politikai pártoknak a hatalomért vívott harcuk során tömeges támogatásra, potenciális szavazóbázisra volt szükségük. S mivel a királyság belső rendjére a folyamatos instabilitás volt a jellemző, egészen 1929-ig, a diktatúra bevezetéséig a permanens kormányválságból eredően napirenden voltak a rendkívüli választások.

Az Országos Magyar Párt 1922. szeptember 17-én Zentán tartotta alakuló közgyűlését. Ekkor választották meg a jugoszláviai magyarság „első tisztikarát” is: A Magyar Párt elnöke dr. Sántha György, társelnöke dr. Várady Imre, dr. Gráber László, Falcione Árpád, dr. Sóti Ádám, ügyvezető elnöke dr. Nagy Ödön, főtitkára pedig dr. Ruby Gyula, dr. Csettle János, dr. Mara Jenő lett. Tizenhat pontba foglalt programjában a párt feladatául a jugoszláviai magyarság érdekképviseletét, valamint a nemzetgyűlési képviselői jogok megszerzését tűzte ki. Már a kezdeteknél világos volt a vezetőség számára, hogy nehéz, szinte reménytelen feladatra vállalkoztak. A gyanú beigazolódtott: az 1923. március 18-án megtartott választásokon a Magyar Párt nem indulhatott. Hatalmas szerb nyomás nehezedett a pártvezetésre, Belgrád ugyanis nyíltan megmondta, csak akkor veszik fel a magyar választókat a választói névjegyzékbe, ha a Magyar Párt nem állít önálló jelölteket, a magyarok pedig szavazataikkal a Szerb Radikális Párt jelöltjeit támogatják. Ellenszolgáltatásként a radikálisok vállalták volna a magyarokat ért sérelmek jogorvoslását. A Magyar Párt nem kötött alkut, s így továbbra sem szólhatott bele a sorsát érintő politikai döntésekbe. Mi több, 1924 januárjában belügyminisztériumi rendelettel a Magyar Párt működését be is tiltották - bár nem oszlatták fel. Ezzel egy időben radikális nyomásra megkezdődött a Magyar Radikális Klub megszervezése is, aminek egyedüli célja a magyarság megosztása volt. Nem járt nagyobb sikerrel a magyarság az 1925. február 8-i választásokon sem, áttörést csak az 1927. január 23-i tartományi választások hoztak. Ezt megelőzően a Magyar Párt mégis választási egyezményt kötött a szerb radikálisokkal, aminek az eredményeként tizenkét mandátumhoz jutottak a két tartományi - zombori és belgrádi - gyűlésben. A taktika bevált, hiszen az 1927. szeptember 12-én megtartott nemzetgyűlési választásokon dr. Várady Imre és dr. Streliczky Dénes országos mandátumhoz jutott. November 8-án a helyhatósági választások a magyarság számára teljes sikert hoztak, s megalakultak a magyar önkormányzatok. Az egyre elkeseredettebb belpolitikai viszálykodások azonban nem tették lehetővé az érdemi munkát. 1928. június 20-án a belgrádi nemzetgyűlésben Puniša Racić radikális képviselő lelőtte Stevan Radićot, a Horvát Köztársasági Parasztpárt elnökét, valamint annak fivérét és egy horvát képviselőt. A délszláv államban ezzel elszabadult a pokol, s a merényletek, a véres utcai összetűzések, a rendőri terror végül oda vezetett, hogy Sándor király 1929. január 6-án hatályon kívül helyezte a vidovdáni alkotmányt, betiltotta a pártok működését, és bevezette a királyi diktatúrát.

1929. január 18-án „a faji pártok vagyis néptörzset képviselő pártok”, így a Magyar Párt is megszűnt. „...Irattárát átadták a rendőrségnek. Valamennyi magyarpárti szervezet működése természetesen megszűnt és nemcsak a parlamentet küldték széjjel, hanem a tartománygyűléseket is feloszlatták, sőt a községi képviselőtestületeket is, miután ezek megalakulása még a parlamentarizmus alapján történt és tagjaik a feloszlott pártok képviselői voltak.” A legsötétebb diktatúra évei következtek: a magyar művelődési egyesületek legtöbbször bezárták, betiltották a magyar középiskolákat, és szigorúan korlátozták

az általános iskolák működését, a magyar pedagógusokat Dél-Szerbiába helyezték, korlátozták a sajtószabadságot, diszkriminatív adópolitikát alkalmaztak, mindennapivá váltak az elbocsátások, miközben „agrárreform” címén folyt a magyar tulajdonban lévő földek kisajátítása, s a kolonizációs igények kielégítése. Hazaárulási pereket konstruáltak, miközben folyamatosan kellett a királyt a magyarság lojalitásáról biztosítani. Közben 1933-ban horvát terroristák Marseilles-ben merényletet követtek el Sándor király ellen, ami az országon belüli terror újabb hullámát idézte elő. Enyhülésre csak a harmincas évek második felében került sor, elsősorban az európai hatalmi viszonyok átrendeződésének hatására. 1939. január 21-én dr. Várady Imrét újból kinevezték a jugoszláv szenátus tagjává, az ország politikai élete azonban ekkor már kényszerpályán mozgott.

Csuka János *A délvidéki magyarság története 1918-1941* című könyvében tulajdonképpen az Országos Magyar Párt megalakulásának, rövid működésének, betiltásának, s a betiltását követő több mint egy évtizedes formális, jobbára csak a jogsértéseket nyilvántartó és a művelődési élet megszervezésére korlátozódó tevékenységének a pontos és részletes leírására vállalkozott. S mert ezzel együtt járt a szerbhorvát-szlovén államalakulat történetének megrajzolása, a politikai pártharcok bemutatása, s a társadalmi valóság feltárása is, műve monografikus jelleget ölt. Bemutatja és megírja mindazt, amit 1918 és 1941 között nem lehetett leírni és bemutatni, s amiről ennek következtében könyve megjelenéséig sem történetírásunk, sem a történelmi emlékezet nem tudott.

A délvidéki magyarság több mint két évtizedes kisebbségi sorsának bemutatásakor Csuka János számára két szempont volt az irányadó. Hivatkozási alap volt számára egyfelől mindannak ismerete, amit a szerbek és a horvátok (bunyevácok) a Szent István-i Magyarországon nemzeti kisebbségként magukénak vallhattak a politikai és a kulturális jogok terén, mint ahogyan összehasonlítási alapul szolgált számára az is, amit a délszláv államban az irredentizmus vádjával nem illethető német kisebbség kapott. Mindamellett a szerző részletesen kitér a délvidéki magyar közösségbe asszimilálódott zsidóság szerepére is. Szándékára maradéktalanul érvényes az, amit a szabadkai Minerva kiadásában megjelent *Kisebbségi sorsban* című kétkötetes műve kapcsán papírra vetett: „Nemcsak az átlagolvasó, de politikai vezérkarunk egyik-másik kitűnősége sem értette eleinte miről van szó. Szinte a szájukba kellett rágni: íme, mire tanít a szerb, német, román kisebbség múltja. Az írárok alkalmat adtak némi összehasonlításra is. Arra, hogy mindenki ráeszméljen: a szerbség kisebbségi helyzetében mivel rendelkezett, ezzel szemben milyen a jugoszláviai magyar kisebbség elhelyezkedése s néha a nyers, rideg számok, szolgál fordítások reflektorszerűen rávilágítottak a legsürgősebb teendőkre és hiányosságokra.” S hogy most, 1995-ben végre fél évszázad után megjelenhetett Csuka János fő műve, nemcsak egy közírói életmű teljeseedett ki, de a kisebbségi magyarság önmagáról történő gondolkodásában is mellőzhetetlenül fontos támaszára lelt.

Mák Ferenc

Üstökön ragadott történelem

Téves csataterén II. Vallomások, riportok egy véget nem érő háborúból. Újvidék, Napló 1995. 216 p.

A mai kiadói tevékenység gyakorlatában, még inkább annak mind a honi, mind a határon túli áttekinthetetlenségében már nem számít rendkívülinek, ha egy sajtóorgánom, rendszeres kiadványai mellett, valamilyen könyvet is megjelentet. Talán ez is lehet a magyarázata annak, hogy a vajdasági *Napló*, szabadelvű hetilap *Téves csataterén* című könyvét, mely a tavalyi évben második kiadását is megérte, nem kísérte semmiféle nagyobb, megkülönböztetett figyelem. Sőt az ennek folytatásaként az idén napvilágot látott *Téves csataterén II.* című kiadványt sem követi különösebb „odafigyelés”. Pedig véleményünk szerint korántsem mindennapi, mi több, rendkívülien fontos könyvről, könyvekről van szó.

A *Téves csataterén*, valamint a *Téves csataterén II.* egyaránt a *Vallomások, riportok egy véget nem érő háborúról* alcímet viseli. Lévén, hogy vajdasági kiadás, könnyen kikövetkeztethető tehát, hogy arról az immár ötödik éve, a szomszédos ország(ok)ban dúló háborúról szól, mely több vonatkozásban igen súlyosan Magyarországot is érinti. S az *a Napló* adja közre, mely a háborút, mint az egyetlen lehetőséget annak kezdetétől fogva a leghatározottabban visszautasítja, és a legnagyobb megpróbáltatások idején is kizárólag a béke mellett tett és tesz hitet.

„Az olvasó egy darabka történelmet tart a kezében. Nem a mi hibánk, hogy egy ilyen könyvet ki kellett adnunk” - írja a főszerkesztő, Keszég Károly a *Téves csataterén II.* előszavában, utalva az egybegyűjtött anyag dokumentum jellegére és a hiteles adatközlés, a tényfeltárás megismertetésének fontosságára. Valóban. Kordokumentumokról és dokumentum értékű cikkekről, riportokról, interjúkról van szó, melyek a háború árnyékában születtek. A tényfeltárás fontosságának és közkincsé tételének kihangsúlyozása pedig annál is inkább jelentős, mert nem kevés esetben (és éppen a legfájdalmasabb lényegiekben) éppen a *Téves csataterén* írásai bizonyíthatják be hitelesen, hogy az egykori jugoszláv, majd kis jugoszláv, illetve szerbiai hivatalos politika, annak irányítói és vezetői mennyire másként tájékoztatták a hazai és külföldi közvéleményt arról amint és ahogyan a dolgok ott valójában történtek. Talán elegendő ezúttal csak azt megemlíteni, hogy a szerbiai és kis jugoszláviai kormány egyfolytában azt hangoztatta, sőt máig hangoztatja, hogy sem az egykori Jugoszláv Néphadsereg hivatalos állománya, sem maga Szerbia nem vett és nem vesz részt a háborúban, a *Napló* szerzői viszont azon rendes katonai szolgálatuk letöltése alkalmával a frontot megjárt (a temerini Baráth Róbert személyében pedig 1991. augusztus 5-én már első elhalálozott) fiatalok és idősebb tartalékosok tömegével készítettek beszélgetést, akik vállalván a nyilvánossággal járó kockázatot is, igenis kimondták a keserű és megszenvedett igazságot a vajdasági mozgósításokról és a horvát, majd a boszniai háborúban megtapasztalt szörnyűségekről.

A *Téves csataterén* első kötete az 1991 és 1992 nyara között készült háborús tartalmú cikkeket, riportokat gyűjti egybe a szlovéniai csatáktól a horvátországi harctereken át Bosznia és Hercegovina pusztulásáig. A könyv legnagyobb részét mégis a vajdasági magyaroktól szól. „A mi csatáink a fejekben játszódnak le: a menekültek, becsapottak, kifosztottak, évezredek otthonukból kiűzöttek, erőszakkal mozgósítottak, parancsmegtagadók és a békéért intézményesen küzdeni akarók fejében” - olvashatjuk. Mert a harcok valóban más tájakon zajlottak, de a háború iszonyata nagyon is kísértett, s kísért még ma is, a Vajdaságban is. A szerzők: Németh Zoltán, Hübsch Éva, Blaskó Márta, Dormán László, Kovács Irén, Tóth Livia, Gergely József, Gruik Ibolya, Németh Árpád, Ács Károly, Keszég Károly, Apró István, Nagy Klára, Szabó Angéla közel félszáz (48) írásban elevenítenek meg eseményeket, történeteket, sorsokat, megmozdulásokat. Dormán László, Dudás Szabolcs, Gergely József, Németh Mátyás és Ótos József fotói ezen idők kordokumentumai a szlovéniai barikádról, a

szétlőtt Vukovárról, a frontot megjárt tartalékosokról, a baranyai és szlavóniai menekültekről, az első magyar áldozatról, a sokadik temetéséről, a katonai börtönt megjártakról zentai, temerini, moravicai béketüntetésekéről, a Háborúellenes Akcióközpont adatai vezetőiről, az oromhegyesi ellenállási gyülekezőhelyről, a Zitzer Szellemi köztársaság vezetőjéről...

A képmellékletekkel együtt is mindössze 150 oldalas könyvben található egyéb fénymásolt dokumentumok, valamint Léphaft Pál illusztrációinak és karikatúráinak közbeiktatásával a kiadónak megrázó módon sikerült egy olyan kiadvánnyal kirukkolnia, mely véleményünk szerint, a délszláv válság és háború tárgyalásakor, különösképpen, amikor a kisebbségi sorsban élő vajdasági magyarság kérdése is szóba kerül, egyszerűen megkerülhetetlen immár. Ezen megállapításunkat, bár szükségszerűen itt mondtuk ki, voltaképpen a *Téves csataterén* egészére kívántuk vonatkoztatni.

A *Téves Csataféren II.* ugyanis nem csupán kronológiai folytatása a történéseknek. Bár időbelileg az első riport 1992 júliusában, az utolsó pedig, amelyet a könyv közread 1994 szeptemberében készült, a szerkesztők (a főszerkesztő ugyancsak Keszég Károly) már nem a krónikai sorrendet, hanem a tematikai elrendezést tartották szem előtt. A nyolc fejezetre osztott könyv így könnyebben olvasható és nyomon követhető tematikus egységeket fűz egybe, az időbeli előrehaladás pedig könnyebben érzékelhető az eseményfüzerek olvasatában. A II. kötet szerzői: Keszég Károly, Tóth Lívia, Klemm József, Almási Vilmos, Németh Árpád, Dormán László, Juhász Attila, Molnár Imre és Kurilla Mátyás. Ez utóbbi szerzőnek *Tankcsapda* című írása talán a *Téves csataterén* egészének koncentrátumát reflektálja, szeszélyes sorsa pedig, melyről visszaemlékezésében a szemtanú hitelességével ad számot, a vajdasági magyarság tipikus háborús megpróbáltatásait tárja fel. Kurilla Mátyás ugyanis 1991. október 26. és 1991. december 10. között tartalékosként részt vett a háborúban. Tényleges katonaszolgálatának letöltése után 23 évvel mozgósították, nem holmi községi területvédelmi vagy polgárvédelmi gyakorlatra (melyre egyébként minden katonai idejét kitöltött személyt kötelezett a néhai jugoszláv honvédelmi törvény), hanem egy igazi háborúba, akkor éppen Horvátországba. 1991. október 25-én, amikor kezébe vette a tartalékosoknak kézbesített behívót, Kurilla Mátyásnak sok ezer vajdasági magyar férfi dilemmáját kellett végiggondolnia, majd döntenie: elmegy, vállalva a háború borzalma; megtagadja a bevonulást, vállalva a börtönt; külföldre szökik (1991 őszén még nem igazán merült fel az otthonelbujdosás lehetősége, az a későbbiekben vált gyakorlattá - tudjuk meg, ugyancsak a könyv más írásaiból). „Döntsön az ember lelkiismerete szerint? Hiszen én egy kétgyermekes apa vagyok. Mi lesz velünk, ha netán sohasem vagy rokkantan térek haza? Tíz év börtön? Örökre megpecsételtem családom sorsát. Mit tesz velük ez a hatalom, míg én ott sínylődöm? Menekülés az anyaországba? Mondjak búcsút az összes javaknak, amit feleségemmel együtt huszonöt évi nehéz munkával valósítottunk meg?” Kurilla Mátyás döntött: úgy próbálja meg túlélni a lehető, hogy bízva egészséges visszatérésében „...kiváltom saját és családom szabadságát, ha megalázva is. Hiszen részvételem e háborúban igenis kényszer alatt történik!” És ennek a kényszernek a többi, más egyéb kényszerekkel együtt hangot ad vallomása egészében, kezdve a beöltöztetéstől a front harcain át a parancsmegtagadásos hazatérésig. A *Tankcsapda-utóiratban*, az egy évvel később vele készített interjúban a kérdésre: Félelmet nem érez, nem fél a megtorlástól? Nemes egyszerűséggel válaszolja: Nem érzek félelmet, mert az igazat írtam le. Megrázó, tragikus történetek követik egymást, Kurilla Mátyáséhoz hasonlóak, meg másfajta. Másokéi, olyanokéi, akik a lehetőségek közül mást választottak. Mind szívszorítóak, fájdalmasak, mert mind-mind megélték, megszenvedettek - s mind igazak... S mert mint minden háborúban, e közvetlenül a szomszédságunkban dúlóban is, a sors bármely felvállalt változata mély és gyötrelmes és idők múlásával is csak nagyon nehezen gyógyuló sebeket, nyomokat hagy. Az egyéni küzdelmek mellett a béketörekvések és a lehetőségek reménytelenül fürkészéseinek mozzanatai sem hiányoznak természetesen a *Téves csataterén* folytatásából sem, ahogyan

ezúttal is igen gazdag a felvonultatott fotóanyag, melyet Bakonyi György, Dormán László, Juhász Attila, Molnár Imre, Németh Árpád és Németh Mátyás készítettek.

Bár a *Téves csatáéren II.* hátlapjáról nem került le az előző könyv borítóján is mintegy mementóként, a kötet előszavából idézett szöveg: „Ez a könyv befejezetlen marad mindörökre. Mert e tájon nincs olyan háború, amely valaha is véget ért volna. S nincs béke sem, amelyet ne kötöttek volna meg, hogy másnapra elfelejtsék” szeretnénk hinni, hogy mégsem kell már majd megíródniuk a *Téves csatáéren* újabb köteteinek, vagy ha mégis, akkor azok már a békéről szólhatnak. Azt viszont kifejezetten sajnáljuk, hogy a megírt és megjelent kötetek nemigen jutnak, juthatnak el az anyaországi olvasóhoz.

Szűgyi Zoltán

John Lukács: A XX. század és az újkor vége. Budapest, Európa Könyvkiadó 1994.

435 p.

John Lukács tíz fejezetből álló könyvének már a címe is sokat sejtető. A kiváló magyar származású amerikai történészprofesszor 1991-1992-ben írott munkája újszerű és több szempontból is formabontó. Benne a politikaelmélet és a politikatörténet ötvöződik a 20. századi történelem fő folyamatainak és csomópontjainak - mesteri könnyedséggel és nagy tárgyismerettel megírt - esszéisztikus elemzésével. John Lukács szemléletformáló történetírása már-már az irodalom határait súrolja. Gondolkodásra ösztönöz, kételyeket ébreszt, egy-egy tételével szinte már ingerel és provokál. Eközben prózai önvallomást ad Európa, az európai kultúra és az emberi természet szeretetéről. Évszázadokon és országokon könnyedén átszökellve tükröt tart a 20. század, Kelet-Európa és magyar honfitársai elé. Felvázolja a múlt fő összefüggéseit, hogy ezek alapján egy (nem túl derűs és biztató) látéletet és előrejelzést adjon a világ, Európa és - főleg - a darabjaira szétesett Kelet-Európa államainak és nemzeteinek jelenéről, fejlődésük várható tendenciáiról.

Nem kronológiailag, hanem történelmileg nézve a 20. század nagyjában és egészében véget ért az 1989-es esztendő eseményeivel. „Rövid évszázad volt - írja. Hetvenöt esztendeig tartott - 1914-től 1989-ig.” Két fő eseménye a két világháború volt. Ez a két hegyvonulat határozta meg az egész század arculatát. Ezek árnyékában éltünk. Mostanáig. A szerző vitatkozik azzal a szerinte téves nézettel, hogy a század egész történetét döntően két világnézet (a Woodrow Wilsonék által képviselt demokrácia, valamint a Lenin vezette nemzetközi kommunizmus) és két hatalom ' (az USA és a Szovjetunió) küzdelme határozta meg. Úgy látja, hogy mindkét világnézet 19. századi volt, s mint ilyen már a század kezdetén elavult. Különösen vonatkozik ez a nemzetközi szocializmusra, amelyet már 1914-ben kiheverhetetlen csapás ért a különféle nacionalizmusok részéről. Még a Wilson által támogatott nemzeti önrendelkezés eszméje is forradalmibb volt, mint Leniné, hiszen emiatt bomlottak fel egész birodalmak a 20. század elején, s emiatt bomlott fel a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia is most, a század végén.

„A kommunizmus halott, a nemzeti önrendelkezés ideálja él és virul” - szögezi le tételszerűen. Oroszországban és a volt szocialista országokban ma már szinte sehhol sem találni hithű kommunistát. A megmaradt pártemberek átvedlettek nacionalista bürokratává. Nácik és radikális nacionalisták viszont továbbra is vannak Európa eme részén, ami már egymagában is jelzi, hogy századunk végén is tovább él a tömegnacionalizmus, a 20. század legerősebb politikai és társadalmi jelensége. Ennek legradikálisabb képviselője Hitler volt, aki - Leninéktől eltérően - valóban meghatározó történelmi személyiség volt, „a huszadik század legnagyobb forradalmára”. A század 1940-1941 előtti időszakát ugyanis jórészt a két világháborút kirobbantó Németország és Hitler készítette elő, ő határozta meg.

Nagyrészt a hidegháborút is Hitler hagyta a világra, hiszen a hidegháború Európa kettészakadásából fakadt, ez pedig a Hitler által kezdett és vívott háborúból következett. Elhúzódása pedig alapvetően annak a félelemnek köszönhető, hogy 1945 után az amerikaiak és az oroszok kölcsönösen félreismerték egymás nagyhatalmi szándékait Európában. Pedig Churchill angol miniszterelnök már 1944 novemberében megjósolta, hogy Oroszország most ugyan éhes farkasnak látszik a bárányok között, de az evés után jön az emésztés. S valóban, a Kelet-Európát lenyelő „szovjet farkast” 1945-1948 után erősödő „emésztési zavarok” gyötörték. Ezt mutatta a titóista Jugoszlávia 1948 utáni fordulata, az 1953-as kelet-berlini nyílt felkelés, az orosz csapatok kivonulása Ausztriából 1955-ben, nem különben az 1956-os lengyel zavargások és a magyar népfelkelés. Az orosz területi visszavonulással és politikai megingással párhuzamosan a kommunista világnézet hanyatlása is megkezdődött 1956-ban. Bebizonyosodott Churchill próféciaja: az oroszoknak nemcsak a mennyiséggel, nemcsak az emésztéssel volt bajuk, hanem a kommunizmus minőségével is. Ezt jól példázza - Románia kivételével - a kelet-európai nomenklatura békés lemondása is a hatalomról.

Egyébként Oroszország visszavonulása Európából már az 1917. novemberi „kommunista puccs” után megkezdődött politikai, társadalmi, ideológiai stb. értelemben egyaránt. A szerző szerint Lenin forradalmár volt, de nem államférfi Sztálin viszont államférfi volt, de nem forradalmár. Ez a grúz származású „nagy orosz nacionalista” nagy megvetéssel viseltetett a nemzetközi kommunizmus és a Nyugattól átvett marxizmus iránt. Oroszországot inkább ázsiai, mint európai államnak tartotta. 1917 után hamarosan kiderült, hogy a bolsevik irányítás alatt összeálló Oroszország telis-tele van nem európai, szlavofil vonásokkal. John Lukács erőteljesen hangsúlyozza az orosz-szovjet történelem folytonosságát. Úgy látja, hogy Sztálin, Hruscsov és Breznyev szovjet állama folytatása volt az Iván és Péter által építeni kezdett, bizánci típusú cezaropapista államnak.

A század végére a kommunizmus eltűnt, de Oroszország maradt. Most egy „orosz Oroszország” van születőben, megannyi kérdőjellel. Vajon mekkora lesz (illetve marad), és miféle szerepet tölt majd be Európában? Mennyi marad a birodalomból és mennyi az államból? A szerző úgy látja, hogy Oroszországot már nemcsak a volt szovjetköztársaságokban fellángoló nacionalizmusok veszélyeztetik. Már nem is Európa felől leselkedik a fő veszély, mert a kaukázusi és az ázsiai térségekben felsejlik az iszlám és a kínai japán törekvések sötétlő árnyéka.

Oroszország visszavonulása Kelet-Európából nemcsak a hidegháborúnak vetett véget. Egyúttal olyan tátongó hatalmi űrt is hátrahagyott, amelyet nagy valószínűséggel majd a térségben nagy történelmi hagyományokkal és kötődésekkel rendelkező egyesült Németország fog betölteni.

Különös figyelmet érdemel a könyv VIII. és IX. fejezete. *A Nacionalizmus, nemzetiség, nativizmus, nemzeti érzés, nemzeti egyházak, nemzeti vallás* című fejezetben a szerző főleg a 20. századi nacionalizmusok természetrajzával foglalkozik. Figyelme középpontjában a radikális és populista nacionalizmusok állnak. Röviden érinti a szlovák nacionalizmusnak azt az útját is, amely a cseh és szlovák emigráns politikusok 1918-as pittsburghi nyilatkozatával kezdődött, jó húsz év múlva pedig azzal folytatódott, hogy a teljes „függetlenség” kedvéért „a szlovák nacionalizmus szétrombolta Csehszlovákiát” - egy új (Berlintől való) függés kedvéért. *Az állam az újkor végén* című IX. fejezetben John Lukács leginkább az állam és a nemzet, az állam és a nép szuverenitása, valamint az állam és a (fasiszta, kommunista) párt kapcsolatának a történelmi kérdéseire koncentrálna. Több fontos problémára hívja fél a figyelmet. A Szovjetunióban az államot kovászsként összetartó, majd összeomló kommunista párt magával rántotta az államot is, de ez utóbbi nem szűnt meg. Az egyik nagy kérdés, hogy Oroszországban milyen állam fog kialakulni? A másik hatalmas probléma, hogy - míg Nyugat-Európa egyre inkább a nemzetek közötti vagy nemzetek fölötti bürokratikus szerveződés útját járja (s létrejöhet akár egy „egyesült európai állam” is), addig - Kelet-Közép-Európában, a Kaukázusban nagy erővel tört a felszínre a „törzsi háborúskodás”. A kis nemzeti (vagy törzsi) államok hihetetlen szaporodásnak indultak. Ezek konfliktusai - ismervé az „európai közösség”-nek a balkáni válság megfékezésére irányuló szánalmas tehetetlenségét - egy újabb Szarajevó (történelmileg kiszámíthatatlan) veszélyével fenyegethetnek.

John Lukács más tekintetben sem túlságosan derűlátó. Nagy badarság azt hinni, hogy a szlovákok vagy a bolgárok most „beléptek” vagy „újra beléptek” történelmi fejlődésük kapitalista szakaszába. Ennek ugyanúgy nincsenek meg még a feltételei, mint egy szilárd, liberális, parlamentáris, többpárti demokráciának. Kelet-Európa legfőbb politikai realitása, egyetlen népszerű vallása ugyanis a kirekesztő jellegű populista nacionalizmus volt és marad. A térség egészére vonatkozóan végezetül azt is megállapítja, hogy ami javában zajlik Kelet-Európában, az nemcsak Jaltának, hanem itt-ott Versailles-nak, az első világháború hagyatékának is felszámolása. A huszadik század az 1990-es évek elejére valóban véget ért.

Kiss László

Židovská identita včera, dnes a zajtra (A zsidók identitása tegnap, ma és holnap). Peter Salner összeállítása. Bratislava, Československá únia Židovskej mládeže - Ústav etnologie SAV 1995. 80 p.

Az identitás kérdése a posztkommunista országok szakmai és tudományos nyilvánosságának állandó égető problémaköre maradt. A nacionalizmus éledése egyrészt, másrészt pedig az univerzalizmusra utaló modern idők jelei felélesztik az emberekben az érdeklődést a saját múltjukat, eredetüket, etnikai, vallási, szociális hovatartozásukat érintő kérdések iránt, mely kérdések Szlovákiában különösen nagy intenzitással vetődnek fel olyan etnikai és vallási csoportok összefüggésében, amelyekről az elmúlt évtizedekben különböző okok miatt nyilvánosan nem lehetett beszélni. Ezért a velük kapcsolatos mai információk főleg az idősebb nemzedék számára jelentenek újrafelfedezést.

Az identitáskeresés kérdései elsősorban a fiatalabb generációk körében jelennek meg problémaként, ezért a Csehszlovákiai Zsidó Ifjúság Uniója azzal a kezdeményezéssel lépett elő, hogy *Zsidó identitás* címmel szemináriumot rendezzen saját tagjai számára. (Számos olyan politikai és társadalmi intézmény létezik ma, amely Csehszlovákia 1993. évi kettéosztást ignorálni igyekszik, és saját hatókörének meghatározására továbbra is a csehek és a szlovákok közös államának területét tekinti érvényesnek. Többek között ugyanez mondható el a *Chochmes* című egyetlen zsidó ifjúsági lapról, amely Csehország és Szlovákia területén jelenik meg. A szeminárium pozitívuma, hogy az unió elhatározását a Szlovák Tudományos Akadémia Etnológiai Intézetével együttműködve valósíthatta meg, s így a problémakörbe a szélesebb nyilvánosság is betekintést nyert. A kiadványban az előadások a szlovákiai zsidó közösség identitásának történetét, jelenét és perspektíváit taglalják.

A bevezető előadás *a Zsidó identitás a Tóra szerint* címmel hangzott el. A szerző, V. Trabalka felvázolja a judaizmus gyökereit és elveit, vallási és jogi előírásait és szokásait. A zsidó közösségekben erős szociális összetartozási érzés alakult ki, amely a diaszpórában élő közösségek életében még inkább megerősödött. Ez okból napjainkban sokan olyanok is zsidóknak tartják magukat, akik elhagyták vallásukat. Sok zsidó számára természetes a nemzethez való tartozás, hiszen a zsidóknál a vallás és a nemzet fogalmának összeolvadása már a kezdetektől fogva kialakult. Az identitás kérdésében a szerző nagy fontosságot tulajdonít a vallásos kérdések ismeretének, illetve a vallási előírások és parancsok betartásának. Megállapítja, hogy a zsidó identitás definiálásával összefüggő problémák elsősorban olyan embereknél lépnek fel, akik saját zsidóságukat a zsidó vallástól elválasztva kívánják meghatározni. Amennyiben egy zsidó a saját zsidóságát kulturális jellegűnek tartja, ez természetesnek mondható, azonban mégsem elegendő a teljes identifikációhoz.

J. Weiser *a Zsidó identitás - egyedülálló jelenség* című előadásában a judaizmus filozófiai kontextusának rövid történetét foglalta össze. Analízise eredményeit három időbeli szakaszba sorolja. Az első időszakot (4-17. század) a zsidó identitás egyértelmű jeleinek kialakulásával jellemzi: a zsidók a nyilvánosság előtt a judaizmussal azonosították magukat, azaz inkább a keresztény környezet határozta meg őket, az a környezet, amely kizárta őket magából a különböző világi és vallási törvényekkel való diszkriminációval. A 18-20. század az az időszak, amikor a judaizmus alapján egymással szemben álló nézetek alakultak ki. Ez együtt jár a zsidóságban a különböző életfelfogások kialakulásával. A zsidók egyenjogúsítása után, amely Európában a Nagy Francia Forradalmat követően kezdődött meg, a zsidóknak három lehetőségük volt: az első a társadalom többségéhez való asszimiláció volt, a második az identitás megőrzése a vallás segítségével, a harmadik lehetőség pedig a szocializmus és a cionizmus ideológiájának képviselője, amely a zsidó szocialisták reakciója volt az antiszemitizmusra. Az utolsó időszakot a holocaust utáni időszakot foglalja magába. A jelenkori zsidó identitás és annak jövőjére vonatkozó nézetek egymástól eltérő képet

mutatnak. A különböző álláspontok a zsidó identitás teljes tagadásától kezdve a zsidóságtól való menekülésen keresztül egészen az ezzel az identitással való erkölcsi kapcsolat fenntartásáig húzódnak. A zsidók mélyen átérzik azt az ellentétet, amely a környező társadalomban való élet és a holocaustra való emlékezés közt feszül. Ez utóbbi emléke sokukat késztet arra, hogy kitartsanak zsidó identitásuk mellett. J. Weiser történelmi adatokra, élvonalbeli filozófusok, politikusok, tudósok és vallási képviselők kijelentéseire és elméleteire alapozza véleményét.

J. Franek a jelenleg Szlovákiában élő zsidók identitását elemezte. Ezen identitás definiálásának kísérlete kapcsán abból a feltételezésből indult ki, hogy olyan kollektív társadalmi jelenségről van szó, amely nemzeti, vallási és kultúrtörténeti jegyek által alakult ki. Történelmi szempontból alátámasztotta a 19-20. század változásainak fontosságát. Mindentől elválaszthatatlan napjaink zsidó identitásának kialakulásában a Holocaust eseménye. A jelenlegi helyzetre - a szerző szerint - a klasszikus értékek határozott eltűnése a jellemző, ez különösen a diaszpóra életét határozza meg. Elmúlóban a vallás, a művelődés, a közös kommunikációs nyelv iránti érdeklődés. A más az individualizmus megkérdőjelezhető értékei jellemzik (ezért a kelet-európai első zsidó közösségeket elsősorban az intellektüellek túlsúlya jellemzi, ugyanakkor a vallási és a különböző segélyegyletek nem alakultak ki).

Szlovákiában zsidó nemzetiségét kevesebben ismerték el, mint amennyit a zsidó egyházközségek saját tagjaikként regisztrálnak: becslés szerint 3 000 zsidó él itt jelenleg. Többen közülük formálisan szlovák, illetve magyar nemzetiségűnek vallják magukat. Nem tartják vallásosnak, de zsidónak érzik magukat (elsősorban kulturális hagyományaik alapján). Ők gyakorlatilag leszakadtak a zsidóságról, de mégsem identifikálják magukat azzal a közeggel, amelyben élnek (a lakosság egy része például szemükre veti „nem szlovák” magatartásukat). A szerző azonban éppen ezt a „sehova nem tartozás” tényét tartja a szlovákiai zsidó hovatartozás tipikus jelének.

A zsidó identitás paramétereit című előadás szerzője, Peter Salner olyan vizsgálat eredményeit teszi közzé, amely eredmények azt mutatják, hogy a háború után született szlovákiai zsidók identitásában hogyan tükröződik vissza a holocaust. Azok a zsidók, akik túléltek a holocaustot, a múltra vonatkozó emlékeiket igyekeztek kitörölni emlékezetükből: emigrációba vonultak, elhagyták őseik hitét és kultúráját, keresztényekkel házasodtak. Néhány zsidó család felfedezve azt, hogy a háború utáni totalitárius társadalmakban tovább él a zsidó származással szembeni negatív álláspont, igyekezett eltitkolni származását a szélesebb közvélemény előtt, mi több, még saját gyermekei előtt is (sokan például megváltoztatták vezetéknevüket). Az eredet „feltárásához” viszont az vezetett, hogy a gyermekek „éretté váltak”, vagy pedig, hogy ezt „kisebbik rossznak” tartották, mint azt, hogy a gyermekek másoktól szerezzenek tudomást saját származásukról. Olykor az késztette őket a „feltárássra”, hogy a gyermekek antiszemita kijelentéseket tettek valódi vagy vélt zsidókkal kapcsolatban saját környezetükben.

A mai negyven- és ötvenéves korosztály zsidó identitásának formálódása a család, a zsidó közösség és a nem zsidó környezet hármasságában jött létre. Meghatározó feladatot töltött be ebben a folyamatban a saját, egyéni tapasztalat. Ez a tény azt eredményezte, hogy gyakran ugyanannak a családnak a tagjai (például unokatestvérek) ma egészen különböző módon élik meg saját zsidóságukat. Napjainkban az egyének viszonyát a zsidó azonossághoz alapvetően két tényező határozza meg:

1. A társadalom többségének a hozzáállása, azon álláspontja, mely szerint a zsidók idegen elemnek számítanak, létük Szlovákiával és a szlovák kultúrával összeegyeztethetetlen.
2. Saját egyediségük tudata, amely több zsidó generáción keresztül hagyományozódott, és a hasonló magatartás kialakulásához vezetett.

A hagyományok és a környező társadalom közti ellentét azt eredményezi, hogy sokan igyekeznek eltitkolni származásukat, és az „életben álarcot viselő” magatartás egyre több zsidó számára az élet mindennapi realitása marad.

E. Krekovičová egyetlenként „a másik oldal képviselőjeként” szerepel a gyűjteményben, *a Zsidó folklór képe a többségi társadalom szemében* című előadásával. Más európai népek folklórával összehasonlítva a szlovák folklórban az etnikai csoportokkal kapcsolatban kevésbé találhatók élesen megfogalmazott sztereotípiák. A cigányok és a zsidók képe ez alól kivételnek számít.

A szlovák folklórban olyan jegyeket fedezhetünk fel, amelyekben a zsidót szélesebb európai összefüggésekben is eltérőként, „idegen elemként” tartják számon. Ez az idegen „a saját fajtával” szemben mindig rosszabb tulajdonságok hordozója, és mint idegen, eltérő vallásút egyúttal a magasabb társadalmi réteghez „jogtalanul” tartozónak tekintették. A folklóryanag nem tartalmaz kifejezetten antiszemita elemeket, azonban túlsúlyba kerül benne a negatív személyiségjegyek felsorakoztatása. Más közép-európai nemzetektől eltérően ez a folklóryanag a zsidókkal szembeni tolerancia nagyobb mértékéről tesz tanúságot. Ugyanez más etnikumok kapcsán is elmondható (például a cigányokról). A zsidókkal szembeni negatív attitűdök elemzéséből kitűnt, hogy mindezek elsősorban a szociális és vallási gátaknak köszönhetőek, de jelentős szerepet játszanak meglétükben a morális-etikai kifogások is.

A gyűjtemény tanulmányaiban a történelmi adatok összemosisznak a vallási szempontokkal, és az etnikai, kulturális megközelítés nemegyszer az előadók saját személyes tapasztalataival színeződik. A zsidó identitás problémaköre megoldatlan maradt: ennek bonyolultságát illusztrálják azon személyek megjegyzései is, amelyekkel a kötet összeállítója minden egyes tanulmányt kiegészített. A publikált előadások azonban az olvasót mégis arra készítetik, hogy elgondolkodjék a szlovákiai zsidók múltjáról és jövőjéről - és ezzel a kiadvány el is elérte a maga elé tűzött célt.

(Fordította Molnár Imre)

Zita Škovierova

Magosh M. György: Vadfa. Budapest, Múlt és Jövő Könyvek 1994. 257 p.; Mózes Teréz: Váradi zsidók. Nagyvárad, Literátor Könyvkiadó 1995. 278 p.; A holocaust ötvenedik évfordulójára. Üzenet, XXIV. évfolyam, 1994. július-augusztus, 7-8. szám. 421-484.

A mostanság nagy számban megjelenő zsidó témájú könyvek sorában ezúttal egy önéletrással, egy történelmi tárgyú munkával és egy cikkgyűjteménnyel ismerkedhet meg az olvasó. Az első kettőben közös elem, hogy két közeli város, Debrecen, illetve Nagyvárad zsidó közösségeinek életéről kaphatunk képet belőlük.

Magosh M. György saját életét mutatja be, megismerhetjük, hogy a két világháború közötti időszakban milyen körülmények között nő fel egy szegény, kispolgári zsidó család egyetlen gyermeke. Visszaemlékezése inkább mozaikszerű, emlékei csaponganak, sokszor nehéz eligazodni asszociációira, emléktöredékeire épülő történetei között. Ezekből a töredékekből áll azután valamelyest össze a család felmenőinek életútja, a bádigos, országot járó, vasúti építkezéseken dolgozó nagyapa, a szabómesterséget tanult, Debrecenben letelepedett, erőteljesen asszimilálódott, szociáldemokrata érzelmű apa sorsa. Ugyancsak villanásszerű képeket kaphatunk Debrecen két háború közötti mindennapjairól, üzletek, éttermek, műhelyek működéséről, a bennük dolgozó emberek jellemvonásairól.

A család az apa jó üzleti érzékének és szakmai hozzáértésének következtében fokozatosan kiemelkedett a szegénységből, életformát váltott, nagyobb lakásba költözött, és igyekezett magasabbra kapaszkodni a társadalmi ranglétrán. A lassan felcseperedő fiú

visszaemlékezéseiből - iskolai sikerein, kudarcain, szárnypróbálgatásain túl - némi képet kaphatunk a zsidók és más vallásúak kapcsolatának ellentmondásosságáról, a hűvös távolságtartásról, ellenségeskedésről, ami ezeket a viszonyokat a mindennapok szintjén jellemezte. Bár a család a zsidó gimnáziumba íratta fiát, a vallás iránt mindvégig csekély érdeklődést tanúsított. A körülmények, a családi háttér és a körülmények egyaránt közrejátszottak abban, hogy életének egy időszakában aktív szerepet vállalt egy debreceni cionista (Somér Hácáir) mozgalomban. E mozgalom tevékenységének leírása talán a könyv legizgalmasabb része.

A könyv mintegy fele a második világháborúval, illetve az azt közvetlenül megelőző idővel foglalkozik, a cionisták kivándorlásra való készülődésével, a kétségbeesett munkakereséssel, a munkaszolgálat, szökéssel, bujdosással. Közben megismerhetjük a szerző cionizmusból, illetőleg azt követően a kommunizmusból való kiábrándulásának okait. A történet a háború befejeződésével ér véget.

Természetesen minden ember sorsa érdekes. De mások számára akkor igazán az, ha a saját életét megismertetni kívánó szerző önmagán túl bemutatja az őt körülvevő világot, így adva szélesebb távlatokat saját sorsának is. Magosh M. Györgynek ez megítélésem szerint - nem igazán sikerült. Stílusa nem lebilincselő, művének töredékessége nem válik javára. Így, azon túl, hogy megismerhetjük egy ember küzdelmes életének egy időszakát, ismereteink a könyv elolvasásával a történeti távlatokat, társadalmi összetevőket illetően nem gazdagodnak jelentős mértékben.

Mózes Teréz munkája a nagyváradai zsidóság történetét mutatja be nagy forrásapparátus felvonultatásával. Képet kaphatunk a zsidók Váradon történő megtelepedéséről, a communitas megalakulásáról és megerősödéséről a török hódoltságot követően, végigkísérhetjük a zsidók helyzetét II. József uralkodásának időszakától az emancipációig, megtudhatjuk, hogyan változott jogi helyzetük, milyen szerepet vállaltak a szabadságharcban, milyen volt a hitközségi élet, mit jelentett a zsidó bíró intézménye, hogyan szerveződött közösséggé - elsősorban az oktatás, a Szentegylet és a megalakított kórház által - a nagyváradai zsidóság. A könyv következő fejezetében az első világháborúig tartó időszakról kapunk képet, arról, hogy milyen ellentétek jellemezték a zsidó közösség belső életét, hogyan alakultak a gazdasági viszonyok, s ebben milyen szerepet vállalt a zsidóság, milyen oktatási intézményeket hozott létre és támogatott, hogyan gondoskodott saját közössége tagjairól, milyen szerepe volt a város társadalmi, kulturális életében, a városkép kialakításában. Ugyanezeket a viszonyokat kísérelhetjük végig a két világháború közötti időszakban is, amikor a fasizmus fokozatos előretörése nagymértékben megváltoztatta a váradai zsidó közösségek életét is. A második világháború időszakában, amikor Nagyvárad újra Magyarországhoz tartozott, a munkaszolgálatról, a gettóról, a haláltáborokról számol be a szerző, végül pedig a zsidóság töredékének Váradra történő visszatéréséről, illetve újbóli elvándorlásáról kapunk képet.

Mózes Teréz mindvégig megpróbálja munkáját egyrészt a magyar történeti folyamatokba, másrészt pedig a zsidóság történetébe beágyazni, ez azonban nem mindig sikerül maradéktalanul. Írásában sokszor keveredik a történeti dokumentumok felsorakoztatása és az egyes emberekre való visszaemlékezések bemutatása. Más oldalról pedig olyan - egyébként a magyar zsidóság történetében fontos és meghatározó - eseményeket említ (mint a tiszaezlári vérvád), amelyeknek Nagyváradhoz semmi köze sem volt. A zsidóság váradai helyzetéről pontosabb képet kaphattunk volna akkor, ha például a gazdasági szerepük bemutatása kapcsán többször viszonyít a nem zsidó lakossághoz is.

Mindezek ellenére Mózes Teréz könyve fontos, hiánypótló helytörténeti munka, melynek segítségével talán az egyik legjelentősebb, legszámottevőbb vidéki zsidó közösség történetét, életét ismerhetjük meg.

Az Üzenet, szabadkai folyóirat a holocaust 50. évfordulójáról való megemlékezésként több, a zentai, illetve a szabadkai zsidóságról szóló, történeti tárgyú cikket közöl.

Pejin Attila írása Zenta példáján keresztül foglalkozik az antiszemitizmus kérdéseivel. A magyar történelemben ágyazva ismerteti a zentai zsidóság történetét és a különböző időszakokban a helyi antiszemitizmus megnyilvánulásait. Foglalkozik a tiszzaeszlári vérvádpert zentai kihatásaival, a sajtó antiszemita megnyilvánulásaival és példákat idéz a folklór antiszemita vonatkozásaiból. A cikkből áttekintést kaphatunk a zentai zsidóság gazdasági szerepéről, a helyi közösség belső életéről, az elkülönülés kényszeréről és az asszimiláció korlátozott lehetőségeiről. Írása fontos adalékokkal szolgál a vajdasági kisváros zsidósága történetének és a helyi társadalomban elfoglalt helyének megismeréséhez.

A szabadkai zsidók történetével - nem az antiszemitizmust állítva a középpontba - és a város fejlesztésében betöltött szerepével foglalkozik Dušan Jelić írása. Betelepülésüktől kezdve követi nyomon a zsidóság városban betöltött helyét, az asszimiláció-emancipáció kérdéseit, a helyi zsidó közösség életét. Hosszabb fejezetet szentel a zsidóság és a szabadkai sajtó kapcsolatának. Áttekintésében szól a szabadkai zsidók deportálásáról és a holocaustot túlélők visszatéréséről. A város kb. 6100 főt kitevő zsidó lakosságának mindössze 17,3 százaléka (1050 fő) tért vissza a halál- és gyűjtőtáborokból. Figyelmet érdemelnek a szerző információi az Izraelbe település mértékéről - 1973-ban már csak 298 hitközségi tagot tartottak nyilván -, valamint a megmaradt kis közösség társadalmi-kulturális összetételéről.

További adatokat ismerhetünk meg - ugyancsak Szabadkára vonatkozóan Mirko Grlica tollából, aki az anyakönyvek alapján közli, hogy mire magyarosították nevüket a szabadkai zsidók, valamint Stevan Mačković gazdaságtörténeti tanulmányából, aki a zsidóság szerepét vizsgálja Szabadka fémiparának kialakulásában. Az üzemek, vállalatok ismertetéséből kiderül, hogy a zsidó vállalkozók, iparosok révén - bár a város mezőgazdasági jellege nem volt kérdéses -, Szabadka 1918 után az új államalakulat egyik iparilag fejlett, és a továbbiakban is jól fejlődő településének számított.

Szarvas Zsuzsa

Finnországi kisebbségek - finn kisebbségek. Szerk. Várady Eszter. Budapest, Kalevala Baráti Kör 1994. 106 p.

Egyetlen európai országban sem él homogén népesség, így a kisebbségi kérdés valamennyiünket érint, mégsem értette meg még mindenki, hogy az etnikai kisebbségek és a számukra saját kultúrájukhoz és hagyományaikhoz biztosított jog csak gazdagíthat egy nemzetet.

Finnország egyike azon európai országoknak, amelyeknek pozitív eredményei vannak a kisebbségi kérdés kezelésében, és lehet mondani - megoldásában. Tapasztalatai az öngazgatás, helyi önkormányzat és a területi autonómia terén igen figyelemreméltóak. Az ismertetett kis könyv az 1993 júliusában, a Kalevala Baráti Kör szervezésében Balatonfüreden tartott magyar-finn kisebbségi szeminárium előadásait gyűjti össze, kiegészítve néhány, a kérdéskört teljessé tevő tanulmánnyal.

Az előadások részletesen tárgyalják a finnországi svédek, lappok, oroszok, romák, zsidók, mint etnikai kisebbségek történetét és jelenlegi helyzetét, de még olyan kisebbséggel is foglalkoznak, mint a jelnyelvet használó siketeké.

A kötet másik fele a külföldön élő finn kisebbségek helyzetével ismerteti meg.

Finnországi svédek. Megtudhatjuk, hogy az 1917-ben függetlenné vált Finnországban, az 1870-80-as évek nyelvháborúja után a svéd nyelv egyeduralmát megtörve a finn nyelv vált

nemzeti nyelvvé, de a svéd is használatos maradt szintén nemzeti nyelvként. (A lakosságnak ekkor 12 százaléka volt svéd, ma 4 százalék.)

Az 1922-es nyelvi törvény - melyet több alkalommal módosítottak - személyi és területi elven alapul, tehát a nyelvhasználat joga függ a lakóhely közigazgatási státusától és a polgár anyanyelvétől. Egy helység kétnyelvűségét biztosító kritikus szám jelenleg a 6 százalék vagy 3000 fő. A többségi nyelv a nagyobb létszámú csoporté. Ezt mindenkor a népszámlálásokon regisztrált értékek szerint módosítják. A kétnyelvű helységekből a hivatalos felhívások, közlemények, kiírások, feliratok, utcanévtáblák kétnyelvűek. Ha a terület kétnyelvű, akkor a hivatalnokoknak mindkét nyelvet ismerniük kell. Az alkotmányjogot biztosít mindenki számára, hogy bíróságokon, hivatalokban anyanyelvén intézze ügyeit, és ugyanazon a nyelven kapjon választ, valamint elrendeli, hogy az állam a finn és svéd nyelvű polgárok kulturális és gazdasági igényeit azonos alapelvek szerint köteles kielégíteni.

A parlamenti üléseken mindkét nyelv használható. A hadsereg vezényleti nyelve a finn, de a svéd anyanyelvűeket külön helyőrségekbe hívják be, ide különben sok finn is kéri besorozását a svéd nyelv gyakorlása végett. Az egészségügyben is megkívánják, hogy az alkalmazottak a beteggel anyanyelvén beszéljenek.

Meg kell jegyezni, hogy a törvény betartását sokszor nehezíti a finnek gyengébb svéd nyelvtudása.

Különleges státusa van a svéd lakosságú Åland-szigeteknek, melyet a nemzetközi jog előírásai és a finn alkotmány biztosít. A sziget kulturális autonómiáját kiszélesítették jogi és gazdasági téren is, amelyet mint speciális státust az ENSZ is elismert.

A lapp népesség az északi országokban. A lapp (számi) népesség jelenleg a Kola-félsziget oroszországi részén, Finnország északi részén, Észak-Norvégiában és Észak-Svédországban él. Száminak számít, akinek ez az anyanyelve, vagy legalább egy felmenője beszélte ezt a nyelvet. Ezen alapszik a számi polgár parlamenti választójoga. A számik *öslakos kisebbségek* jelenlegi hazájukban, ezen az alapon szervezkednek és keresnek megoldást problémáikra, a már kihalóban lévő számi nyelv és kultúra ápolásának lehetőségeire, a számi oktatás fejlesztésére.

A finnországi oroszok. Az orosz kisebbség (körülbelül 2000 fő) többnyire emigránsok vagy azok leszármazottainak köréből kerül ki. A pétervári csoport maga is megosztott, többnemzetiségű - balti németek, zsidók stb. Céljuk - a mintegy 50 szervezetük keretei között - kulturális, társadalmi hagyományaik őrzése, szociális felemelkedésük elősegítése.

Romák. A megközelítően 6000 főnyi cigányság-400 éve, amióta itt megtelepedtek - töretlenül őrzi ősi karakterét és kulturális hagyományait. Szokásaik csak a hatvanas években kezdtek némiképp megváltozni, noha már 1809 óta szorgalmazza a mindenkor finnországi kormány a romák asszimilációját. A változás akkor indult meg, amikor kezdtek a városba költözni, és itt letelepedni. Ma a romák mintegy négyötöde jó minőségű lakásokban, megfelelő körülmények között lakik, foglalkoztatásuk és továbbtanulási lehetőségeik azonban még nem kielégítőek. Az 1956 óta működő romaügyi bizottság 18 tagjából tizen a roma népesség képviselői. A hatvanas években mintegy 3000 finn cigány költözött Svédországba.

Zsidók. Az első feljegyzések a zsidókra 1782-ből származnak, az akkori svéd fennhatóság alá tartozó 4 városból, ahol letelepedési engedélyt kaptak. Ma számuk 1000 főre tehető. Teljes állampolgári jogot csak 1918 után kaptak. Az 1918 óta működő kilencéves zsidó iskolában jelenleg 90 diák tanul.

A finnországi nyelvi kisebbségek egyike a jelbeszédet használó *siketeké*. Számuk 5000 fő, de azokkal együtt, akik velük kommunikálnak lehetnek 10000-en. Különleges kulturális kisebbség az övék, saját történelemmel, szabályokkal, szokásokkal és értékrenddel, akiknek különösen szükségük van a többségi toleranciára, támogatásra.

Finnek kisebbségben. Sok száz éve élnek finnek Svédországban, főleg Közép-Svédországban és Stockholmban, ahol kézművesként, iparosként, kereskedőként, hajósként

tevékenykedtek, de leginkább, mint cselédek keresték kenyerüket, aztán az idők folyamán nagyrészt beolvadtak a svéd népességbe.

A múlt század végén a még itt-ott élő finn nyelv kiszorítására intézkedéseket tettek, svédesítették a személy- és helységneveket. Ezen a helyzeten csak 1937-től kezdtek enyhíteni, míg 1957-ben kimondták, hogy nem szabad megtiltani az iskolások körében a finn nyelv használatát. 1968-ban szabályozták a bevándorlók nyelvhasználatát, de a nyelvi kisebbség különleges helyzete mégsem volt biztosított.

1975-ben ismerte el először a svéd parlament a nyelvi kisebbségek létét és jogukat a saját kultúrához. A finn anyanyelvi oktatás a hatvanas években indult be, az általános iskolákban mintegy 30 000 finn anyanyelvű gyerek kétharmada tanul részben vagy egészben anyanyelvén. Néhány egyetemen van finn nyelvoktatás, de anyanyelvükön csak Stockholmban és Uppsalában tanulhatnak a finnek. Kapcsolataikat mintegy 200 helyi és érdekvédelmi szervezetükön, egyletükön keresztül tartják fenn. Több finn helyi rádióadó, heti néhány órás televíziós műsor segíti a nyelvművelést, ami töredéke a finnországi svéd nyelvű műsorok kínálatának. Az utóbbi években a helyzet fokozatosan javul, és valószínű, hogy a finnek 150-200000-es tömege be nem olvadó közösséget alkot, akik őrzik identitásukat, anyanyelvüket és kultúrájukat.

A finn nyelvű *kvének* 1600-1800 között telepedtek meg *Norvégiában*. Az 1860-1940-es évek között erős asszimilációs nyomás alatt éltek, szinte teljesen eltűntek. 1970 óta éled újra nyelvi és kisebbségi létük. 1987-ben alapítják első szervezetüket, kezdenek finnül tanulni az iskolákban. A mai finn nyelvű lakosság többsége az 1960-as évekbeli bevándorló.

Az *inkeri* finnek, akik már a középkorban is a Novgorodi fejedelemségnek fizették adójukat, 1917 után a Szovjetunió fennhatósága alá kerültek. A sztálini éra pillanatok alatt beolvasztotta, eltüntette őket. A kisszámú megmaradott egyetlen perspektívája jelenleg is a repatriálás Finnországba.

Az *észak-amerikai* finnek első nemzedéke 1893-1920 között vándorolt be, többségük az Öt-tő vidékére. Később Nyugatra, Délre költöztek. Nyelvüket szabadon használhatják, nagyszámú könyvet, újságot hoznak Finnországból. Mindazonáltal a harmadik generáció már többnyire elveszti nyelvét. Újabb kutatások azt állapították meg, hogy az amerikai finn kultúra mostanra olyan gazdaggá vált, hogy nincs szükség többé a finnországi mintákra, maga is elég sokrétű, értékes, eredeti - egyszóval életképes.

Borsos Angéla

Volodimir Fedinisinec: Isztoricsna metafora professzora Mahocsija, abo Vcsenyij vid Boha (Mágócsi professzor történelmi metaforája, avagy az Istentől elrendelt tudós). Uzshorod, Patent 1995. 272 p.

A magyar-ruszin kárpátaljai kivándorlócsaládban, 1945-ben született Pavlo Robert Mágócsi (Magocsi), a torontói egyetem ukrán-ság-tudományi tanszékének vezetője, az egyesült államokbeli kárpáti-ruszin kutatóközpont elnöke jelentős tudományos munkásságot mondhat magáénak. Kutatásainak legfontosabb, mondhatni összefoglaló műve a Cambridge-ben 1978-ban megjelent *The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus (1848-1948)* 1994-ben Ungváron ukránul is napvilágot látott. (Figyelmet érdemel továbbá az általa szerkesztett és már megjelent *Kelet-Közép-Európa történelmi atlasza* és a megjelenés előtt álló *Kanada népeinek lexikona* is.) A mű, akárcsak a Mágócsi által képviselt ruszinság-történelmi irányzat élénk vitákat váltott ki. Ami talán nem is meglepő, elsősorban nem tudományos, hanem *politikai* természetűeket. A ruszin önazonosság kérdése ugyanis Ukrajnában - különösen Galíciában és Kárpátalján -, ma mindenekelőtt politikai tartalmat hordoz, s ennek megfelelően

gerjeszt indulatokat. Úgy tűnik, még jó ideig a tudománytól idegen felhangok fogják kísérfeni ezt a vitát.

Volodimir Fedinisinec, az Ukrajna-szerte ismert ungvári költő, író, újságíró, kritikus, műfordító és etnográfus bár eddigi műveit ukránul írta, a ruszin különösség híve. E felfogás követői az ukrántól eltérő önazonosságot vallanak magukénak, szemben azzal a kulturális és politikai koncepcióval, amely a Kárpátalján, Kelet-Szlovákiában, a romániai Máramarosban élő szláv népességet az egyetemes ukránságtól csak szokásaiban és nyelvjárásaiban különböző etnikai csoportnak tekinti. A szerző huszonegy „paragrafusból” álló esszékötete poézis és tudományosság ötvözete. Nem pejoratív értelemben használjuk a kifejezést: a kötet hódolat Mágócsi professzor munkássága előtt, a ruszin identitás történelmi-politikai és kulturális propagálása, valamint a szerzőnek, mint „kisebbségi mindenesnek” bemutatása. Boldogabb tájak közönsége akár mosolyoghatna is azon a helyenként túlfűtött lelkesültségen, amely Fedinisinec művét áthatja. A szülőföldön és a környező országokban, valamint a nagyvilágban élő és egykor élt „nagy ruszinok” elősorolásán, a „néplélek” idealizálásán, a fájdalmas múlton és a nehéz jelenen való borongáson.

Vegyük azonban figyelembe, hogy az önálló nemzetiségi és politikai szubjektumként csak a múlt század közepén színre lépő ruszinság több állam fennhatósága alatt (Osztrák-Magyar Monarchia, Csehszlovákia, Magyar Királyság, Kárpátontúli Ukrajna, Szovjetunió, Ukrajna) napjainkig sem tudta megvalósítani politikai törekvéseit. (A ruszofil irányzat vezére, Dobrjanszkij Adolf már 1861-ben az oroszoknak deklarált ruszinság számára területi, önkormányzati, oktatási és egyházi autonómiát követelt.) Politikai mozgalmak, a kárpátaljai *Kárpáti Ruszinok Társasága*, a szlovákiai *Ruszin Újjászületés Társaság* (Rusinska Obroda) a szerveződés szakaszában tartanak, vezetőik pedig nem kimondottan reálpolitikusok. Mindezekhez a ruszinság pillanatnyilag a nyelvi ébredés korában van, egyelőre nem rendelkezik egységes irodalmi nyelvvél. Folyamatban van a kárpáti-ruszin nyelv grammatikájának megalkotása: Szlovákiában ezen Jurij Panyko és Stefán Bunhánics, Lengyelországban Miroszláv Hemják, Kárpátalján pedig Ihor Kericsa dolgozik. A ruszin nyelv szótárához maga Fedinisinec is gyűjt anyagot, jelenleg 50 000 szócikknel tart. A ruszin nyelvi mozgalom jelenleg azon az állásponton van, hogy a különböző nyelveken magyarul, angolul, lengyelül stb. - író ruszin alkotók az egyetemes ruszin kultúra elidegeníthetetlen részei.

Mágócsi nem hirdetett politikai programot, ellenfelei azonban annak tekintik azt a történelmi kutatásokkal megalapozott felfogását, hogy a ruszinság történelmi útja, kulturális tájékozódása, szellemi és tárgyi kultúrája, vallása és nyelve eltér a többi keleti szláv népességétől. A nemzettudat szempontjából egyébként sem az a legfontosabb, hogy mások minek tartanak egy közösséget, az a perdöntő, hogy azok minek tartják magukat. Ez természetesen nem illeszthető be abba a politikai képletbe, amely a ruszin lakosság szálláshelyét, Kárpátalját a jelenlegi ukrán történelmi felfogás szerint a Kijevi Rusztól eredeztetve ősi ukrán földnek tekinti. Ellenfeleinek érvrendszere így szinte magától értetődően a politikai rágalmak eszköztárából táplálkozik. Fedinisinec „személyekre bontva” hosszasan idézi ezeket a vádakakat. Ezek szerint a torontói kutató a szeparatizmus szálláscsinálója, Moszkva, Prága és Budapest ügynöke, a hegyi-karabahihoz, a krímihez és a dnyesztermellékihez hasonló konfliktusok előkészítője, a független Ukrajna ádáz ellensége. Az ungvári költő sem marad adós a viszontválasszal: a bírálók az ukrán függetlenség kikiáltásáig meggyőződéses kommunista kollaboránsok, KGB-ügynökök, az ukrán és a ruszin nemzettudat gátlástalan elnyomói.

Posztkommunista társadalmakban az efféle vádaskodások nem szokatlanok, s ráadásul nem nélkülözik a valóság elemeit sem. Esetünkben a ruszin identitás ellenzőinek jelentős része a vádak nyugodtan magára vonatkoztathatja. Nem makulátlanok azonban a jelenlegi ruszin mozgalom egyes vezéralakjai sem - itt a recenzens nem Fedinisinecre gondol -, hiszen mai ellenfeleikkel azonos politikai rendszerben élve olykor azokkal azonos oldalon állottak.

Ezeket túl egy-egy kalandor jellegű politikai megnyilvánulással mintha éppen deklarált ellenfeleik kezére játszanának. Ebben a tudománytól igen távoli csetepatéban egyedül Mágócsi mondhatja tisztának magát, még akkor is, ha művei manapság politikai viharokat kavarnak, hiszen a történeti tények akkor is tények maradnak, ha éppen nem felelnek meg egy-egy divatozó ideológiának.

Ha nem állna fenn az az érdekelttségünk, hogy Ukrajna közvetlen szomszédunk, s Kárpátalján a ruszinok mellett magyarok is élnek, akár a páholyban ülők nyugalomával szemlélnék a botrányos elemekkel tűzdelt duellumokat. Nem ülünk azonban páholyban, ezért az az érdekünk, hogy az ottani feszültségek minél hamarabb elcsituljanak, s a tudomány választassék el a politikától. A megérdemelt tudósi teljesítmény méltatásán túl ez Fedinisinec munkájának egyik fő mondanója.

Tóth István

Bence Lajos: Írott szóval a megmaradásért (A szlovéniai magyarság 70 éve). Lendva - Lendava, Hazánk Könyvkiadó Kft. (Győr) 1994. 148 p.

A szlovéniai magyarság helyzetéről, összehasonlítva más határon túli kisebbségünkkel, viszonylag kevés publikáció jelent meg Magyarországon, nem is beszélve összefoglaló monográfiáról. Főbb okai ennek valószínűleg a kisebbség csekély létszáma és a Romániához vagy akár a volt Jugoszlávia más területein élőkhez képest jó helyzete. Éppen ezért hiánypótló Bence Lajos majd 150 oldalas műve, amely 1918-tól 1993-ig tekinti át a muravidéki magyarok politikai és kulturális állapotának változásait, különös tekintettel a szinte semmiből megteremtődő irodalmi életre. A Göntérházán 1956-ban született szerző maga is tevékeny részt vállalt ez utóbbiból, mint szerző és szervező, de főként mint a szlovéniai magyar irodalomtörténet és kritika megalapozója (úttörő jelentőségű munkája az 1987-ben Muraszombaton jelent meg *Prekmurska madžarska književnost Muravidéki magyar irodalom 1945-1987* címmel).

A könyv két főbb részből áll. Az elsőben rövid áttekintést kapunk a kisebbség jogi és gazdasági helyzetének változásairól, demográfiai fejlődéséről, oktatásügyéről, sajtójáról és tömegtájékoztatásáról az elmúlt hetven évben. A Muravidék a Monarchia idején is elmaradott területnek számított, helyzete azonban még tovább romlott Trianon után, amikor az új délszláv állam határai elszakították a természetes gazdasági kapcsolatokat Zala megye felé, miközben Szlovénia felé híd sem létezett a Murán keresztül. Újabb nehézséget jelentett a hatalom erőszakos szlovénítési politikája, amely a magyarokon kívül a magukat vendnek tartó őslakosokat is sújtotta. Ezen tényezők és az értelmiség csaknem teljes hiánya, a nemzetiségi iskolák és sajtó gyors elszorítását okozták. Az 1941-1944 közötti visszacsatolás csak időlegesen javította a magyarság helyzetét a Mura mentén, a titói Jugoszlávia fennállásának első évtizede újból szinte kilátástalan helyzetbe sodorta a kis létszámú és anyaországától a politika szeszélyéből teljesen elzárt kisebbséget. Az 1959-ben kezdődő és a hetvenes évekre kiteljesedő szlovéniai nemzetiségpolitikai változások elemzése alkotja a kötet egyik legérdekesebb részét. A községi nemzeti bizottságok, majd 1975-től a nemzetiségi öngazgatási érdekközösségek Lendván és Muraszombaton hatékonyabb fórumot biztosítottak a kisebbségi érdekvédelem számára, de a szlovéniai magyarság politikai aktivizálására már a kommunista rendszer jellegéből adódóan is csak korlátozottan voltak képesek. Bence Lajos a legnagyobb hiányosságot abban látja, hogy a nemzetiségi érdekközösség tevékenységi köre csak a „folklórvédelemre” (kultúra, oktatás, nyelvhasználat) terjedt ki, és nem szólhatott bele, például a kisebbség létét messzemenően befolyásoló gazdaságirányításba. A rendszerváltozással és Szlovénia függetlenné válásával tágultak ugyan a lehetőségek, de nőtt a

nemzetiségi politikusok felelőssége is. A többségi szlovén nép és az anyaország támogatása mellett a helyi magyarságjövője a szerző szerint leginkább attól függ, „milyen mértékben tudja kihasználni alkotmányos jogait, és mennyire tud a megváltozott viszonyok között saját sorsának irányítójává válni.”

A demográfiai áttekintésben Bence Lajos leginkább az elmúlt évtizedek nagyarányú (1981 és 1991 között 11,4%-os) népességcsökkenésének okait keresi. Az alacsony népszaporulatot a rossz gazdasági helyzettel és pszichológiai okkal magyarázza (történelmi kiúttalanság-érzet, elkényelmesedés, öntudat hiánya). A szórványhelyzet és az iparosításból következő szlovén bevándorlás - például Lendvára -, felerősíti a kisebbség asszimilációját. A gazdasági okokból történő kivándorlás (vendégmunka) is a magyarság demográfiai veszteségeit növeli. Mindezek eredményeképp a magyarok falvak elnéptelenednek, és a szlovéniai átlagot meghaladóan előregekednek.

Az oktatásügyről szóló részből az európai viszonylatban egyedülálló kétnyelvű iskolarendszer elemzését emelném ki. Bár Bence a muravidéki magyarság kis számából kifolyólag ezt az oktatási formát tartja egyedül járható útnak, rámutat a szisztéma hiányosságaira is. Az alsó fokú oktatásban ugyan kézzelfoghatóak voltak az eredmények, de már a felső tagozatban problémákat okozott, hogy a magyar nyelvű terminológia átadásán kívül szinte kizárólag szlovénül folyt az oktatás. Csak késve és hiányosan épültek ki a hasonló közép- és felsőfokú továbbtanulási lehetőségek is. Gondot okozott a megfelelően képzett tanerő és módszertani útmutatás hiánya is. De a legnagyobb hiányt a szerző abban a mulasztásban látja, hogy a kétnyelvűséget az iskolán kívülre nem terjesztették ki, amely így megmaradt „iskolás fogalomnak.” Ennek ellenére Bence a fő veszélyt a beiratkozó tanulók számának folyamatos csökkenésében látja, s ez a kétnyelvű oktatás elsorvadásához vezethet.

A kisebbségi sajtóról szóló fejezet a két háború közti viszonytag rövid életű próbálkozások bemutatása után az 1956-tól mellékletben, 1958-tól önállóan megjelenő *Népújság* történetével foglalkozik. Az újság alapításában központi szerepet játszott Vljaj Lajos, a kor vezető kisebbségi politikusa, akinek sorsában Bence kiemeli a tragikus elemeket: minden jóakarátú igyekezete ellenére a szlovén politikusok számára túlságosan magyar érzelmű volt, honfitársai viszont a kommunista ideológia helyi szócsövét látták benne. Ez a kettősség az új lap fogadtatására is kihatott. A kevés előfizető mellett a legfőbb problémát a képzett magyar újságírók hiánya okozta, amit csak vajdaságiak alkalmazásával lehetett megoldani. Természetesen ezen nehézségek az újság színvonalára is kihatással voltak. Bence a lap egyik legnagyobb fogyatékoságának a kritikai szellem szinte teljes hiányát tartja, s így a *Népújságot* szerinte a kilencvenes évekre politikamentes „családi lappá” nyomorították. A hasonló problémákkal (szakember és pénzhiány) küszködő kisebbségi nyelvű rádiózásnál és televíziózásnál, szerzőnk kiemeli a lendvai MTV átjátszótorony jelentőségét, ami akkor biztosította a helyi magyarság anyaország felőli tájékozódását, amikor például Erdélyben a hatalmi szervek a Magyarországra felé irányított antennákat is leszerelték.

A kötet második része a szlovéniai magyar irodalmi élet fejlődését mutatja be. Bence különösen fontosnak tartja azt a „görcsös igyekezetet”, amelynek eredményeképp a hetvenes évek végére az egyetemes magyar irodalom egy új ága teremtődött meg. A szerző azért tanúsít kiemelkedő fontosságot a muravidéki magyar irodalom megszületésének, mert annak nyelvmegőrző, identitáserősítő szerepe van, „s ez által a beolvadás elleni harc egyik leghatásosabb fegyverének tekinthető, főleg itt, Közép-Kelet-Európában.” Bence kitekint a 16. századi és 20. század eleji helyi irodalmi előzményekre is, hogy ezzel a muravidéki magyar irodalom hagyománynélküliségét cáfolja. Ugyanezen okból ismerteti a környéken született, de Magyarországon alkotó Pável Ágoston munkásságát is, akinek nagy szerepe volt a szlovén és magyar nép közötti első hídverési kísérletekben a két háború között. Maga, a szlovéniai kisebbségi magyar irodalom története Vljaj Lajos 1961-es verseskötetétől számítható. Ugyancsak ezekben az években indult a *Naptár* című évkönyv, amely

fokozatosan a szlovéniai magyar irodalom legfontosabb orgánumává vált. Bence ezek után korszakonként a fontosabb alkotók munkásságának ismertetésével vázolja fel az irodalmi élet kibontakozását a Muravidéken. Így ismerkedhetünk meg az 1972-ben megjelent *Tavaszwárás* antológia szerzőivel (Szunyogh Sándor, Varga József, Szomi Pál), a zalai és vasi írókkal közösen 1979-ben kiadott *Ősszhang* nemzedékével (Báti Zsuzsa, Sz. Kanyó Leona, Bence Lajos, Gábor Zoltán), a nyolcvanas évek kiútkeresésével és vitáival, majd az 1989-ben rendszeresen meginduló *Muratáj* irodalmi folyóirattal, mely utóbbiban szerzőnk főként a kritikai tartalmú írások megjelenését üdvözli. Felhívja a figyelmet azonban a nyelvi és lektorálási hiányosságokból keletkező hibákra, és a provinciális szint meghaladására tett kísérletek nehézségeire is.

A könyv befejező részében Bence a Muravidéken és a Muravidékről megjelenő tudományos irodalmat és annak alkotóit mutatja be, beleértve a szlovén és a magyarországi szerzők munkáit is e témában. A kötetet fényképes illusztrációk egészítik ki, és ami még fontosabb, részletes bibliográfia a szlovéniai magyarságról szóló és az 1945 után Szlovéniában magyarul megjelent írásokról.

Bence Lajos féltő aggodalommal szemléli népe sorsát. Művében ezért helyezi középpontba azt, ami a muravidéki magyar kulturális törekvések lényege is: a helyi magyar kisebbség megmaradását. Ez alapján elemzi a Muravidéken az utóbbi hetven évben lezajlott politikai, gazdasági és kulturális változásokat, és értékeli a szlovéniai magyar irodalom eredményeit. Mindezt tárgyilagos józansággal, szókimondással, de sértő szándék nélkül cselekszi, hogy ezzel is a magyarság jobb önismeretét, identitástudatának fejlődését szolgálja.

Varannai Zoltán

Andruška, Peter: Literárna tvorba Slovákov z Dolnej zeme. Bratislava, Vydavateľstvo ODKAŽ 1994. 168 p.

A szlovák irodalomnak az 1989-es rendszerváltást követően is maradt egy „mostohagyermek”, mégpedig a Szlovákián kívüli, kisebbségi szlovák literatúra. Az irodalmon kívüli, főként nemzetiségpolitikai szempontok túlsúlya miatt ez a terület mindmáig „terra incognita” a szlovákiai olvasóközönség, sőt a szakemberek számára. Igaz, az anyaország érdeklődése lassan élénkülni látszik: *Az alföldi szlovákok irodalma* címmel tavaly Pozsonyban megjelent az első olyan mű, amely abból indul ki, hogy Szlovákiában is természetes igénynek kell lennie a határon túli kisebbségi szlovák irodalom megismerése. Bár sajátos jelenségről van szó, nem lehet csupán egzotikumként kezelni, mert a szlovák irodalom szerves része és gazdagítója. Míg azonban az alföldi irodalom évtizedekig az elszigeteltség érzésével küzdött, a pozsonyi irodalmi életet az érdektelenség, a kerülgetés jellemezte. Kivételt többnyire csak a tárgyalt könyv szerzőjének, Peter Andruškának (1943) lelkiismeret-ébresztő írásai jelentették.

A tornóci születésű szlovák író már régóta foglalkozik a törökök kiűzése után az Alföldre települt honfitársak irodalmával, akik az első világháború után a három országnak (Jugoszlávia, Magyarország, Románia) osztott régióval együtt háromfelé szakadtak. Az ancien régime idején is, amikor még nem volt „napirenden” a kisebbségek kérdése, biztos tájékozottsággal válogatták ki írásműveik legjobb szemelvényeit, hogy aztán pozsonyi irodalmi lapok hasábjain lássanak napvilágot. Andruška komoly előtanulmányok után készítette el öt fejezetből álló, hiánypótló esszékötetét, egyben megírta az alföldi szlovák irodalom első komplex történetét. A bio- és bibliográfiai adatokkal teli könyvből nem maradtak ki az eddigi lényeges értékelések sem, így amit a szerző állít, precízen kiválasztott és bőséges idézetekkel támasztja alá.

A bevezető részben Andruška (kötetének elsősorban informatív szerepet szánt) azokat a forrásanyagokat gyűjtötte egybe, amelyek az alföldi szlovákok életét, történelmét, gazdaságát, hitéletét, néprajzát, neves személyiségeit, nyelvi sajátosságait, amatőr színjátszását vagy kultúrájának bármely más területét mutatják be. Nélkülük ugyanis nem érthető teljes mélységében az irodalmi alkotások háttere, atmoszférája, gondolatvilága. Andruška a kisebbségi témákkal kapcsolatos publikációkban is otthonosan mozog. És mivel a magyar és a szlovák irodalomra egyebek mellett abban is rokon, hogy mindkettőnek jelentős az országhatáron túli irodalma, magyar szerzők közül Czine Mihályt, Gárt3mbei Andrászt, Kiss Gy. Csabát és Pomogáts Bélát emeli ki, úgy is, mint akik a „hegy túloldalán” előtte jártak.

Az alföldi szlovák írók egyik legfontosabb közös jellemzője a hármas kötődés: az anyanemzethez, az országhoz, amelyben élnek és saját nemzetiségi közösségükhöz (igaz, a sorrend kérdésében eltérnek a vélemények). Van azonban egy alapvető eltérés is: a nemzetiségi problémakör - direkt módon - leginkább a magyarországi szlovák irodalmat foglalkoztatja, a romániaiakat csak ritkán, a vajdaságit pedig egyáltalán nem. Nem véletlen tehát, hogy Andruška - az okokat keresve - a második fejezetben kiemelt figyelmet szentel a hazai szlovák prózáíróknak (I. Fúziková, M. Hrivnák, O. Kníchal, P. Kondač, A. Medved', Z. Bárkányi-Valkán) és költőknek (J. Dolnozemska, M. Fazekasová, I. Fuhl, A. Kormoš, G. Papuček, P. Samuel, J. Szabo). A nagyobb odafigyelést azért is tartotta szükségesnek, mert a magyarországi szlovákok irodalmáról nem születtek sem irodalomkritikai, sem irodalomtörténeti tanulmányok (a fejlettebb vajdasági szlovák irodalmának ezzel szemben „saját” irodalomtudásai vannak). Megértéssel és jóindulattal elemez szinte minden egyes alkotót (sajnos, egyre kevesebben írnak) és kötetet (számuk közel negyvenre tehető). Persze tudja, hogy ezek a munkák színvonalukban sok kívánnivalót hagynak

hátra. Ám azt is látja, hogy ez az irodalom - az 1978-at követő fellendülés után ma talán a legnagyobb válságát éli. Pontos leírást ad a magyarországi szlovák közösségről, amelyet az elmúlt évtizedek már amúgy is meggyöngítettek. Andruška megemlíti: a lakosságcsere során főként az értelmiség távozott Szlovákiába, így az erős magyarságtudatú környezetben a szlovák kisebbség elveszítette immunitását az asszimilációval szemben. A szerző alighanem a lényegre tapint rá: ennek az apró írói társadalomnak a problémái mindenekelőtt erkölcsiek! Az íróportrék között több példát is találunk arra, hogy más alföldi szerzőkhöz sem volt mindig kegyes a sors (a nagylaki Ondrej Ótefanko a román diktatúra utolsó tíz évében nem jelentethette meg minden versét, Paľo Bohuš vajdasági költő, orvos az ötvenes évek első felében szlovákiai börtönök lakója volt), mégis jelentős irodalmi eredményeket mutattak fel.

A nemzetiségi identitás erősítésének igyekezete vitathatatlan pozitívuma a magyarországi szlovák irodalomnak, véli Andruška, de rögtön hozzá is teszi: ezért elég nagy árat kell fizetnie. Az „aktuális kérdések” gátolják a szerzőket, hogy a művészi igényességre, nyelvi és formai megmunkálásra is odafigyeljenek. Andruška Rudolf Chmel irodalomtörténész figyelmeztetését idézi: egy irodalom nem mérheti teljesítményét a végtelenségig csupán önmagával. Az izoláltság ugyanis törvényszerűen jelenti a színvonal csökkentését. Mint érték kategória a nemzetiségi irodalom is akkor jelent pozitívumot, érvel a szerző, ha szellemi teret tágít, ha önmagát gyarapítja és másokat is gazdagít.

Andruška természetesen érzékeli a nemzetiségorientált, közösségük minden nyűgét személyes sorsként megélt, népi kultúrára támaszkodó írók és a tágabb atmoszférában gondolkodó alkotók közötti különbséget. Ez utóbbiak első próbálkozásaik után rendszerint elhallgattak, a szerző nem részletezi, miért. Aki sejti, mennyire fogadott volna el ez az irodalom például egy tisztán pszichológiai témájú művet *miénknek*, sejti azt is, miért nem tudtak kinőni ebből a közösségből a romániai szlovákokéhoz (központjuk Nagylak) hasonló, erős cél- és öntudattal rendelkező személyiségek.

A kétkultúrájúság „sem itt, sem ott” állapotát (amikor a nemzetiségi író sem hazája, sem anyaországa irodalmában nem találja a helyét), a nagylakiak az „itt is, ott is” jelenlétre változtatták. 1969-ben irodalmi kört alakítottak. Maroknyi ember igen gazdag irodalmat teremtett meg, amely „nagylaki jelenség”-ként került a könyv harmadik fejezetének címébe. Maguk a romániai szlovákok is rendkívül fontosnak tartják, hogy irodalmuk nem viselte magán a kisebbségi komplexus jegyeit, s tudatosan vallotta: az irodalmi mű nyelve elsősorban művészi és nem nemzetiségi. Andruška nem hagyja említése nélkül azt sem, hogy a nagylakiak (a vajdaságiakhoz hasonlóan) nem zárkoznak el semmilyen irodalmi bekapcsolódási lehetőségtől: a bukaresti Kriterion könyvkiadó *Variációk* című almanachjával, saját versválogatásaikkal és fordításaikkal folyamatosan jelen vannak a romániai irodalmi folyóiratokban és könyvkiadásban (a hazai szlovák írók mintha nem is keresnék a magyar irodalmi lapokban való publikálási lehetőséget!). A nagylakiak nem fecsérlik energiájukat meddő politizálásra, míg a magyarországiak java része a nemzetiségi politikától várja a problémáinak megoldását.

Kétszáz éves irodalmi múltjuknak (is!) köszönhetően a vajdasági szlovákok természetesnek tartják jelenlétüket soknemzetiségű környezetükben. A könyv negyedik fejezete annak bizonyítéka, hogy övék a legszínvonalasabb alföldi szlovák irodalom. Andruška egymás mellé állítja a szívós, szorgalmas, önállóan gondolkodó, identitását őrző és szabadságszerető vajdasági szlovákságot és a magas piedesztálról letekintő anyanemzetet, amely ily módon „nyugtázza”, hogy közreműködése nélkül határain túl is értékek születnek. Andruška a vajdasági írók példáján illusztrálja leginkább Pozsony adósságát velük és aláértékelt műveikkel szemben (Szlovákiában 1993 végéig mindössze 13 szépirodalmi kötet látott napvilágot alföldi szerzők tollából, ebből kettő volt magyarországi szlovák. A pozsonyi ESA Kiadó jóvoltából tavaly megjelent az *Alföldi szlovák írók szótára*.)

Az anyaország érdeklődésének hiánya persze leginkább magukat az alföldi írókat foglalkoztatja. A „szívélyes” közömbösséget, udvarias vállon-veregetést és előítéleteket főként a vajdaságiak sérelmezik, és okkal: a 20. század szlovák költészetének legteljesebb antológiáját például Vít'azoslav Hronec állította össze Újvidéken.

A zárófejezet alábbi soraiban Andruška a nemzetiségi irodalomnak egy tipikus folyamatát fogalmazza meg: „A jó szerzőnél a nemzetiségi hovatartozás bizonyítéka a nyelv... A nyelv erejében és lehetőségében való hit megszabadítja a vágytól, hogy nemzeti vagy nemzetiségi elven álló kizárólagosságát demonstrálja, deklarálja”.

Végül arra a kérdésre, miként is lehet nemzetiségiként egy irodalomnak megmaradnia, Andruška - sok egyéb mellett - a már említett hármas kötődéssel válaszol, amelynek aligha akad alternatívája.

Haluska Veronka